

Pamät' národa

NACIZMUS A KOMUNIZMUS VO SVOJEJ EPOCHE

ročník XIV 1 1 • 2018 cena 2,99 €

ANTON NEUMAN. NA ČELE PREZIDENTOVEJ KANCELÁRIE

OSUDY ŽIDOV NA ÚZEMÍ INKORPOROVANEJ ORAVY

TRESTNOPRÁVNA REPRESIA ZA NEDOVOLENÉ OPUSTENIE REPUBLIKY

VIDEOZÁZNAMY DISKUSNÝCH VEČEROV

Od roku 2008 organizuje Ústav pamäti národa pravidelný cyklus Diskusné večery Ústavu pamäti národa. Podujatie sa spravidla koná raz mesačne v priestoroch Poľského inštitútu v Bratislave. Diskusie, na ktoré ÚPN pozýva historikov a ďalších odborníkov zo Slovenska a zahraničia, sa týkajú historických tém i súčasných otázok súvisiacich s obdobím neslobody. Pre širšiu verejnosť, ktorá sa nemôže priamo zúčastniť diskusného večera, vyhotovuje ÚPN videozáznamy zachytávajúce celý priebeh diskusie. Zájemcovia ich môžu nájsť na webovej stránke ÚPN (www.upn.sk) alebo priamo na našom YouTube kanáli (Ústav pamäti národa).

POSTIHLA VÁS KOLEKTIVIZÁCIA?

Stali ste sa vy, alebo niekto z okruhu vašej rodiny, priateľov a známych obeťou násilnej kolektívizácie (združstevňovania)?

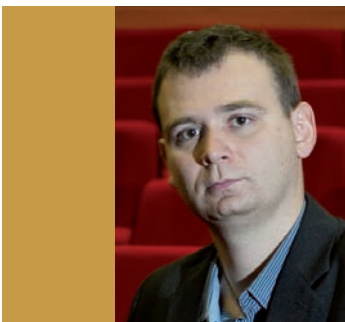
Ústav pamäti národa v rámci prípravy publikácie a dokumentárneho filmu o násilnej kolektívizácii hľadá občanov, ktorí sa stali obeťami prenasledovania počas kolektívizácie a chceli by sa podeliť o svoj príbeh, či poskytnúť dobový materiál (fotografie, plagáty, transparenty, filmové záznamy, či iné dokumenty) Ústavu pamäti národa.

V prípade záujmu sa prosím obráťte na Ústav pamäti národa. Ďakujeme.

Kontaktná osoba:

Mgr. František Neupauer, PhD.
sekcia vedeckého výskumu ÚPN

E-mail: frantisek.neupauer@upn.gov.sk

Peter Jašek
riadiateľ sekcie vedeckého výskumu ÚPN

Vážení čitatelia,

v rukách držíte najnovšie číslo časopisu *Pamäť národa*, ktorým štartujeme už 14. ročník jeho existencie. Podobne ako v minulých rokoch, aj aktuálne číslo na svojich stranách reflektuje pôsobenie nedemokratických režimov. Tie sa podpísali aj pod nejedno „osmičkové“ výročie, ktoré si tohto roku pripomínáme a ktoré reprezentujú vyvrcholenie určitého procesu spojeného s obdobím neslobody: jeseň 1938 symbolizuje mocenský vzostup hitlerovského Nemecka a jeho expanziu do stredoeurópskeho priestoru, rok 1948 završenie uchopenia moci komunistickým režimom, rok 1968 (neúspešný) pokus o jeho reformu a rok 1988 prehlbujúcu sa krízu režimu, ktorá v roku 1989 vyústila do jeho pádu a nástupu demokracie. Našou snahou bude v „osmičkovom“ roku tieto významné výročia primerane reflektovať aj na stránkach nášho časopisu.

Aktuálne číslo *Pamäte národa* prináša viacero textov, ktoré približujú perzekúcie a zločiny nedemokratických režimov, ako aj ich dopady na životy nevinných obyvateľov. Martin Garek sa vo svojej štúdii zameriava na prenasledovanie Židov na hornej Orave v rokoch 1939 – 1945 a v praxi ukazuje, ako sa neludská protizidovská legislatíva spojená s priamymi perzekučnými zásahmi preniesla do života konkrétneho slovenského regiónu. Pavol Makyna sa vo svojej štúdii pre zmenu zameral na doteraz málo spracovanú osobu Antona Neumana, šéfa kancelárie prezidenta Slovenskej republiky, cez ruky ktorého išli tisíce listov obyvateľov adresovaných Jozefovi Tisovi, vrátane žiadostí o udelenie výnimiek od židovských spoluobčanov. Ondrej Podolec vo svojej štúdii analyzuje vývoj trestného postihu za tzv. nedovolené opustenie republiky počas komunistického režimu. Tieto paragrafy boli namierené proti emigrantom, ktorí si zvolili nádej na lepší život v demokratických štátoch za železnou oponou. V rubrike Dokumenty prináša Branislav Kinčok ukážku materiálov, ktoré jasne ukazujú, že politickí väzni po prepustení z väzenia vymenili múry svojej cely za síce nezamrežovanú, ale dohľadom Štátnej bezpečnosti limitovanú a obmedzovanú „slobodu“. Edícia dokumentov Ondreja Podolca predstavuje reflexiu prenasledovania cirkvi na pôde Predsedníctva ÚV KSČ pred 30 rokmi – v pamätnom roku 1988.

Pevne veríme, že aktuálne číslo bude ďalším krokom na ceste k naplneniu predsavzatia časopisu na rok 2018 zvýšiť kvalitu a erudíciu publikovaných textov, ako aj vytýčením správneho smeru v rámci dlhodobej snahy o etablovanie *Pamäte národa* ako kľúčového odborného periodika venujúceho sa dejinám Slovenska v období vlády nedemokratických režimov.

ŠTÚDIE

- 3 Pavol Makyna
Osudy Antona Neumana – šéfa Kancelárie prezidenta Slovenskej republiky (1939 – 1945)
- 15 Martin Garek
Židia na území inkorporovanej Oravy v rokoch 1939 – 1945
- 33 Ondrej Podolec
Trestnoprávna represia za tzv. nedovolené opustenie republiky a jej prehodnocovanie v 80. rokoch 20. storočia

DOKUMENTY

- 57 Branislav Kinčok
Amnestovaní politickí väzni pod kontrolou Štátnej bezpečnosti
- 73 Ondrej Podolec
Rok 1988 – v znamení opatrného ústupu

SPRAVODLIVÝ MEDZI NÁRODMI

- 95 Pavol Makyna
Vladimír Kuna (1904 – 1996). Spravodlivý medzi národmi z radov Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku

97 ANOTÁCIE

98 ÚPN INTERNE

103 SPOMÍNANIE

104 PREHĽAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2017

Pamäť národa

1 • 2018
ročník XIV
vychádza 4 x ročne

VYDÁVA

Ústav pamäti národa
Miletičova 19
820 18 Bratislava 218
Slovensko
IČO 37 977 997
redakcia@upn.gov.sk
www.upn.sk

REDAKCIA

Šéfredaktor

Mgr. Branislav Kinčok
Redaktori
Mgr. Daniel Halčín
Mgr. Pavol Makyna, PhD.
Mgr. Jana Maťašová

REDAKČNÁ RADA

Predseda

prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.

Členovia

doc. ThDr. Peter Borza, PhD.
prof. Dr. phil. Emília Hrabovec
PhDr. Jan Kalous, Ph.D.
Dr. phil. Beáta Katrebová Blehová
Mgr. Peter Jašek, PhD.
prof. PhDr. Milan Katuninec, PhD.
Mgr. Andrea Kluknavská, PhD., LL.M.
Mgr. Juraj Marušíak, PhD.
PhDr. Michal Pehr, Ph.D.
PhDr. Radoslav Ragač, PhD.
PhDr. Marek Syrný, Ph.D.
doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
prof. PhDr. ThDr. Peter Zubko, PhD.

JAZYKOVÁ ÚPRÁVA

Mgr. Štefan Berdis

GRAFICKÁ ÚPRAVA A SADZBA

Fabian Chupáč

TLAČ

Ultra Print, s.r.o.
Printed in Slovakia

FOTOGRAFIA NA OBÁLKE

Slovensko-rakúsky úsek železnej opony
(Zdroj: A ÚPN)

Objednávky časopisu zasielajte
na adresu vydavateľa.
Ročné predplatné 10 €

© Ústav pamäti národa 2018
všetky práva vyhradené
Evidenčné číslo EV 3973/10
ISSN 1336-6297

Zadané do tlače
28. júna 2018

OSUDY ANTONA NEUMANA – ŠÉFA KANCELÁRIE PREZIDENTA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (1939 – 1945)

PAVOL MAKYNA

O osobe Antona Neumana¹ – vedúceho pracovníka Prezidentskej kancelárie v rokoch 1939 – 1945, sa doteraz vedelo veľmi málo. Na základe dodnes dostupných a publikovaných dokumentov sa A. Neumanovi prisudzoval židovský pôvod, čo malo priamo vplývať na otázku tzv. riešenia židovskej otázky na Slovensku. Ako vedúci úradník Prezidentskej kancelárie administratívne riešil i udeľovanie prezidentských výnimiek obyvateľom židovského pôvodu spod rôznych protižidovských nariadení a zákonov. Bola to najrozsiahlejšia agenda Prezidentskej kancelárie v čase, kedy bol prezidentom Jozef Tiso. Štúdiá vychádza z relatívne známych i neznámych archívnych dokumentov, z ktorých mnohé pochádzajú od potomkov A. Neumana. Štúdiá sa snaží zmapovať život jedného z najvýznamnejších úradníkov režimu v rokoch 1939 – 1945 od narodenia a štúdium, cez kariérny rast, pôsobenie v Kancelárii prezidenta, útek zo Slovenska, zatknutie, väzbu, až po sledovanie štátnymi orgánmi komunistického režimu a smrť.

Anton Neuman sa narodil 24. februára 1897 v Púchove,² kde spolu s otcom Karolom, matkou Teréziou, rodenou Martiničovou, a sestrou Margitou³ bývali na Moravskej ulici oproti evanjelickému kostolu. Krstné meno dostal pravdepodobne po starom otcovi Neumanovi. Rodina Neumanova sa priatelila a žila v priamom susedstve s rodinou slovenského básnika, evanjelického kňaza Vladimíra Roya, pôsobiaceho

v rokoch 1911 – 1925 na fare v Púchove. A. Neuman navštevoval v rodnom mestečku i ľudovú školu,⁴ pričom stredoškolské vzdelanie dokončil na gymnázium v Trenčíne v máji 1914.⁵ Antonov otec Karol bol v Púchove váženým rektorom, teda správcom miestnej Rímsko-katolíckej ľudovej školy⁶ a organizátorom v rímsko-katolíckom kostole Všetkých svätých. Svojho syna Antona dokonca sám v škole učil a za takmer 40-ročné pôsobenie v katolíckom kos-

tole v Púchove získal arcipastierske uznanie od biskupa Karola Kmeťka.⁷

Dňa 30. septembra 1914 bol Anton Neuman zapísaný na štúdium práva na Budapeštianskej univerzite.⁸ Štúdium prerušil 10. októbra 1915 v dôsledku nastúpenia na vojenskú službu. Počas I. svetovej vojny slúžil v armáde na talianskom fronte pri rieke Piava.⁹ Okrem služby v armáde využíval svoj voľný čas na fronte i na ďalšie štúdium kníh. Tu sa ho mal jeden zo spolubojovníkov opýtať:

- 1 Pri Antonovi Neumanovi (nar. 1897) uvádzame priezvisko v tvare s jedným „n“ na konci, teda tak, ako si ho na dostupných dokumentoch písal sám. Na väčšine úradných dokumentoch je priezvisko uvádzané s dvoma „n“ na konci, na niektorých je jedno „n“ preškrtnuté. Podľa rodiny si priezvisko v tvare „Neumann“ uvádzali naposledy predkovia žijúci dve generácie pred Antonom – šéfom Prezidentskej kancelárie. Autor týchto riadkov tiež ďakuje rodine Joachymstálovej za poskytnutie dokumentov z rodinného archívu a ďalšiu pomoc pri písaní predloženého textu.
- 2 Archív rodiny Neumanovej (ďalej len ARN). Osvedčenie o československom štátnom občianstve z 23. 6. 1949. Kópiami dokumentov z ARN disponuje i autor tejto štúdie.
- 3 Margita Neumanová, vydatá Kenedichová (1893 – 1966).
- 4 ARN. Stručné curriculum vitae napísané A. Neumanom, nedatované.
- 5 ARN. Maturitné vysvedčenie A. Neumana z Trenčianskeho gymnázia zo 16. 5. 1914.
- 6 *Pamätná kniha Púchova*, s. 49. V Pamätnej knihe sa uvádzajú aj ďalšie mená učiteľov tejto školy, medzi nimi: „Od r. 1874 pôsobili: Ernest Neumann, ..., Eduard Neumann, ...“
- 7 ARN. Arcipastierske uznanie biskupa Karola Kmeťka K. Neumanovi zo 16. 5. 1927.
- 8 ARN. Index znáмок A. Neumana z Budapeštianskej univerzity vydaný 30. 9. 1914.
- 9 ARN. Stručné curriculum vitae napísané A. Neumanom, nedatované.

Otec A. Neumana – Karol Neuman
(Zdroj: Archív rodiny Neumanovej)

„Prečo sa učíš, keď ťa môže trafiť guľka?“ Na čo mal A. Neuman odpovedať: „A čo ak netrafiť!“¹⁰ Po ukončení vojenskej služby so vznikom 1. Československej republiky pokračoval v štúdiu na Univerzite Komenského v Bratislave.¹¹

Anton Neuman uzavrel manželstvo 19. októbra 1926 s Vierou, rodenou Vencáľkovou, pôvodom z Uhorského Hradišťa.¹² Spoznali sa pravdepodobne v Bratislave, kde A. Neuman pôsobil ako úradník a Věra študovala na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského. Věra Neumanová štúdium po piatich semestroch nedokončila.¹³ Manželom sa v rokoch 1927 a 1931 narodili dcéry Viera a Elena.¹⁴

Rodina Neumanová vlastnila rozsiahle pozemky na území mestečka

Púchov a v jeho okolí. Na Štefánikovej ulici dal A. Neuman v roku 1938 postaviť dvojgeneračnú funkcionalistickú vilu,¹⁵ ktorej výstavbu realizovala stavebná firma Josefa Jarcovjáka¹⁶ zo Zlína. V roku 1922 zdedil A. Neuman rozsiahle pasienkové pozemky v blízkosti obce Streženice pri Púchove. Na týchto pozemkoch dal v roku 1934 postaviť drevenú vilu a na okolitej ploche vysadil asi 250 ovocných stromov tvoriacich vzorový sad.¹⁷

Ešte pred ukončením právnického štúdia nastúpil 15. januára 1920 na miesto konceptného úradníka na Okresnom úrade v Púchove.¹⁸ Tu pracoval takmer 3 roky, no ku koncu roka 1922 bolo zrušené staré župné zriadenie a A. Neuman bol preložený do Bratislavy na Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska pod vedením Vavra Šrobára. Tu pracoval na viacerých administratívnych oddeleniach, ako aj na osobnom oddelení ministerstva. Na poslednom uvedenom oddelení zotrval aj po zavedení nového krajinského zriadenia po roku 1928, kde vykonával funkciu osobného tajomníka krajinských prezidentov Jána Drobného, Josefa Országha a Juliána Šimka.¹⁹ A. Neuman nebol v tomto období členom žiadnej politickej strany ani sa nijako politicky neangažoval. Po vyhlásení autonómie Slovenska dňa 6. októbra 1938 sa kompetencie uvedeného úradu zúžili a Neumanovi bola pridelená práca i z predsedníctva vlády pod vedením vládného tajomníka Júliusa Stana. Keď sa J. Stano stal poslancom sloven-

Fotografia A. Neumana v indexe
Budapeštianskej univerzity (Zdroj: Archív
rodiny Neumanovej)

ského autonómneho snemu v decembri 1938, A. Neuman ho v tejto funkcii nahradil na základe poverovacieho dekrétu. Po zvolení Jozefa Tisa dňa 26. októbra 1939 za prezidenta Slovenskej republiky zostal Neuman naďalej v spomínanej funkcii. Po 14. marci 1939 vstúpil do Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (ďalej len HSLS), no

10 ARN. Spomienky rodinných príslušníkov.

11 ARN. Stručné curriculum vitae napísané A. Neumanom, nedatované.

12 ARN. Sobášny list A. Neumana a V. Vencáľkovej vystavený Ústredným národným výborom v Bratislave dňa 24. 1. 1956.

13 ARN. Životopis Věry Neumanovej z 2. 12. 1960.

14 ARN. Rodostrom.

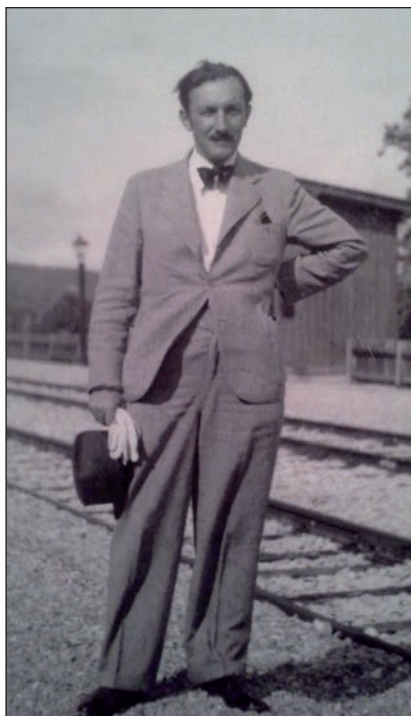
15 ARN. Stavebné povolenie z roku 1938.

16 Stavebná firma Josefa Jarcovjáka formovala výrazným spôsobom v medzivojnovom období architektúru baťovského Zlína.

17 Pamätná kniha Púchova, s. 139.

18 ARN. Zápisnica zo Župného úradu v Trenčíne o zložení služobného sľubu A. Neumana spísaná 22. 1. 1920.

19 ARN. Stručné curriculum vitae napísané A. Neumanom, nedatované.

A. Neuman pri slávnostnom otvorení železničnej trate Generála M. R. Štefánika z Púchova do obce Horní Lideč na Morave v roku 1937 (Zdroj: Archív rodiny Neumanovej)

členom Hlinkovej gardy sa napriek výzvam nestal.²⁰

A. Neuman sa v roku 1940 stal ministerským radcom.²¹ Dňa 7. augusta 1941 mu bol udelený prostredníctvom Rumunského veľvyslanectva v Bratislave Rád rumunskej koruny²² a pri príležitosti 6. výročia vzniku Slovenského štátu ho 14. marca 1945 ocenil štátnym vyznamenaním i prezident Slovenskej republiky.²³ Zároveň to bolo posledné oceňovanie J. Tisom v tejto funkcii.

PREZIDENTSKÁ KANCELÁRIA A TZV. VÝNIMKOVÁ AGENDA

Jozef Tiso bol zvolený za prezidenta Snemom Slovenskej republiky dňa 26. októbra 1939²⁴ a následne začala fungovať Kancelária prezidenta. Zriadená bola na základe zákona č. 265/1939 Sl. z. zo dňa 19. októbra 1939, podľa ktorého v § 1 bode 2 „O vnútornej organizácii Kancelárie, titule a osobe jej prednostu rozhoduje prezident republiky“. V dôvodovej správe k tomuto zákonu zo dňa 11. októbra 1939 sa uvádza, že prezidentovi republiky sa ponecháva voľná ruka pre voľbu osoby prednostu Kancelárie prezidenta a pre určenie jeho titulu (hodnosti) a platu, čo potvrdzujú slová A. Neumana, ktorý dostal za úlohu zorganizovanie prezidentského úradu, „nezávislého na aparáte strany, teda úradu apolitického“.²⁵ Systematizáciu ostatných úradníckych miest v Kancelárii prezidenta určovala vláda.²⁶ A. Neuman sa už ako šéf prezidentskej kancelárie zúčastnil nábožensko-cirkevného programu voľby prezidenta, a to slávnostnej bohoslužby v Dóme svätého Martina v Bratislave dňa 27. októbra 1939 o 9.00 hod.²⁷

Štruktúru Prezidentskej kancelárie tvorili dve malé oddelenia – Vojenské a Učtáreň, a jedno veľké – Civilné oddelenie. Na čele každého z nich bol prednosta. Vojenské oddelenie riadil podplukovník a zároveň i pobočník prezidenta republiky Anton Barďoň a jeho zástupcom bol veliteľ čestného oddielu prezidenta republiky – stotník delostrelectva Ernest Pecháček. Do pôsobnosti uvedeného oddelenia

patrili veci tzv. vojenskej povahy. Prednostom Učtárne bol Jozef Bielek a ako hlavný účtovný riaditeľ mal na starosti všetku účtovnú službu, tzv. Fond pre vybudovanie nového Slovenska a hospodársku správu. Prednostom Civilného oddelenia bol Anton Neuman, ktorý bol zároveň i šéfom celej kancelárie. Toto oddelenie sa skladalo z Kabinetu a štyroch referátov. V Kabinete pracovali ako referenti Jozef Murín – osobný tajomník prezidenta republiky a ministerský komisár, a Jozef Kašický – zmluvný konceptný úradník. Ich agendou boli osobné veci, návštevy, úradné cesty, reprezentácia, korešpondencia prezidenta republiky, politické, školské a tlačové záležitosti. Referentom Referátu I. bol Karol Sokol a do jeho pôsobnosti patrili osobné veci zamestnancov Kancelárie, štátnych zamestnancov – napr. vymenovanie. Ďalej mal na starosti rády a vyznamenania, povoľovanie penzií a darov z milosti a administratívne záležitosti nepatriace do iných referátov. Referát II. spravoval Štefan Fordinál, a to s legislatívnou agendou, akou boli napr. medzinárodné zmluvy, zákony, nariadenia, vyhlášky, inštrukcie a ich výklad. Taktiež sa venoval amnestiám, legitimáciám nemanželských detí, záležitostiam právnej pomoci a Knížnici. Valentín Beniak bol referentom Referátu III. a mal na starosti sociálne veci, nemocenské, úrazové a starobné poistenie, podpory a milodary. Okrem toho, že Anton Neuman bol šéfom celej Prezidentskej kancelárie a prednostom Civilného oddelenia, pracoval i ako referent Referátu IV., kde sa

20 Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), fond (ďalej f.) Okresný ľudový súd v Bratislave (ďalej OLS BA), číslo (ďalej č.) 459/06. Návrh obžalobcu pri OLS BA na odopretie stíhania A. Neumana z 25. 10. 1946, s. 2.

21 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Návrh obžalobcu pri OLS BA na odopretie stíhania A. Neumana dňa 25. októbra 1946, s. 2 – 3.

22 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Kancelária prezidenta republiky 1939 – 1945, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 1, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 17, signatúra (ďalej sign.) Dr. Anton Neuman, min. radca, dekorovanie rumunským radcom.

23 SNA, f. Slovenská tlačová kancelária, fotografia č. 24 301 (odfotografované dňa 14. 3. 1945).

24 Viac o voľbe prezidenta Slovenskej republiky vid' KARPÁTY, Vojtech. Organizačno-bezpečnostné prípravy a opatrenia počas voľby prezidenta prvej Slovenskej republiky. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 4, s. 3 – 18.

25 ARN. Stručné curriculum vitae napísané A. Neumanom, nedatované.

26 PODOLEC, Ondrej. *Medzi kontinuitou a diskontinuitou... Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945*. Bratislava: Atticum, 2014, s. 48.

27 Slávnostné služby Božie z príležitosti nastúpenia úradu prezidenta. *Slovák*, 28. 10. 1939, s. 2.

Prehliadka Hlinkovej mládeže v Trenčíne 26. júna 1939: sprava Tido J. Gašpar, Anton Neuman, generál Anton Pulanich a piaty sprava Jozef Tiso (Zdroj: SNA)

venoval rozpočtu prezidentskej kancelárie, hospodárskym a národohospodárskym záležitostiam. Súčasťou kancelárie prezidenta bola i Hospodárska správa a Správa pomocných úradov. Riadil ju Ján Čerňuška a jeho agendou bol dohľad nad kancelárskym, zriade-

neckým personálom a nad kancelárskou manipuláciou, ďalej dohľad nad vnútorným a kancelárskym zariadením, nad riadnym stavom a zariadením úradovní, hospodárenie s kancelárskym paušálom a kancelárskymi potrebami, správa prezidentského pa-

láca, obstarávanie a evidencia vnútorného zariadenia.²⁸

Medzi hospodárske a národohospodárske záležitosti v súvislosti s agendou A. Neumana patrilo aj udeľovanie tzv. výnimiek židovským obyvateľom spod ustanovení rôznych protizidov-

28 SNA, f. Kancelária prezidenta republiky 1939 – 1945, inv. č. 17, šk. č. 2, sign. Rozvrh práce Kancelárie prezidenta republiky na rok 1941. Z ďalších dokumentov vo fonde Kancelária prezidenta republiky 1939 – 1945 v SNA vyplýva, že jej organizačná štruktúra a pracovná náplň jednotlivých oddelení a referátov sa zhodujú počas celého obdobia jej existencie. Sčasti to dosvedčuje aj inventár k uvedenému fondu vypracovaný Sebastiánom Labom v roku 1961, hoci jeho autor na s. 2 – 3 neuvádza úplnú štruktúru Prezidentskej kancelárie.

Portrétna fotografia A. Neumana ako šéfa prezidentskej kancelárie (Zdroj: SNA)

ských nariadení a zákonov. Udeľovanie prezidentských výnimiek pre Židov umožňovalo vládne nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 „*O právnom postavení Židov*“, nazývané aj Židovský kódex.²⁹ Konkrétne to uvádzala desiatá časť nariadenia s názvom „Oslobodenie a výnimky“ pod paragrafmi 255 a 256.³⁰ Je potrebné tiež uviesť, že výnimky udeľovali už pred tým aj niektoré ministerstvá, a to z dôvodu nenahraditeľnosti Židov v niektorých povolaniach.³¹ Tzv. prezidentské výnimky pre Židov boli spoplatnené, no vo väčšine prípadov

ju dostali konvertiti na základe nenahraditeľnosti v zamestnaní a vzťahovali sa na celú rodinu. Dokumenty o počte Židov, ktorých mali prezidentské výnimky chrániť, sa pravdepodobne nezachovali v úplnej podobe. Každá žiadosť o výnimku bola posudzovaná samostatne, no zoznam výnimiek bol utajovaný. Odhad celkového počtu udelených výnimiek a osôb, ktoré pod ich ustanovenia spadali, sa veľmi líši. Počet udelených výnimiek kolíše podľa historikov medzi počtom 1 000 až 3 000. Podľa týchto čísel sa odhaduje, že vý-

nimky chránili približne 4 000 – 12 000 Židov. Historik Milan Stanislav Ďurica uvádza, že počet chránených Židov dosahoval až 35 000 osôb.³² Historik Ivan Kamenec uvádza, že do roku 1943 prišlo do Kancelárie prezidenta republiky asi 20 000 takýchto žiadostí, z ktorých sa kladne vybavilo približne 1 000, čo tvorí asi 5 % z celého počtu týchto žiadostí.³³ Karol Murín – osobný tajomník prezidenta Jozefa Tisu spomína na A. Neumana a výnimky nasledovne: „*Od Dr. Antona Neumanna, šéfa prezidentskej kancelárie, ktorý pripravoval a predostieral prezidentovi žiadosti Židov o výnimky, viem, že ich udelil blízko 10 000. Ak rátame, že priemerná židovská rodina pozostávala zo štyroch členov, to znamená, že asi 40 000 Židov bolo zachránených prezidentskými výnimkami, lebo tieto sa vzťahovali aj na členov rodiny.*“³⁴ Udeľené výnimky sa v kancelárii prezidenta Jozefa Tisa revidovali, ako tvrdil sám A. Neuman: „*len čo sa výnimkár ukáže nehodným na túto najvyššiu milosť, výnimka musí sa mu hneď odňať. Pán prezident sám vydal dôrazné nariadenie, aby sa mu podobné príklady bezodkladne oznamovali.*“³⁵ Napriek tomuto vyjadreniu A. Neumana nepoznáme presnú internú komunikáciu medzi Jozefom Tisom a úradom Prezidentskej kancelárie. Z tohto dôvodu vyznievajú slová spomienok poslanca Snemu a predsedu Ústredne pre hospodárstvo surovínové a priemyselné Petra Zaťku pomerne kontroverzne: „*Ako generálny tajomník vrcholnej organizácie priemyslu na Slovensku, po porade s činiteľmi tejto organizácie [...] požiadal som napokon prezidenta republiky dr. J. Tisu o udelenie tzv. veľkých výnimiek asi pre ďalších sedemdesiatich*

29 Všetkých 270 paragrafov tvorilo akýsi súhrn dovtedy vydaných protizidovských predpisov a nariadení, no priniesli aj niekoľko „noviniek“, medzi ktoré patrí napr. definovanie pojmu „Žid“ na rasovom základe.

30 *Slovenský zákonník*, nariadenie č. 198/1941 zo dňa 9. 9. 1941.

31 Napr. ministerstvo hospodárstva, ministerstvo pravosúdia, Ústredný hospodársky úrad.

32 ĎURICA, S. Milan. *Jozef Tiso (1887 – 1947) – životopisný profil*. Bratislava: Lúč, 2014, s. 448.

33 KAMENEC, Ivan. *Tragédia politika, kňaza a človeka – Dr. Jozef Tiso (1887 – 1947)*. Bratislava: Archa, 2013, s. 128.

34 MURÍN, Karol. *Spomienky a svedectvo*, Hamilton: Zahraničná Matica slovenská, 1987, s. 111. Podľa K. Murína bol A. Neuman ako vedúci kancelárie prezidenta aj v sprievode J. Tisa na tzv. Salzburských rokovaniach 27. – 28. 7. 1940 (s. 135).

35 AREN, J. Dva dni zo života Vodcu. In: *Kalendár HSLŠ na rok 1944*, s. 68.

význačnejších predstaviteľov v slovenskom priemysle, ktorí boli židovského pôvodu. [...] Skoro po jej (žiadosti – pozn. P. M.) podaní volal telefonicky vedúci kancelárie prezidenta republiky dr. Anton Neumann. Oznamil mi, že kancelária nemôže prezidentovi predložiť moju žiadosť v takom rozsahu, v akom som ju podal, že musí počet osôb, pre ktoré žiadam výnimku, znížiť. Čo by vraj povedal pán prezident, keby mu predložili takú masu ľudí?! Žiadal ma, aby som prišiel a spolu s ním počet zredukoval, alebo že redukciu vykonajú oni sami. Odpovedal som, že trvám na žiadosti tak, ako som ju napísal, a žiadal som, aby ju predložili prezidentovi nezmenenú. Krátko nato ma volal osobný tajomník prezidenta dr. K. Murín a oznámil mi, že by prezident rád so mnou hovoril, aby som k nemu prišiel. Šiel som. Dr. Tiso sa usmieval, a len čo som vošiel do jeho pracovne, začal: „Iste viete, o čo mi ide?“ „Tuším, no neviem, či správne, dr. Neumann ma totiž žiadal, aby som znížil počet osôb, pre ktoré žiadam výnimku, ja som to však odmietol. Hádám to bude príčina...“ „Považujete skutočne za potrebné udržať tu všetkých, pre ktorých žiadate výnimku?“ „Je to výsledok veľmi vážnej porady na Ústrednom združení slovenského priemyslu, myslím, že je to naozaj potrebné.“ „Tak to je v poriadku.“ Mal som dojem, že rozhovor so mnou bol iba formálny a že dr. Tiso bol už predtým rozhodnutý výnimku udeliť. Poďakoval som sa.“³⁶

Pri výnimkách je potrebné uviesť, že ochraňovali židovských obyvateľov pred prvou vlnou deportácií, ktorá prebiehala od 25. marca do 20. októbra 1942, kedy väčšina z 57 628 Židov zahynula v tzv. táboroch smrti na území Generálneho gubernátu. V druhej vlne židovských deportácií počas okupácie územia Slovenského štátu nemeckými vojskami už výnimky neochránili Židov pred vyvezením, čo postihlo

Grasalkovičov palác v Bratislave – sídlo prezidenta republiky a úradu Prezidentskej kancelárie v rokoch 1939 – 1945 (Zdroj: SNA)

ďalších približne 13 500 osôb, prípadne boli zabíjaní na území Slovenska. V súvislosti s deportáciami a možným počtom udelených výnimiek je potrebné pripomenúť fakt, že veľká väčšina výnimiek bola udelená v roku 1943 a v prvej polovici roka 1944. Problematika udeľovania tzv. prezidentských výnimiek spod ustanovení rôznych protižidovských nariadení a zákonov si vyžaduje ďalší výskum historikov. Na základe nášho doterajšieho výskumu sa prikláňame k číslu do 3 000 výnimiek udelených prezidentom, a to napr. i na základe oficiálnych štatistík vydaných úradmi. Podľa nich Tiso udelil k 1. aprílu 1943 spolu asi 1 000 čiastočných alebo úpl-

ných výnimiek spod ústavného zákona č. 68/1942 „O vystahovaní Židov“.³⁷ V súdnom procese s Jozefom Tisom pred Národným súdom mal A. Neuman vystúpiť ako svedok, ktorý by dokazoval udeľovanie výnimiek Kancelárie prezidenta ako najrozsiahlejšej agendy tohto úradu, no súd ho ako svedka odmietol vypočúť.³⁸

Pri častej polemike o význame udeľovania výnimiek a postoji Jozefa Tisa k Židom je uvádzaná informácia, že Anton Neuman ako osoba židovského pôvodu ovplyvňoval počet ich udelení v prospech židovských žiadateľov a ako Žid zastával vysokú úradnícku funkciu priamo v Prezidentskej

36 ZAŤKO, Peter. *Národohospodár Peter Zaťko spomína*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1994, s. 88.

37 NOVANSKÁ KRUČAYOVÁ, Kristína. Nivelizácia práva na vlastníctvo v právnom poriadku Slovenskej republiky 1939 – 1945 – Arizačný proces v oblasti židovských podnikov v rokoch 1939 – 1942. *Pamäť národa*, roč. 10, 2014, č. 4, s. 24.

38 RAŠLA, Anton, ŽABKAY, Ernest. *Proces s dr. J. Tisom – spomienky*. Bratislava: Tatrapress, 1990, s. 212.

kancelárii. Túto informáciu prebrali aj niektorí historici, ktorí vychádzajú zo správ nemeckých agentov a vyslancov pôsobiacich na Slovensku. Tí mali informovať najvyššie politické kruhy Nemeckej ríše „o riešení“ tzv. židovskej otázky na Slovensku. Napr. Milan S. Ďurica vo svojej publikácii *Jozef Tiso (1887 – 1947) – životopisný profil* cituje jeden z nemeckých prameňov: „Židia sú i naďalej chovaní a chránení u komunistických živlov. V prezidentskej kancelárii podnes sedí Žid Neumann.“³⁹

Neskôr sám v uvedenej publikácii uvádza: „Dokumentovaným faktom ostáva, že Tiso [...] nielenže žiadnemu Židovi osobne neublížil, ale svoj kresťanský vzťah k nim dokázal [...] napríklad aj tým, že [...] vedúcim jeho prezidentskej kancelárie bol po celý čas Dr. Anton Neumann, takisto židovského pôvodu, ktorého dokonca poveril vybavovaním židovských vecí.“⁴⁰ Z tohto dôvodu je potrebné uviesť na pravú mieru údaj o náboženskom a „rasovom“ pôvode A. Neumana. Už dochovaný dokument s arcipastierskym uznaním Antonovmu otcovi Karolovi Neumannovi od biskupa Karola Kmetka poukazuje na pôvod, no potvrdzuje to i dochovaný rodostrom vo vlastníctve rodiny. Predkovia A. Neumana boli už od roku 1760 pochovávaní na púchovskom katolíckom cintoríne.⁴¹ Židovského pôvodu nebola ani jeho manželka Věra, čo potvrdzuje „Rodný a krstný list“ vystavený na farskom úrade v rodnom Uhorskom Hradišti.⁴²

Portrétna fotografia A. Neumana v čase jeho pôsobenia v prezidentskej kancelárii

(Zdroj: Archív rodiny Neumanovej)

Je faktom, že na území Slovenska žilo mnoho Neumanovcov, ktorí boli židovského pôvodu, a aj preto nemeckí agenti a vyslanci považovali A. Neumana – šéfa prezidentskej kancelárie – za Žida. S rovnakým priezviskom sa stretávame i u posledného predsedu Ústredne Židov v Bratislave, pôsobiaceho tiež v tzv. židovskej tieňovej vláde v Bratislave – Jirmejaha Oskara Neumanna.⁴³ Svetová databáza obetí holokaustu uvádza tiež meno 56-ročnej Rozalie Neumann z Púchova nad Váhom rodenej Kraus, ako obeti vraždenia v Kremničke medzi 5. novembrom

1944 a 9. februárom 1945.⁴⁴ Uvedené fakty poukazujú na absurdnosť tzv. rasovej politiky, ako napr. v tomto prípade na základe priezviska.

V súvislosti s funkciou a tzv. agendou výnimiek, ktorú vykonával A. Neuman ako prednosta Prezidentskej kancelárie, sa objavili podozrenia z uplácania, resp. neoprávneného finančného prilepšenia si. V jednom prípade oznámil neznámy gardista na návšteve Prezidentskej kancelárie A. Neumanovi, že sa v kaviarni dopočul o státisícových úplatkoch, ktoré mal ako prednosta prijímať od Židov. Neuman to okamžite nahlásil hlavnému súdному radcovi a svojmu zástupcovi Štefanovi Fordinálovi, ktorý o tom mal spísať zápisnicu a zaviesť ďalšie vyšetrovanie.⁴⁵ V druhom známom prípade sa prezident J. Tiso dopočul v Bánovciach nad Bebravou od neznámej Židovky z Trnavy, že dala 50 000 Ks za „oslobodzovací dekrét“. Po opakovanom vypočutí podozrenia dal J. Tiso nezávisle preveriť Kanceláriu prezidenta.⁴⁶ Vyšetrovanie v oboch prípadoch ukázalo neopodstatnenosť podozrenia z korupcie a obvinenie smerovalo k iným osobám.⁴⁷

EVAKUÁCIA, VÄZBA A VYŠETROVANIE

Pred blížiacim sa frontom na konci 2. svetovej vojny odišli z Bratislavy 31. marca 1945 prezident J. Tiso, členovia vlády, príslušníci Domobrany, Pohotovostných oddielov Hlinkovej

39 ĎURICA, S. M. *Jozef Tiso*, s. 469.

40 ĎURICA, S. M. *Jozef Tiso*, s. 487.

41 V Púchove sa nachádza i samostatný židovský cintorín, kde židovská komunita pochovávala svojich príslušníkov.

42 ARN. Rodný a krstný list Věry Anny Marie Vencálkovéj, vystavený 21. 3. 1946.

43 Po vojne pôsobil Jirmejah O. Neumann ako predseda Ústredného zväzu sionistického pre Slovensko a Zväzu fašistickým režimom rasovo prenasledovaných, tiež ako člen výkonného výboru American Joint Distribution Committee (Americký židovský spojený distribučný výbor), ktorý po vojne pomáhal židovským utečencom.

44 Yad Vashem – Pamätník obetí holokaustu [online]. [cit. 2016-10-31]. Dostupné z: <http://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=8577420&ind=2>

45 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z vypočúvania A. Neumana spísaná obžalobou pri Národnom súde vo väznici Krajského súdu v Bratislave dňa 14. 5. 1946, s. 4 – 5.

46 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z vypočúvania Jozefa Tisa spísaná obžalobou pri Národnom súde vo väznici Krajského súdu v Bratislave dňa 18. 5. 1946, s. 1 – 2.

47 V prvom prípade bol na tri týždne uväznený neznámy gardista a v druhom prípade bol obvinený advokát Čorba.

gardy, Hlinkovej mládeže, ale aj predstavitelia vládnych a samosprávnych úradov. Smerom na západ odchádzali celé rodiny a počet týchto osôb sa odhaduje na viac ako 5000. Pre rýchly posun frontu z východu súhlasil J. Tiso a vláda s ponukou nemeckého vyslanca na Slovensku Hannsa Ludina na evakuáciu do Horného Rakúska.⁴⁸ Ešte predtým bola do Holíča evakuovaná Prezidentská kancelária s archívom, ktorý bol uložený do Štátnej hospodárskej školy.⁴⁹ Šéf tejto kancelárie Neuman uvádza neskôr vo svojej výpovedi pred obžalobou tiež: „Židovské veci sme nenechali všetky v Bratislave.“⁵⁰ V skupine evakuovaných boli i A. Neuman so svojou manželkou a dvoma dcérami, ktorí sa uchýlili v pripravovanom evakuačnom stredisku benediktského kláštora v Kremsmünsteri pri rakúskom meste Linz. Po príchode americkej armády 8. mája 1945 bola rodina Neumanovcov spolu s ďalšími členmi vlády a evakuovanej skupiny zaistená.⁵¹ Rodina bola rozdelená dňa 7. júna 1945⁵² pričom otec Anton mal zveriť svojej 14-ročnej dcére Elene kufrík s nejakými

dokumentmi. Tá ho mala pri presune na Slovensko stratiť,⁵³ no pravdepodobne prišla o kufor násilím.⁵⁴ A. Neuman bol spolu s ďalšími 14 osobami⁵⁵ odvezený v ten deň ráno na nákladnom aute z kláštora v Kremsmünsteri do Deggendorfu.⁵⁶ Miestny internačný tábor bol však plný, a tak boli zaistenci odvezení do Riedu, kam dorazili okolo 19.00 hod. 10. júna 1945 bola skupina zaistených Slovákov spolu s A. Neumanom prevezená do tábora v Peuerbachu.⁵⁷ Ani tu sa však dlho nezdržali, pretože už 15. júna boli prevezení vlakom k Salzburgu, odkiaľ na druhý deň ráno pochodovali asi 1 km do zaistovacieho tábora v Glasenbachu.⁵⁸ Tu bol A. Neuman zaregistrovaný pod číslom 221.⁵⁹ V Glasenbachu bol internovaný až do 12. novembra 1945, kedy bol spolu s ďalšími šiestimi Slovákmí⁶⁰ vydaní do Československa.⁶¹

Československé úrady medzi tým vyvíjali snahy o vydanie predstaviteľov Slovenskej republiky. Dňa 18. júna 1945 odovzdal československý veľvyslanec vo Washingtone Vladimír Ladislav Hurban nótu štátnemu tajomníkovi J. C. Grewovi, v ktorej vláda žiadala,

aby spojeneckými vojskami zadrživanný J. Tiso, V. Tuka, Š. Tiso, M. Pružinský, G. Medrický, A. Kočiš a O. Kubala boli vydaní do Československa. V nóte sa tiež uvádzalo, že vláda bude vďačná, keď jej budú vydaní i ďalší politici, členovia vlády a iní oficiálni činitelia „bratislavského režimu“ v prípade, že budú zadržaní spojencami. O dva týždne neskôr odpovedal Grew Hurbanovi v tejto záležitosti tak, že rovnaké a podobné žiadosti možno adresovať priamo vrchnému veleniu spojeneckých expedičných síl v Európe prostredníctvom československej vojenskej misie. Napriek uvedeniu „konkrétnej adresy“ v odpovedi podal Hurban 30. augusta 1945 ďalšiu nótu adresovanú Grewovi so žiadosťou o vydanie A. Macha, bratov Murínovcov, T. J. Gašpara, K. Opluštila, P. Kubiša, F. Hurinského i A. Neumana. O deň neskôr požiadal československý zástupca v komisii Spojených národov pre vojnové zločiny o vydanie osôb s takmer identickým zoznamom mien.⁶²

Presný dátum, kedy sa A. Neuman dostal do väznice Krajského súdu v Bratislave, nepoznáme, no sám uvá-

48 LETZ, Róbert. *Slovenské dejiny V. (1938 – 1945)*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2012, s. 124.

49 Názov školy bol od školského roku 1942/1943 Roľníckozeleninárska škola v Holíči.

50 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z vypočúvania A. Neumana spísaná obžalobou pri Národnom súde vo väznici Krajského súdu v Bratislave dňa 14. 5. 1946, s. 5.

51 LETZ, R. *Slovenské dejiny V.*, s. 125.

52 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Žiadosť A. Neumana o prejednanie jeho prípadu mimo poradia zo dňa 6. 2. 1946, s. 1.

53 ARN. Spomienky rodinných príslušníkov.

54 BLEHOVÁ, Beáta. Prípady „Jozef Tiso“. Útek, internácia, vydanie. In: RYDLO, M. Jozef. ed. *Fidei et Patriae. Jubilejník na počesť 80. narodenín Františka Vnuka*. Bratislava: Post Scriptum, 2008, s. 88.

55 Okrem A. Neumana boli v skupine Tido Jozef Gašpar, Pavol Opluštil, Karol Mederly, Ferdinand Mondok, Štefan Suroviak, Alfonz Čavoja, Jozef Kašický, Ján Kocian, Rudolf Kubiš, Florián Hurinský, Pavol G. Dobiš, Konštantín Čulen, Pavol Holmík a Vojtech Rybiansky.

56 ČULEN, Konštantín. *V amerických zaistovacích táboroch*. Martin: Matica slovenská, 2008, s. 27 – 30.

57 DOBIŠ, G. Pavol. *Generácia medzi dvoma svetmi – 2. diel – Za ostnatým drôtom*. Linz: 1982, s. 39 – 43.

58 ČULEN, K. *V amerických zaistovacích táboroch*, s. 70 – 72.

59 DOBIŠ, G. P. *Generácia medzi dvoma svetmi – 2. diel*, s. 45.

60 Spolu s A. Neumanom boli prevezení i Tido Jozef Gašpar, Florián Hurinský, Bohdan Galvánek, Otomar Kubala, Rudolf Kubiš a Petro.

61 DOBIŠ, G. P. *Generácia medzi dvoma svetmi – 2. diel*, s. 71 – 72.

62 PETRUF, Pavol. Vydanie J. Tisu a niektorých ďalších prominentov slovenského štátu česko-slovenským orgánom. In: BYSTRICKÝ, Valerián, FANO, Štefan, eds. *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava: Slovak Academic Press, 1992, s. 321 – 324. Rozdiel v zozname mien odslaných v dňoch 30. a 31. augusta 1945 bol v tom, že namiesto K. Opluštila uvádzal česko-slovenský zástupca v komisii Spojených národov pre vojnové zločiny meno P. Opletal.

Zľava K. Murín a A. Neuman pri audiencii rumunského vyslanca Dinu Hiotta (druhý sprava) v Prezidentskom paláci (Zdroj: SNA)

dza, že to bolo v novembri 1945.⁶³ Až po písomne podanej žiadosti A. Neumana o prejednaní jeho prípadu mimo poradia zo dňa 6. februára 1946 bol odovzdaný VI. odborom Poverenictva vnútra vedúcemu obžaloby pri Národnom súde (ďalej len NS).⁶⁴ Stalo sa tak 13. februára 1946.⁶⁵ O 2 dni neskôr bolo žiadosťou vedúceho obžaloby NS navrhované nariadenie väzby voči A. Neumanovi.⁶⁶ NS v Bratislave

dňa 19. februára 1946 vyhovel návrhu žalobcu na uvalenie väzby na A. Neumana s tým, „že väzba sa začína predbežne dňom vydania čl. úradom a trvá do vynesenia rozsudku“.⁶⁷ Dôvodom väzobného zadržania malo byť obvinenie z trestného činu podľa § 2, 3, 4 nariadenia číslo 33/1945 Zbierky Slovenskej národnej rady „O potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov“ a možnosť, že podozrivý by mo-

hol utiecť, prípadne pôsobením na slobode na svedkov by mohol ovplyvniť vyšetrovanie.⁶⁸

Pokračovanie prípadu A. Neumana prebiehalo podľa dochovaných archívnych dokumentov jeho vypočúvaním v dňoch 14. a 20. mája 1946. V dochovanej zápisnici z vypočúvania sa dozvedáme napr. o jeho kariérom a úradníckom postupe, platovom zaradení, starostlivosti o rodinu a majetky, fungovaní úradu Prezidentskej kancelárie, udeľovaní tzv. židovských výnimiek, podozreniach z korupcie, snahe zachovať apolitickosť svojho konania nielen v úrade, evakuácii Prezidentskej kancelárie a politických predstaviteľov Slovenskej republiky na jar 1945, vzťahu s Nemcami v úrade, pomoci konkrétnym osobám, rodnému regiónu a i.⁶⁹ Medzi tým boli ako svedkovia v tomto prípade vypočutí obchodník Jozef Barica a bývalý prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso. Barica vo svojej výpovedi hovoril o tom, ako vďaka zásahu A. Neumana neprišiel v roku 1940 o licenciu k trafike v Trenčianskych Tepľach, ktorú mu úrady chceli vziať.⁷⁰ J. Tiso vypovedal v prípade A. Neumana napr. o spôsobe jeho nástupu do funkcie šéfa Kancelárie prezidenta, o vykonávaní jeho práce v úrade i vo veci udeľovania tzv. židovských výnimiek: „Čo sa týka židovských vecí [...] sám som si rezervoval rozhodovanie. Prikázal som Dr. Neumanovi spraviť soznam všetkých žiadostí tohto druhu s patričnými rubrikami a tento soznam sa mi denne predkladal. V tomto sozname bola aj rubrika, do ktorej som uviedol svoje rozhodnutie a podľa toho sa so žiadosťou naložilo. Takže Dr. Neumann

63 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Žiadosť A. Neumana o prejednanie jeho prípadu mimo poradia zo 6. 2. 1946, s. 1. Budova väznice krajského súdu v Bratislave nesie dnes názov Justičný palác.

64 Vedúcim obžaloby pri Národnom súde (ďalej NS) bol Ľudovít Rigan.

65 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Úradný záznam o odovzdaní A. Neumana vedúcemu obžalobcovi pri NS z 13. 2. 1946.

66 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Návrh nariadenia väzby proti A. Neumanovi z 15. 2. 1946.

67 SNA, f. Obžalobca pri národnom súde, šk. č. 18, inv. č. 88, sign. Vyhovenie návrhu obžalobcu na uvalenie väzby na Dr. Neumana.

68 SNA, f. Obžalobca pri národnom súde, šk. č. 18, inv. č. 88, sign. Vyhovenie návrhu obžalobcu na uvalenie väzby na Dr. Neumana.

69 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica u obžalobcu pri NS vo väznici Krajského súdu v Bratislave zo 14. a 20. 5. 1946 proti Dr. Antonovi Neumannovi.

70 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z výsluchu svedka Jozefa Baricu v trestnej veci A. Neumana zo 16. 5. 1946, s. 1 – 2.

Jozef Tiso vyznamenáva pri príležitosti 6. výročia vzniku Slovenskej republiky – sprava Otomara Kubalu a Antona Neumana (Zdroj: SNA)

v židovských veciach nemal absolútne žiadnej právomoci, lebo túto som si ponechal úplne pre seba.⁷¹ Postup v prípade udeľovania tzv. prezidentských výnimiek priblížil i banskobystrický sídelný biskup Andrej Škrábik⁷² vo výpovedi pred NS v súdnom procese s J. Tisom: „Na otázku, či dával Dr. Tiso výnimky, som odpovedal, že som u neho intervinoval vo viacerých prípadoch a takmer

vždy som bol vypočutý. Niekedy som však nedosiahol výsledok, ako napríklad pri intervencii za istého člena banskobystrickej firmy „Steiner a Lowy“, a to preto, lebo dotýčny poslal bohatú zásielku jemných liehovín Dr. Neumannovi. Moja intervencia bola bezvýsledná, hoci som prosil o ňu aj Dr. Neumanna.“⁷³ V archivovanom trestnom spise A. Neumana sa nachádza aj výpoveď sved-

ka – referenta prezidentskej kancelárie Karola Sokola. Z jeho svedeckej výpovede spísanej 22. júla 1946 vyplýva, že A. Neuman ako vedúci prezidentskej kancelárie nemal kompetenciu ovplyvňovať rozhodnutia prezidenta J. Tisa vo veci udeľovania tzv. židovských výnimiek: „Prezident Dr. Tiso sám od seba a bez akéhokoľvek vlivu zo strany úradu rozhodol o každej jednej žiadosti, ba dokonca i výšku dávky za úradný výkon sám určil. [...] Nanajvýš (A. Neuman – poznámka P. M.) mohol to urobiť, že tu ktorú žiadosť mohol skôr, alebo neskôr predložiť, ale neviem ani o takom prípade, že by obžalovaný ten ktorý prípad takýmto spôsobom úmyselne zadržoval v neprospech toho, ktorého žiadateľa. [...] jeho úlohou bolo tieto veci iba predostrieť prezidentovi, a po jeho rozhodnutí zase ďalšie zariadiť. Bola to čistá mechanická práca.“⁷⁴ Na základe ďalších výpovedí, medzi ktorými boli svedectvá prezidentovho tajomníka Karola Murína a štátneho radcu Štefana Fordinála, bolo zistené, že A. Neuman nemal žiadne právomoci v oblasti tzv. židovskej otázky.⁷⁵ V stredu 12. júla 1946 si A. Neuman vybral JUDr. Emila Polešovského z Bratislavy za svojho obhajcu.⁷⁶

Dňa 24. júla 1946 na základe uvedených výpovedí žiadal vedúci obžaloby NS Predsedníctvo Slovenskej národnej rady (ďalej len SNR), „aby trestná vec proti Dr. Antonovi Neumannovi bola odstúpená okresnému ľudovému súdu k príslušnému ďalšiemu pokračovaniu.“⁷⁷ Predsedníctvo SNR na svojom zasadnutí dňa 14. septembra 1946 súhlasilo

71 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z výsluchu svedka Jozefa Tisa v trestnej veci A. Neumanna z 18. 5. 1946, s. 1 – 2.

72 Andrej Škrábik bol 12. augusta 1939 menovaný za titulárneho biskupa scyrského a pomocného biskupa nitrianskeho. 17. septembra 1939 bol vysvätený za biskupa. V roku 1941 sa stal biskupom-koadjutorom banskobystrického biskupa Mariána Blahu. Po jeho smrti sa 21. augusta 1943 stal banskobystrickým sídelným biskupom. Jeho synovec MUDr. Jozef Turček si v roku 1930 zobral za manželku sestru Jozefa Tisu Teréziu.

73 Archív Biskupského úradu Banská Bystrica, fascikel „Škrábik“. Záznam biskupa Škrábika o vypočúvaní v procese s Dr. Tisom. Nestránkový rukopis. In: BRENDZA, Gabriel. Jozef Tiso a biskup Andrej Škrábik. In: HRABOVEC, Emília, ed. *Jozef Tiso – kňaz a prezident*. Bratislava: Post Scriptum, 2017, s. 151.

74 SNA f. Obžalobca pri národnom súde, šk. č. 18, inv. č. 88, sign. Trestný list: Dr. Neumann. Zápisnica z vypočúvania Dr. Karola Sokola v trestnej veci proti A. Neumannovi, nedatované, s. 1 – 2.

75 V poradí uvedení svedkovia vypovedali v dňoch 7. 6. 1946 a 17. 6. 1946.

76 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Oznámenie zvolenia obhajcu z 18. 7. 1946.

77 SNA f. Obžalobca pri národnom súde, šk. č. 18, inv. č. 88, sign. Trestný list: Dr. Neumann. Zpráva vedúceho obžaloby pri NS adresovaná Predsedníctvu Slovenskej národnej rady z 24. 7. 1946, s. 2.

A. Neuman v povojnovom období pred svojou vilou na Štefánikovej ulici v rodnom meste spolu s prvým čestným občanom Púchova Jánom Hoffmanom (Zdroj: Archív rodiny Neumanovej)

adresovaný obžalobcovi OLS v Bratislave, v ktorom ho prosila o prepustenie svojho chorľavého manžela na slobodu do času, kým súd v jeho prípade nerozhodne.⁸⁰ V ten istý deň poslal obžalobca OLS spisy s návrhom určenými samotnému OLS, aby bol A. Neuman prepustený „na slobodu proti sľubu podľa §161 tr. p.⁸¹ lebo podľa doteraz prevedeného vyšetrovania dôvody pre ďalšiu väzbu prestali, keďže obvinený konal podľa vlastnej obrany tak aj podľa svedeckých výpovedí len svoju povinnosť len ako úradník bez zvláštnej horlivosti. Samostatnú rozhodujúcu moc nemal v býv. kancelárii prezidenta republiky v Bratislave a nebolo dosiaľ, ani to zistené, že by bol propagoval fašistickú myšlienku a ba bolo dokázané, že sa stránil Nemcov a pokračoval v úrade nepoliticky. Má svoje rodné bydlisko, takže návrh na prepustenie na slobodu je plne odôvodnený.“⁸² Ešte v ten istý deň na neverejnom zasadnutí rozhodol senát OLS o návrhu obžalobcu tak, že A. Neuman mal byť ihneď prepustený na slobodu.⁸³ Predvolaný A. Neuman následne sľúbil, že bude naďalej bývať v Púchove.⁸⁴ V tom čase už bývalý šéf Prezidentskej kancelárie opustil predbežnú vyšetrovaciu väzbu dňa 21. septembra 1946.⁸⁵ A. Neuman tak strávil vo väzení odlúčený od rodiny celkovo 471 dní, teda 1 rok 3 mesiace a 2 týždne.

s presunutím prípadu A. Neumana na nižší stupeň súdu⁷⁸ a 19. septembra NS následne vyhovel žiadosti L. Rigana, aby prípad A. Neumana bol presunutý

do kompetencie Okresného ľudového súdu v Bratislave (ďalej len OLS).⁷⁹

Dňa 20. septembra 1946 poslala manželka A. Neumana Viera list

POVOJNOVÝ ÚDEL

Dňa 25. októbra 1946 oficiálne navrhol obžalobca pri OLS senátu odoprieť stíhanie A. Neumana,⁸⁶ čo nasledujúci

78 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Trestná vec proti Dr. Antonovi Neumannovi, príkazanie do pôsobnosti Národného súdu zo 16. 9. 1946.

79 SNA f. Obžalobca pri národnom súde, šk. č. 18, inv. č. 88, sign. Trestný list: Dr. Neumann. Správa s návrhom na odstúpenie prípadu A. Neumana Okresnému ľudovému súdu adresovaná NS 17. 9. 1946.

80 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Žiadosť Viery Neumanovej o prepustenie jej manžela Dr. Antona Neumana na slobodu z 20. 9. 1946.

81 Trestného práva.

82 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Návrh obžalobcu OLS na prepustenie A. Neumana z väzby z 20. 9. 1946.

83 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica z neverejného zasadnutia senátu OLS vo veci návrhu prepustenia na slobodu A. Neumana z 20. 9. 1946.

84 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica spísaná dňa 20. 9. 1946 na OLS v Bratislave v trestnej veci Dr. Antona Neumana.

85 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Správa väznice Krajského súdu v Bratislave o prepustení A. Neumana z vyšetrovacej väzby dňa 21. 9. 1946.

86 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Návrh obžalobcu OLS senátu na odopretie stíhania A. Neumana z 25. 10. 1946.

deň senát na OLS v Bratislave potvrdil.⁸⁷ Manželka Viera spolu s dcérami žili v čase väznenia A. Neumana pravdepodobne v rodnom meste Viery – v Uherskom Hradišti. Tu A. Neuman po prepustení z väzby požiadal o vystavenie dočasného preukazu totožnosti, ktorý mu Miestny národný výbor vydal dňa 9. októbra 1946.⁸⁸ Na konci roka 1947 bol Neuman prepustený z brannej moci,⁸⁹ pričom podľa dostupných dokumentov dosiahol vojenskú hodnosť „stotník“.⁹⁰

Hoci A. Neuman vlastnil v Púchove a okolí pomerne rozsiahly majetok, v roku 1950 bol nútený na základe iniciatívy regionálnych predstaviteľov Komunistickej strany Slovenska opustiť mesto. Obec v jeho drevenej vile

ubytovávala sociálne slabších podnájomníkov. A. Neuman spolu s manželkou a dcérami opustili tieto rodinné majetky a žili ďalej v Uherskom Hradišti, kde Anton vykonával prax komerčného právnika. Napriek tomu, že jeho drevenú vilu užívala obec, musel A. Neuman odvádzať kontingent zo sadov na prilahlom pozemku.⁹¹ Po 13 rokoch, teda v roku 1963, sa A. Neuman vrátil na žiadosť tajomníka miestneho národného výboru Loduhu z obce Streženice na svoj pozemok s drevenou vilou.⁹² Malo sa tak stať z vďaky Loduhu za nešpecifikovanú pomoc počas obdobia úradovania A. Neumana v Kancelárii prezidenta.⁹³ A. Neuman bol naďalej sledovaný bezpečnostnými orgánmi, a to podľa

miesta pobytu. Od 11. septembra 1959 bol zaevidovaný 1. zvláštnym oddelením Krajskej správy ministerstva vnútra v Brne, pričom zväzok bol registrovaný v Uherskom Hradišti pod krycím menom „Fašista“. Zrušený bol v roku 1963.⁹⁴ Následne v rokoch 1963 – 1965 bol A. Neuman sledovaný Štátnou bezpečnosťou – Krajskou správou Zboru národnej bezpečnosti v Banskej Bystrici a jeho zväzok bol evidovaný v Považskej Bystrici. Skartovaný bol 19. mája 1965.⁹⁵ V roku 1971 pripútala cievná mozgová príhoda A. Neumana na invalidný vozík. Ďalších 11 rokov strávil v spomínanej vile s ovocným sadom pri Streženiciach.⁹⁶ A. Neuman zomrel dňa 19. mája 1982 v Púchove, kde je aj pochovaný.⁹⁷

Pavol Makyna • Story of Anton Neuman – Chief of the Office of the President of the Slovak Republic (1939–1945)

Anton Neuman (1907–1971), born in Púchov, was the Chief of the President's Office in the period of 1939–1945. The main agenda of that office was granting of so-called presidential exemptions from the provisions of anti-Jewish regulations and laws. The study tries to map the activities of Anton Neuman when he worked in that office, it presents correct information on e.g. his allegedly Jewish origin, used as the reason of his intentional impact on “the agenda of exemptions”. The study deals also with the escape of him and his family due to the events on the front line, imprisonment in American detention camps in the territories of Germany and Austria, his stay in a prison in Bratislava and his life after the war.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pracuje ako odborný asistent. Aktuálne pôsobí ako vedecký pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, kde sa zaoberá židovským holokaustom. Vo svojej činnosti sa venuje i regionálnym dejinám mesta Púchov a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na regionálne dejiny a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

87 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnice z neverejného zasadnutia senátu OLS v Bratislave o odoprení stíhania A. Neumana z 26. 10. 1946.

88 ARN. Zatimní průkaz totožnosti vydaný v Uherskom Hradišti dňa 9. 10. 1946.

89 ARN. Prepúšťací list zo 6. 1. 1948.

90 ŠA BA, f. OLS BA, č. 459/06. Zápisnica u obžalobcu pri NS vo väznici Krajského súdu v Bratislave zo 14. a 20. 5. 1946 proti Dr. Antonovi Neumannovi. Viaceré zdroje neuvádzajú existenciu hodnosti „stotník“ v rakúsko-uhorskej armáde, ale stotožňujú ju s hodnosťou „kapitán“.

V dokumente bola pravdepodobne stotožnená na základe užívania v slovenskej armáde v rokoch 1939 – 1945. Autor textu ponechal verziu „stotník“, ako ju uvádza dobový citovaný dokument.

91 ARN. Spomienky rodinných príslušníkov.

92 ARN. List Miestneho národného výboru v Streženiciach adresovaný A. Neumanovi z 10. 1. 1963.

93 ARN. Spomienky rodinných príslušníkov.

94 Archiv bezpečnostných složek v Prahe, f. Správa Státní bezpečnosti Brno. Protokol registrace skupinových, osobních, agenturně pátracích, pozorovacích, objektových a signálních operativních svazků, registrační čísla 06061 – 07070, 1. zvláštní oddelení Krajské správy ministerstva vnitra Brno, s. 98 [online]. [cit. 2017-10-31]. Dostupné z: http://abscr.cz/data/pdf/knihy/BRN/BRN_2.pdf

95 Archiv Ústavu pamäti národa v Bratislave, fond Krajská správa ZNB, Správa ŠtB Banská Bystrica, Séria II., reg. č. 2037.

96 ARN. Spomienky rodinných príslušníkov. Niektorí starší obyvatelia Púchova a Streženíc označujú drevený dom po A. Neumanovi pomenovaním „Tisova vila“.

97 ARN. Úmrtný list A. Neumana.

ŽIDIA NA ÚZEMÍ INKORPOROVANEJ ORAVY V ROKOCH 1939 – 1945

MARTIN GAREK

Obce hornej Oravy a severného Spiša, ktoré pripadli Poľsku v rokoch 1920, 1924 a 1938¹, boli navrátené k Slovenskej republike ústavným zákonom číslo 325 z 22. decembra 1939,² ako výsledok zapojenia sa slovenskej armády do útoku Nemecka proti Poľsku. Územia týchto obcí boli postupne do 3. septembra 1939 obsadené slovenským – na Spiši, resp. nemeckým vojskom – na Orave. Celkovo išlo o 720 km², na ktorých žilo 35 000 obyvateľov. Odsun slovenskej armády a demobilizácia sa začala 14. septembra 1939.³ Nasledujúce obdobie rokov 1939 – 1945 zaznamenávali predmetné obce hornej Oravy a severného Spiša výrazný kultúrny, spoločenský ale aj hospodársky progres, do určitej miery zapríčinený aj vojnovou konjunktúrou. Predovšetkým vzhľadom na postavenie obyvateľstva v Generálnom gouvèrnemente mali občania týchto inkorporovaných obcí výrazne lepšie podmienky svojho živobytia. Netýkalo sa to ale všetkých osôb, keď predovšetkým židovskí spoluobčania boli perzekvovaní zo strany štátnych úradov.

Vo svojom príspevku sa pokúsime zmapovať osudy židovskej komunity na hornej Orave, pričom toto územie definujeme ako inkorporované zákonom č. 325. Patrili tam teda Jablonka, Srnie, Oravka, Pekelník, Podvlk, Chyžné, Bukovina-Podsklie, Harkabúz, Horná Lipnica, Dolná Lipnica, Horná Zubrica a Dolná Zubrica. Obce, ktoré boli k Poľsku z Oravy pričlenené v jeseni

1938, čiže Suchá Hora a Hladovka, do tohto nezahŕňame.

NA ZAČIATKU VOJNY A PRVÉ DISKRIMINAČNÉ PROTIŽIDOVSKÉ OPATRENIA REŽIMU

Prechod frontu územím hornej Oravy v roku 1939 nebol bezproblémový. Odohrávali sa tu potýčky medzi miestnym obyvateľstvom a nemeckými jed-

notkami, ktoré na území severného Spiša neboli, keďže na tamjšom území boli nasadené slovenské jednotky. K najvýznamnejšiemu konfliktu došlo v obci Podvlk, kde sa proti nemeckým vojakom postavila časť miestneho obyvateľstva pod vplyvom miestneho kňaza a kaplána na odpor a došlo k prestrelke.⁴ Z toho dôvodu nemeckí vojaci v krátkom čase internovali kňaza Jána Goralika, kaplána Henryka

- 1 V roku 1920 na základe rozhodnutia Konferencie veľvyslancov boli pripojené k Poľsku nasledujúce obce z Oravy a Spiša: Jablonka, Srnie, Oravka, Pekelník, Podvlk, Chyžné, Bukovina-Podsklie, Harkabúz, Horná Lipnica, časť Nižnej Lipnice, Horná Zubrica, Nižná Zubrica, Hladovka, Suchá Hora, Nová Belá, Fridman, Falštín, Krempachy, Tribš, Nedeca, Durštín, Čierna Hora, Jurgov, Repiská, Vyšné a Nižné Lapše, Kacvín a Lapšanka. Hranice sa ďalej riešili na bilaterálnej úrovni a boli doriešené podpísaním Krakovského protokolu 6. 5. 1924. Rozhodnutím Rady Spoločnosti národov boli obce Javorina, Hladovka a Suchá Hora ponechané v Československu a v prospech Poľska boli urobené menšie úpravy v obciach Jurgov a Nižná Lipnica. Následne v roku 1938, po Mníchovskej dohode, sa k Poľsku pričlenili obce Hladovka, Suchá Hora, Javorina, Lesnica, Svrčinovec, Skalité a Čierne. Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Anton Granatier, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 4, inventárne číslo (inv. č.) 166, Predbežná zpráva o hraničných otázkach poľsko-československých.
- 2 *Slovenský zákonník 1939*, č. 325, s. 648. Obyvateľstvo týchto území s radosťou vívalo návrat k Slovensku, ako sa o tom môžeme dočítať v LACKO, Martin, ed. *Proti Poľsku. Odraz ťaženia roku 1939 v denníkoch a kronikách slovenskej armády*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2007, s. 253.
- 3 Bližšie k účinkovaniu slovenskej armády pozri: BAKA, Igor. *Slovenská republika a nacistická agresia voči Poľsku*. Bratislava: Vojenský historický ústav, 2006, s. 78 – 116.
- 4 Podľa Obecnej kroniky obce Podvlk boli za útokom na nemeckých vojakov poľské jednotky, ktoré zahájili protiútok pod vedením plukovníka Maczka. Nemci sa domnievali, že na nich útočili civili, a pri nasledujúcej prehliadke domov našli uniformy o ktorých sa domnievali, že sú vojenské. Boli to pritom uniformy tunajšej kapely. Taktiež v hospodárskych budovách fary mal byť zabitý nemecký dôstojník. Z jeho smrti Nemci podozrievali miestneho kňaza Jána Goralika, ktorého zatkli a odviekli so sebou. Podľa informácií, ktoré v tomto období kolovali v obci, nemeckého dôstojníka mali zavraždiť sekretár gminy, obyvateľ Podvlku Albin Chowanicz spolu s Vojtechom Lorencovičom. Ďalšia verzia prisudzovala smrť dôstojníka samotným nemeckým vojakom, na ktorých vraj bol príliš prísny. Obecná kronika Podvlku.

Hübnera a učiteľa, zároveň organistu, Vojtecha Lorencoviča. Podobne zadržali a odviezli do koncentračného tábora v Ružomberku aj Dominika Grapu a Mariána Lorencoviča, ktorí tam zotrúvali ešte v novembri 1939. Počet zadržaných bol pôvodne vyšší, takmer všetko mužské obyvateľstvo obce medzi 18. a 50. rokom, lenže väčšinu prepustili Nemci už v septembri 1939 do domovskej obce.⁵ Medzi zatknutými obyvateľmi hornej Oravy sa ocitli aj niektorí židovskí občania.

Pre týchto zajatcov bol zriadený v Ružomberku „koncentračný tábor pre zajatcov – Slovákov z Poľska“. Do neho boli umiestené osoby, ktoré boli zadržané počas útoku na Poľsko a pritom patrili pôvodom na územia hornej Oravy. Už 4. septembra bolo do tábora premiestnených 272 mužov a 1 žena, nasledujúci deň pribudlo ďalších 262 mužov a nakoniec 8. septembra 16 mužov. V táboře sa tak nachádzalo aj 6 osôb židovskej národnosti z územia hornej Oravy (1 muž z Jablonky, 3 muži z Oravy, 2 muži z Podvlku). Zajatci boli prepúšťaní domov na popud Alojza Miškoviča, vládneho komisára pre zabraté územia a zásah Hlinkovej gardy (ďalej HG) v Ružomberku, od 10. septembra 1939 pričom 13. septembra bol povolený odvoz aj posledných slovenských zajatcov z tohto koncentračného tábora. Jediní, ktorí sa nedostali na slobodu, boli práve židovskí občania, ktorí boli odovzdaní do nemeckého koncentračného tábora.⁶ Je teda zrejmé, že postoj nemeckej armády a aj slovenských vládnych orgánov bol rozdielny v prípade slovenských zajatcov z inkorporovaného územia hornej Oravy a v prípade Židov. Neskôr sa podarilo aj židovským

Zmeny hranice na hornej Orave v rokoch 1918 – 1945. Červená – pôvodná hranica medzi uhorskou a rakúskou časťou monarchie; Čierna – plebiscitné územie; Žltá – hranica na základe rozhodnutia Veľvyslaneckej rady mierovej konferencie z 28. júla 1920; Modrá – konečná hranica po delimitácii v roku 1924 a po odovzdaní územia 20. mája 1945; Zelená – hranica po Mnichove a delimitácii v 1938 (Zdroj: MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. *Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1947*)

zajatcom vrátiť naspäť do svojich bydlísk na hornej Orave.

Židia na inkorporovanom území hornej Oravy zakúsili strasti vojny a predzvesť svojich budúcich útrap už v septembri 1939. Vojaci slovenskej armády prišli do Podvlku dňa 21. septembra 1939, pričom ich obyvateľstvo vtrúčne vívalo.⁷ Ako nás informuje správa z 15. októbra 1939, posádka III. práporu slovenskej armády z Dolného Kubína ubytovaná v dedine od 21. septembra 1939 do 4. októbra 1939 spáchala počas svojho pobytu

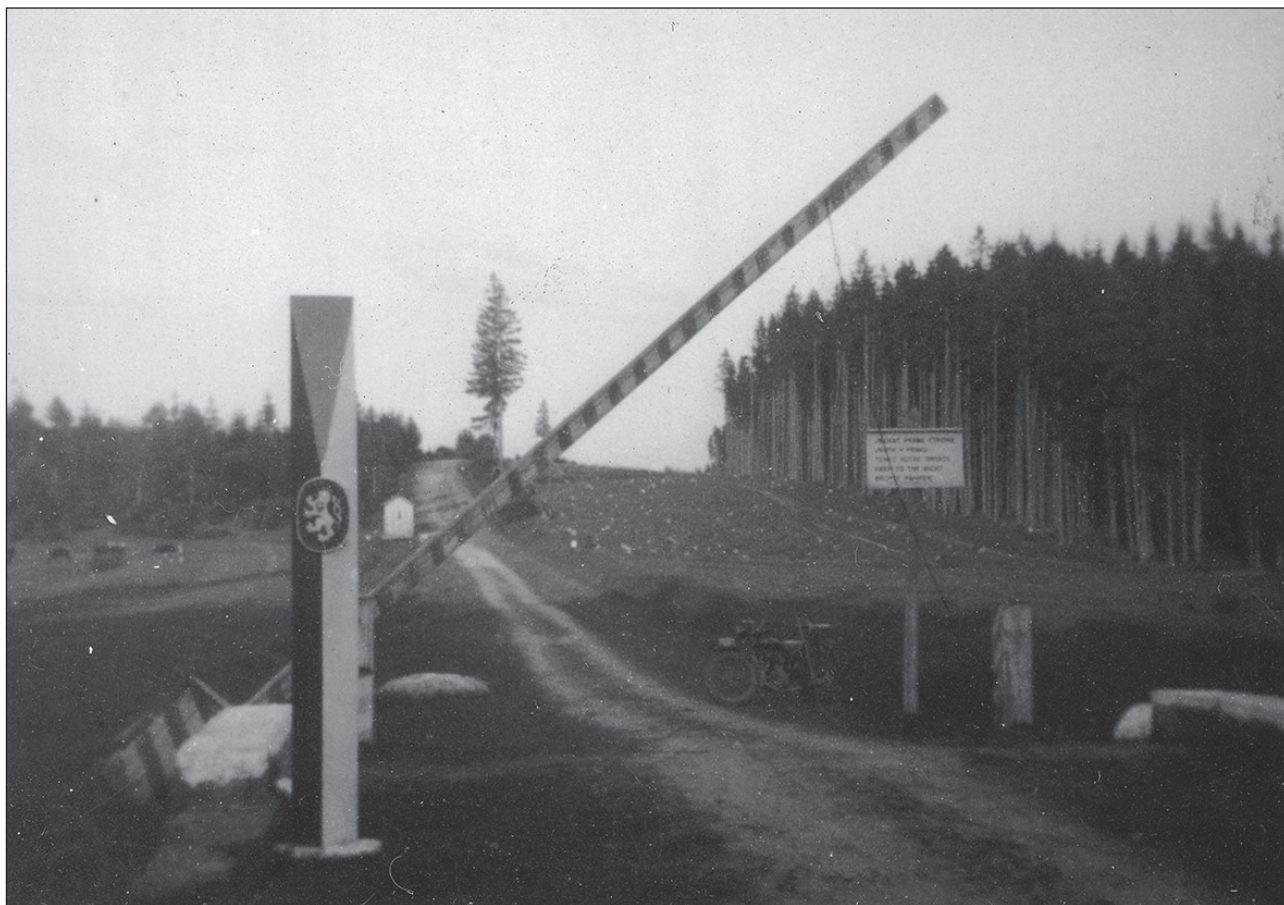
viaceré prečiny voči obyvateľstvu obce: zakaždým išlo o rabovanie potravín, prevažne oviec a kureniec.⁸ Vo všetkých prípadoch sa obeťou lúpeže stali židovskí obyvatelia Podvlku. Podobne v noci z 24. na 25. septembra 1939 sa vojaci III. práporu slovenskej armády z Dolného Kubína v Jablonke násilne dostali do pivnice hostinskej Cecílie Székelyovej. Ukradli jej jedenásť sudov piva (10×25l, 1×50l) a jeden sud vína (25l). Prípadoch začala vyšetrovať príslušná žandárska stanica v Jablonke, ale na prehlásenie strážm. Lahuta,

5 Štátny archív Žilina, pobočka Dolný Kubín (ďalej ŠA ZA P DK), f. Okresný úrad v Trstenej 1923 – 1945 (ďalej OÚT), šk. č. 63, inv. č. 258, č. 250/1939 VI. k. MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Pripojenie severného Spiša a hornej Oravy k Slovensku v rokoch 1939 – 1945. „Oslobodenie“ či „okupácia“? In: FETKO, Filip, ŠTEVÍK, Miroslav, eds. *Pocia Ivanovi Chalupčeckému*. Levoča: Spišský dejepisný spolok, 2012, s. 202.

6 SNA, f. Ministerstvo vnútra 1939 – 1945 (ďalej MV), šk. č. 23, č. 20.133/39 prez.

7 *Obecná kronika Podvlku*.

8 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 61, inv. č. 257, čís. jedn. 55 dôv./39. LEPIŠ, Juraj. Politicko-spoločenské pomery na území severného Spiša a hornej Oravy po inkorporácii v roku 1939 (do roku 1945). In: SOKOLOVIČ, Peter, ed. *Život v Slovenskej republike. Slovenská republika (1939 – 1945) očami mladých historikov IX*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 59.

Československo-poľská hranica pri obci Lipnica (Zdroj: www.audiovis.nac.gov.pl)

že prípad bude vyšetrovať do všetkých dôsledkov, odpovedal veliteľ 4 guľ. roty por. Borík: „Je to ťažká vec, pretože v tento čas sa vojaci vyšetrovať vôbec nemôžu, pretože majú zbrane a keby sa ich niekto odvážil za podobné prípady vyšetrovať, t. j. že krádež spáchali na Židovi, vtedy sa na neštítali a možno, že by použili i zbrane.“ Z toho dôvodu bolo toto konkrétne vyšetrovanie zastavené.⁹ Ku krádežiam došlo aj v Hornej Zubrici, kde slovenskí vojaci vykradli budovy lesnej správy. Postihovaní krádežami teda neboli len židovskí obyvatelia patričných obcí. Vojenské úrady tieto incidenty postupom času riešili.¹⁰

Napriek tomu, že podľa zákona o inkorporácii mali na tomto území platiť zákony Slovenskej republiky až od 1. januára 1940, začali miestne úrady zavádzať slovenskú správu a slovenské zákonodarstvo už v jeseni 1939. Takto Okresný úrad v Trstenej hlásil už 5. septembra 1939, že všetky obce tunajšieho obvodu vyhovelí nariadeniu krajinského úradu a označili židovské obchody a podniky náležitým spôsobom – „Židovský obchod“, „Židovský podnik“.¹¹ Nevieme potvrdiť, či už v tejto dobe sa dané opatrenie týkalo všetkých obcí hornej Oravy, ktoré už boli obsadené slovenským

vojskom, ale predpokladáme, že vzhľadom na rozháranosť pomerov sa opatrenie ešte nedostalo v predmetných obciach do platnosti.¹² Bolo to spôsobené aj sťaženým zavádzaním organizácii Hlinkova mládež (ďalej HM) a Hlinkova garda (ďalej HG) na inkorporovanom území, ktorí v iných obciach na Slovensku vykonávali dozornú službu voči Židom. Ešte koncom februára 1940 neexistovali v inkorporovaných obciach hornej Oravy HG a HM. Správa Okresného úradu v Trstenej hovorila o tom, že v tejto dobe „založenie HSLS v jednotlivých obciach inkorporovaného územia je v prúde“.¹³

9 SNA, f. MV, šk. č. 7, č. j. 389 dôv./39.

10 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 31, č. 67/1939.

11 SNA, f. Ústredňa štátnej bezpečnosti (ďalej ÚŠB), šk. č. 772, inv. č. 6, č. 799/1939 prez.

12 Právne predpisy Slovenskej republiky nadobudli účinnosť na tomto území od dňa 1. 1. 1940. SNA, f. MV, šk. č. 2 209, č. 1 442.

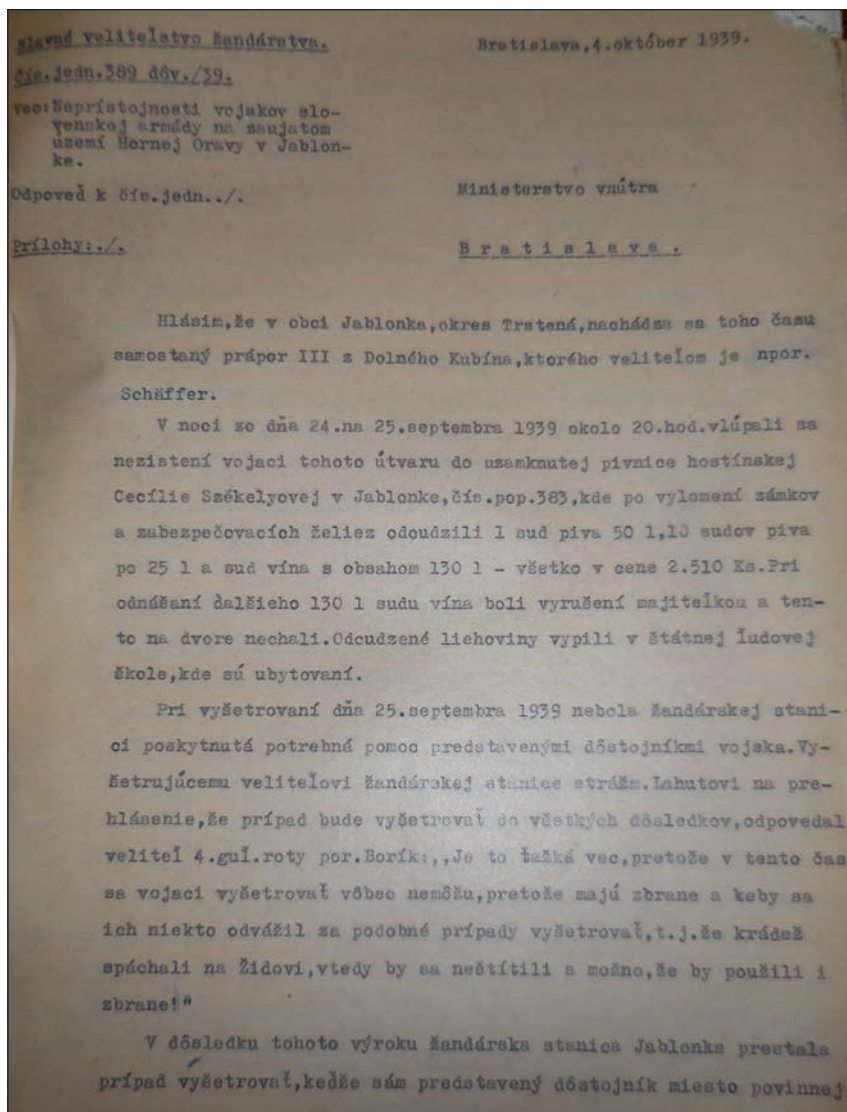
13 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 6, č. 333/1940 prez.

Neznamenalo to ale vznik HM a HG. Ani vo februári 1941 ešte neexistovali v inkorporovaných obciach príslušné miestne organizácie HM a HG.¹⁴

Protižidovské nariadenia sa na území Slovenskej republiky zavádzali už krátko po vzniku štátu. Tieto neschvaľoval Slovenský snem, resp. od prijatie ústavy Snem Slovenskej republiky, ale vyšli vo forme vládných nariadení, pričom vláda mohla vydávať protižidovské nariadenia, ak ich zdôvodnila hospodárskymi, finančnými alebo politickými záujmami štátu. Snem mal právo vysloviť do troch mesiacov nesúhlas s nariadením, no napriek tomu to v prípade týchto nariadení neurobil.¹⁵ Už v apríli 1939 bolo schválené vládne nariadenie č. 63/1939, ktoré obsahovalo definíciu pojmu Žida. Išlo tu o definovanie Židov na základe náboženského, nie rasového kritéria. Nariadenie sa týkalo aj vyradenia niektorých Židov z vybraných slobodných povolání.¹⁶

V roku 1940 sa previedlo sčítanie obyvateľstva, ktoré nás informuje aj o počtoch židovských obyvateľov inkorporovaného územia Oravy.¹⁷

V Podvlku na Psiarni mali Židia modlitebňu, kde každú sobotu sa konali spoločné modlitby aj so Židmi z Oravy a Zubrice. Modlitby viedol Leopold Einhorn. V obci sa nachádzal aj židovský cintorín, veľmi dobre udržiavaný, ktorý bol pre celú Oravu. V lete 1942 bol však veľmi poničený mládežou zo škôl z Trstenej, Námesтова a Dolného Kubína.¹⁸ Židovská menšina sa v dôsledku protižidovských opatrení režimu stala predmetom sledovania a prísnej kontroly štátnych orgánov, zriaďujúcich svoje expozitúry

Správa o vlámaní slovenských vojakov do hostinca v Jablonke

(Zdroj: ŠA Žilina, pracovisko Dolný Kubín; SNA)

na tomto území. Súviselo to aj s novou organizáciou spravodajstva, tak ako to stanovilo ministerstvo vnútra v októbri 1939. Už z októbra 1939 pochádza

správa o Židoch v obvode žandárskej stanice Pekelník. Správa informuje, že v Pekelníku sa nachádza len jeden Žid Jakub Tändlich s rodinou, ktorý vlastnil

14 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 7, č. 321/1941 prez.

15 KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Archa, 1991, s. 47 – 48.

16 Za Žida sa považoval ten, kto bez ohľadu na pohlavie a štátnu príslušnosť bol izraelského vierovyznania, i keď po 30. októbri 1918 prestúpil na niektorú kresťanskú vieru; kto bol bez konfesie a pochádzal aspoň z jedného rodiča izraelského vierovyznania; kto uzavrel po dni účinnosti tohto nariadenia manželstvo so Židom, alebo kto žije so židovskou osobou ako aj potomkovia splodení v takomto spoločnenstve. Pri vyradení z vybraných slobodných povolání išlo predovšetkým o zavedenie tzv. numerus clausus v advokátskych komorách. NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica: Múzeum SNP, 2016, dok. č. 4, s. 212 – 213.

17 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 67, č. 103/1941 prez.

18 *Obecná kronika Podvlku*.

obchod s miešaným tovarom a výčap piva, vína liehových nápojov. Tento obchod v tejto dobe viedla jeho manželka Berta, keďže Jakuba odvedli so sebou Nemci pri prechode frontu, a dosiaľ (20. október 1939) sa nevrátil. V Bukovine-Podsklí sa nachádzala len rodina Markusa Kulku (jeho manželka Berta a nevlastný syn Ludovít Feuereisen), ktorá taktiež prevádzkovala obchod so zmiešaným tovarom. Podobne aj v obci Srnie bol majiteľom obchodu so zmiešaným tovarom Žid Július Schmergel so svojou rodinou (jeho manželka Johanna a matka Rozália). Ani jeden z týchto židovských obyvateľov nevyvíjal nijakú politickú činnosť.¹⁹ Podobne aj žandárska stanica v Jablonke v januári 1940 hlásila, že Židia, ktorí ostali na tomto území po obsadení, neprejavujú žiadnu iniciatívu. Ich správanie bolo pozorne sledované, a konštatovalo sa, že „žijú vo veľkom strachu – obzvlášť keď sa v poslednej dobe rozniesol chýr, že z tunajšieho pohraničia nemeckého generálneho guvernerátu sú Židia hromadne prinucovaní k opusteniu svojich majetkov. Tým pádom Žida nevyvíjali ani žiadnu podkoptnú činnosť“.²⁰ Podobne aj periodická správa pre Ústredňu štátnej bezpečnosti za marec 1940 hovorí o židovskej menšine na hornej Orave, že sa správa opatrne, a nedáva najavo svoje zmýšľanie a nádeje.²¹

Jedným z diskriminačných opatrení režimu Slovenskej republiky voči židovskému obyvateľstvu bolo aj odobratie vodičských listov. Takto 14. septembra 1940 odobrала Žandárska stanica v Jablonke povolenia k jazde dvom Židom – Oskarovi Stiglitzovi z Oravky a Benjamínovi Gassnerovi z Jablonky. Zaujímavou skutočnosťou bolo, že tieto povolenia boli dotknu-

Tab. č. 1

Výsledky sčítania obyvateľstva na inkorporovanom území Oravy v roku 1940

Obec	Počet obyvateľov	Židia
Bukovina-Podsklie	871	3
Harkabúz	322	–
Chyžné	1 221	8
Jablonka	2 892	65
Dolná Lipnica	3 267	7
Dolná Zubrica	1 018	–
Oravka	776	6
Pekelník	1 360	5
Podvlk	1 530	36
Srnie	556	4
Horná Lipnica	1 882	–
Horná Zubrica	1 669	21
Celkovo	17 364	155

tým Židom priznané len v júni 1940 Okresným úradom v Trstenej.²² Židovskí obyvatelia ostatných inkorporovaných obcí hornej Oravy nevlastnili vodičské preukazy.

Podobne diskriminačné opatrenie slovenskej vlády sa zaviedlo aj v otázke školstva. Vzdelanie nebolo určené všetkým deťom. V júli 1939 poslalo predsedníctvo vlády list ministerstvu zahraničných vecí, v ktorom sa hovorilo o zasadnutí z júna, kde sa rozhodlo, že „zápis žiakov židovského náboženstva má byť povolený v pomere obyvateľstva tohto náboženstva t. j. 4 %“.²³ Toto nariadenie sa malo týkať žiakov stredných škôl. Postupne boli ale židovskí žiaci vylučovaní aj zo základného stupňa školstva. Na území hornej Oravy bolo vylúčených celkovo 31 židovských detí, ako nás o tom

informuje správa z 23. októbra 1940.²⁴ Tieto deti boli vyučované ďalej hromadne domácou formou. Na takomto vyučovaní v Jablonke sa zúčastňovalo 12 školopovinných detí, ktoré boli prepustené z obvodu I. št. sl. ľudovej školy. Vyučovanie prebiehalo v modlitebni židovskej obce, umiestnenej v súkromnom dome. Vyučovalo sa každý deň od 8.00 do 12.00 predpoludním a od 14.00 do 16.00, mimo soboty. V nedeľu dopoludnia sa vyučovalo náboženstvo.²⁵

ARIZÁCIE NA INKORPOROVANOM ÚZEMÍ HORNEJ ORAVY

Už v roku 1940 sa začali arizácie židovského majetku na území inkorporovanej Oravy. Arizácia a pozbavovanie Židov ich pozícií v slovenskom národnom

19 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 62, č. j. 46/1939 dôv.

20 ŠA ZA, prac. DK, f. OÚT, šk. č. 62, čís. jedn. 43/39 dôv.

21 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 6, č. 580/1940 prez.

22 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 65, č. 248/40 dôv.

23 NIŽŇANSKÝ, Eduard, KAMENEC, Ivan, eds. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945)*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku – Židovská náboženská obec, 2003, dok. č. 7, s. 30 – 31.

24 ŠA ZA P DK, f. Školský inšpektorát Trstená (ŠIT), šk. č. 1928 – 1940, č. 3462/1940.

25 ŠA ZA P DK, f. ŠIT, šk. č. Jablonka, č. 69/41.

hospodárstve prebiehali na základe postupne sa vyvíjajúceho systému.²⁶ Rozhodujúcim krokom k obmedzeniu židovského vplyvu v hospodárstve do septembra 1940 bolo prijatie zákona č. 113/1940 Sl. z. z 25. apríla 1940 o židovských podnikoch a o Židoch zamestnaných v podnikoch, ktorý nadobudol platnosť 1. júna 1940. Tento zákon sa označuje aj ako prvý arizačný zákon.²⁷ Koncom januára 1940 vznikol na koordináciu a prevádzanie proti-židovských opatrení samostatný úrad pod názvom Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (HÚPV).²⁸ Rozhodujúcim pre urýchlenie celého procesu arizácie bolo prijatie ústavného zákona č. 210/1940 Sl. z. 3. septembra 1940, ktorým bola vláda splnomocnená po dobu jedného roka vo veci arizácie vydávať nariadenia s platnosťou zákonov.²⁹ V tomto období došlo aj k pretransformovaniu HÚPV, ktoré už nebolo schopné účinne riešiť naliehavé otázky protižidovských opatrení, a preto jeho právomoci vo veciach arizácie prevzal Ústredný hospodársky úrad (ÚHÚ), zriadený 16. septembra 1940. Hlavnou úlohou ÚHÚ bolo vylúčiť Židov zo slovenského hospodárskeho a sociálneho života a previesť ich majetok do vlastníctva kresťanov.³⁰

Ďalším doplnením prvého arizačného zákona bola jeho novelizácia vládny nariadením č. 303/1940 Sl. z. z 30. novembra 1940 o židovských podnikoch, označovanom aj ako druhý arizačný zákon. Nový zákon rozšíril právomoc ÚHÚ, ktorý následne nariadil tzv. hromadnú likvidáciu židovských podnikov. V praxi to znamenalo prevedenie židovského majetku do rúk „Nežida“ alebo nežidovského spolku, ktoré vybral ÚHÚ. Nový vlastník mal pritom za prevedený podnik zaplatiť likvidačnú hodnotu v prípade úplnej arizácie alebo obecnú hodnotu v prípade čiastočnej arizácie. Obe hodnoty určoval takisto ÚHÚ.³¹

HÚPV navrhol vo februári 1940 Predsedníctvu vlády, aby okresné úrady zaslali zoznamy všetkých dôverníkov menovaných do židovských podnikov v zmysle vládneho nariadenia č. 137/1939. Tým pádom predložil žiadaný zoznam aj Okresný úrad v Trstenej dňa 15. marca 1940. V tomto zozname, obsahujúcom päť podnikov, nefiguroval ani jeden židovský podnik z územia inkorporovanej Oravy.³² Podobne ani v zozname židovských podnikov navrhnutých v prvej polovici roku 1940 na „likvidáciu potažne arizáciu“ nefiguroval žiadny podnik z úze-

Ružena Schanzerová z Podvlku (Zdroj: MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1947)

mia okresu Trstená.³³ K protižidovským opatreniam patril aj zákaz, resp. obmedzovania živnostenských listov. Okresný úrad v Trstenej hlásil v marci 1940, že nevydal v období od 6. okt. 1938 žiadny „živnostenský list žiadnej verejnej obchodnej spoločnosti“.³⁴ Okresné živnostenské spoločenstvo

- 26 Najdôležitejšie pre obmedzenie hosp. života židovskej komunity boli vládne nariadenia č. 40/1939 Sl. z. z 30. 3. 1939 o mimoriadnych zásahoch do oprávnenia hostinských a výčapníckych živností, ďalej nariadenie č. 169/1939 Sl. z. z 11. 7. 1939 o revízií živnostenských oprávnení vo všetkých druhoch živností, ako aj vládne nariadenie č. 19/1939 Sl. z. z 15. 3. 1939 o vyslaní vládnych dôverníkov do výrobných a obchodných podnikov (závodov). Rozšírením vládneho nariadenia č. 19 bolo vládne nariadenie č. 137/1939 Sl. z. z 20. 6. 1939 o dôverníkoch a dočasných správcoch v priemyselných, obchodných a remeselných podnikoch a v iných majetkových podstatách. Novinkou tohto nariadenia bola možnosť uvalenia tzv. dočasnej správy na ohrozené priemyselné, obchodné a remeselné podniky, a to ministerstvom hospodárstva. NIŽŇANSKÝ, E., KAMENEC, I., eds. *Holokaust na Slovensku 2*, dok. č. 9, s. 32 – 37.
- 27 Zákon mal podporiť najmä malých a stredných obchodníkov, pričom dôraz kládol i na zachovanie majetkového potenciálu Židov na slovenskom národnom hospodárstve. Slovenský zákonník, 1940, zákon č. 113/1940 Sl. z. o židovských podnikoch a o Židoch zamestnaných v podnikoch. LIPSCHER, Ladislav. *Židia v Slovenskom štáte 1939 – 1945*. Bratislava: Print-Servis, 1992, s. 45 – 48. Pozri aj NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 5, s. 214 – 217.
- 28 SNA, Inventár Hospodárska úradovňa predsedníctva vlády (ďalej HÚPV).
- 29 NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 6, s. 218 – 219.
- 30 Pôvodne bol zaradený ako súčasť predsedníctva vlády a mal sa v ňom sústreďovať celý protižidovský program, no po vydaní nariadenia č. 122/1942 Sl. z. bol ÚHÚ podriadený ministerstvu hospodárstva. NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 7, s. 220 – 221.
- 31 Slovenský zákonník, 1940, vládne nariadenie č. 303/1940 Sl. z. o židovských podnikoch. NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 11, s. 226 – 230.
- 32 SNA, f. HÚPV, šk. č. 2, č. 507/1940 prez.
- 33 SNA, f. HÚPV, šk. č. 2, č. 266/40.
- 34 SNA, f. HÚPV, šk. č. 5, inv. č. 4, č. 471/1940.

v Trstenej podalo správu dňa 6. apríla 1940 Predsedníctvu vlády ohľadom revízie živnostenských oprávnení. Konštatovalo sa v nej, že hostinské a výčapnícke koncesie boli až na jeden prípad zrušené.³⁵ Taktiež v máji 1940 predložilo Okresné živnostenské spoločenstvo v Trstenej Predsedníctvu vlády, teda HÚPV, ďalší zoznam týkajúci sa revízie živnostenských oprávnení. Figurovali v ňom nasledovné osoby: Hugo Herz, obchod s mieš. tovarom; Rudolf Schlesinger, obchod s mieš. tov. a striž. tovar., zrušené; Hermann Strauss, obchod s mieš. tovarom; Leona Bergerová, obchod s mieš. tovarom, zrušené; Otto Haas, predaj zbraní a streliva, zrušené.³⁶ Všetky tieto obchody fungovali mimo inkorporované územie.

Židovské podniky boli pozorne sledované a všetky pochybenia hlásené vyšším úradom. Tak obvodný notársky úrad v Podvlku podal 9. júla 1941 správu, že v obvode sa nachádzajú naďalej tri židovské podniky: Leopold Einhorn hospodáril na 22 kat. jut., bol už ale pokročilého veku, preto sa navrhovalo vyvlastniť toto hospodárstvo, keďže jeho syn bol bývalý lekár. Móric Rendel vlastnil obchod so zmiešaným tovarom v Podvlku. V jeho podniku boli zistené nedostatky odporujúce predpisom a z toho dôvodu bol pokutovaný žandárskou stanicou. Július Stiglitz bol mäsiarom v Oravke. Na jeho výrobky sa sťažovalo viacero spotrebiteľov, na čo

bol prostredníctvom žandárskej stanice v Jablonke upozornený.³⁷ V Jablonke kontrola zistila, že židovský obchodník so zmiešaným tovarom Salomon Zorn svoj obchod vypredáva a pripravuje na likvidáciu, hoci nedostal k tomuto žiadny príkaz. Baruch Štemberg, taktiež majiteľ obchodu so zmiešaným tovarom v Jablonke, svoj obchod zatvoril dňa 7. júla 1941 na základe rozhodnutia župného úradu v Ružomberku. Posledný židovský majiteľ obchodu so zmiešaným tovarom, Eugen Simpler, viedol svoju činnosť naďalej normálne.³⁸

V roku 1941 nakoniec boli zlikvidované nasledovné židovské podniky: obchod so zmiešaným tovarom Linky Silbingerovej v Hornej Zubrici, obchod so zmiešaným tovarom Mórica Rendela v Podvlku, výroba sódovej vody Nathana Goldfingera, stolárstvo Michala Hertza, obchod so zmiešaným tovarom Bronislava Zorna, mäsiarstvo Nathana Goldsteina a Salamona Kleinhändlera v Jablonke. Zároveň bol arizovaný obchod so zmiešaným tovarom Eugena Simpleru v Jablonke.³⁹

Na území hornej Oravy sa arizácia stretávala s ťažkosťami, keďže ako uvádza správa pre ÚŠB za júl 1940: „Vo veci arizácie židovských podnikov v tunajšom kraji je málo porozumenia. Niet kapitalistov – kresťanov a niet obchodne vzdelaných a podnikavých jednotlivcov.“⁴⁰ V arizovaní sa síce pokračovalo aj v nasledujúcich me-

siacoch, ale bez nejakého valného výsledku, vzhľadom na to, že o arizovanie židovských podnikov sa nikto nezaujíma, s výnimkou hostinskej živnosti.⁴¹ Arizácia ale predsa len pokračovala, keď správa za nasledujúci mesiac oznamovala, že hospodársky vplyv Židov je už slabý, hoci naďalej vlastnili najlepšie obchody, „ale vzmáha sa už aj živel arijský“.⁴² Obyvateľstvo ale registrovalo pomalé tempo arizácií, a preto sa šírili správy, že z arizácií nakoniec nič nebude. Okresný úrad v Trstenej za šírenia týchto správ podozrieval samotných záujemcov o arizované podniky, ktorí „nemôžu urýchlene dosiahnuť prajné vybavenie u ÚHÚ“.⁴³ V správe za február 1941 sa hovorilo, že „s potešením bola prijatá zpráva, že ÚHÚ už pristúpil prakticky k odnímaniu židovských živnostenských oprávnení a k udeľovaniu týchto kresťanom“. Správa konštatovala, že napriek všetkému „Židia sa nechytajú telesnej práce, ale sa ustavične bez práce presúšajú a postávajú po námestí“.⁴⁴ Taktiež správa za marec 1941 uvádzala, že arizácie židovských podnikov na hornej Orave sa zastavili, „lebo na toto nieto dostatočne zámožných arizátorov. Každý by síce chcel arizovať, ale s podmienkou, že všetko dostane zdarma.“⁴⁵ V auguste 1941 už mali byť zlikvidované skoro všetky židovské podniky v celom okrese, pričom sa konštatovalo, že

35 SNA, f. HÚPV, šk. č. 5, inv. č. 4, č. 256/1940.

36 SNA, f. HÚPV, šk. č. 5, inv. č. 4, č. 317/1940.

37 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. 10/1941 prez.

38 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. 1349/1941.

39 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, Milica. Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1945. In: *Orava bez hraníc. Severovýchodná Orava*. Dolný Kubín: Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2016, s. 154 – 155. Zoznam arizovaných a likvidovaných podnikov na inkorporovanej Orave je dostupný aj online: http://www.upn.gov.sk/arizacie/vysledky-vyhľadavania.php?povodny_majitel=&predmet_podnikania=&mesto_obec=&meno_priezvisko_arizatora=&okres=554; http://www.upn.gov.sk/likvidacie/vysledky-vyhľadavania.php?meno_priezvisko_majitela=&mesto_obec=&okres=Trstená&predmet_podnikania=&meno_priezvisko_likvidatora=&zorad=&strana=3

40 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 6, č. 1185/1940 prez.

41 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 6, č. 1793/40 prez. Periodická správa za október 1940.

42 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 6, č. 1960/1940 prez.

43 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 34/1941 prez.

44 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 321/1941 prez.

45 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 490/1941 prez.

„niektoré židovské podniky, ktoré toho času likvidujú, nie sú zanedbávané“.⁴⁶

Okrem podnikových majetkov bol arizovaný aj poľnohospodársky majetok.⁴⁷ Dohľad vykonával Štátny pozemkový úrad (ďalej ŠPÚ). Pri výkupe nehnuteľností z rúk Židov ŠPÚ mal právo vykúpiť všetky židovské poľnohospodárske nehnuteľnosti podliehajúce súpisu, no nesmel ich násilne scudzíť. Pozemková reforma zasiahla výlučne židovských vlastníkov pôdy a v menšom meradle i cudzincov.⁴⁸ V praxi sa pozemková reforma uplatňovala pri poľnohospodárskych majetkoch do 6 ha vydražením, väčšie majetky boli poštátnené a prevažne ostávali v rukách pôvodných majiteľov.

V roku 1942 po zavŕšení deportácií židovského obyvateľstva Slovenskej republiky prevzal židovské veľkostatky Fond pre správu poľnohospodárskeho majetku pri ŠPÚ, zriadený na základe zákona č. 108/1942 Sl. z. o zabezpečení hospodárenia na poľnohospodárskych nehnuteľnostiach Židov.⁴⁹

V roku 1943 došlo aj k prideleniu pôvodne židovských pozemkov rozličným štátnym úradom, ktoré o to požiadali. Tak v apríli 1943 v Podvlku žiadal obvodný notársky úrad o pridelenie pozemku a domu po Leopoldovi Einhornovi, kde chcel vybudovať obecný dom, v ktorom by boli umiestnené obvodný notársky úrad, obecný úrad, žandár-

ska stanica, oddelenie finančnej stráže a poštový úrad. Podobne sa obec uchádzala aj o pozemok Jakuba Rendla pri dome č. 298, kde plánovala vybudovať novú školu. Školy dokonca plánovala obec postaviť dve, ďalšia sa mala nachádzať na dolnom konci obce, o prideľovanie pôvodne židovského pozemku taktiež žiadala. Obec Srnie, ktorá spadala pod Obvodný notársky úrad v Podvlku, žiadala o pozemok Júliusa Schmergela, kde chcela vybudovať obecný kultúrny dom.⁵⁰ V Dolnej Lipnici žiadala o prideľenie domu vdovy Emy Baumhorovej žandárska stanica. Zdôvodňovala, že t. č. je umiestnená v drevenej, neštátnej, nevyhovujúcej budove, a inej vhodnej, murovanej budovy v obci niet.⁵¹ V Hornej Zubrici žiadali prideliť pozemok Izidora Wappnera pre stavbu novej budovy obvodného notárskeho úradu.⁵² Dom Ludvika Malza, Žida v Podvlku č. 196 bol zbúraný a predaný na dražbe 10. januára 1943. Výťažok z tejto akcie mal byť zaslaný ÚHÚ v Bratislave.⁵³ Dom bol zbúraný na odporúčanie miestnych predstaviteľov, vládneho komisára a veliteľa žandárskej stanice, ktoré vydali ešte v októbri 1942. Dom bol v nevyhovujúcom stave, bez možnosti opravy a pritom stál v blízkosti školy, čím ohrozoval aj ich životy pri hre na školskom pozemku.⁵⁴ Podobných žiadostí o zručenie bývalých židovských budov bolo na inkorporova-

nom území viacero, napr. z Jablonky⁵⁵, Oravky⁵⁶ alebo z Hornej Zubrici⁵⁷.

VYRADENIE Z VEREJNÉHO ŽIVOTA

Židovské obyvateľstvo bolo obviňované aj zo šírenia poplašných správ. Tak za marec 1941, keď sa rozšírila správa, že nebude dostatok múky, Okresný úrad v Trstenej videl za touto správou Židov.⁵⁸

Žandárske stanice pozorne sledovali nálady u židovského obyvateľstva a ich reakcia aj na medzinárodný vývoj v Európe a na vojnu. Tak za mesiac apríl 1941 hlásil Okresný úrad v Trstenej, že Židia po prepuknutí vojny na Balkáne „chodili naradostení, dnes zasa utíchli a sú veľmi smutní“.⁵⁹ Podobne aj vypuknutie nemecko-sovietskej vojny v júni 1941 opäť rozbúrilo hladinu politického života aj na hornej Orave. Správa pre ÚŠB oznamovala, že „Židia v poslednej dobe rozširujú poplašné správy, že našich vojakov už padlo v Rusku 4 000, že východné Slovensko je už celé zbombardované“. Týmto správam obyvateľstvo odmietalo uveriť a naďalej pretrvávala viera v nemecké zbrane. Okresný úrad nevedel zistiť presne, kto tieto správy rozširoval, ale navrhoval, aby boli Židia „čím skôr dodaní do pracovných útvarov“. Prípravne práce za týmto účelom okresný úrad už vykonával.⁶⁰ V auguste 1941 už okresný úrad konštatoval, že Židia sa chovajú „rezervovane a rezig-

46 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 1324/1941 prez.

47 HALLON, Ľudovít. Arizácia na Slovensku 1939 – 1945. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 15, č. 7, s. 151.

48 FIAMOVÁ, Martina. „Slovenská zem patrí do slovenských rúk.“ Arizácia pozemkového vlastníctva židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015, s. 25 – 28, resp. aj príloha č. 2, s. 152 – 154.

49 HLAVINKA, Ján. Arizačný proces na Slovensku ako súčasť „riešenia židovskej otázky“. In: MAJKÚTOVÁ, Anna, ed. *Fenomén holokaustu*. Bratislava: Úrad vlády SR – Ševt 2008, s. 50.

50 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 59/1943 prez.

51 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 72/1943 prez.

52 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 54/1943 prez.

53 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 425, č. 70/1943.

54 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 425, č. 1030/42.

55 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 425, č. 9971/1942.

56 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 425, č. 614/1943.

57 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 443, č. 15. 194/IV-1943.

58 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 490/1941 prez.

59 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 721/1941 prez.

60 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 1058/1941 prez.

Krčma pod Babou Gorou (Horou) (Zdroj: Archív M. Majeríkovej-Molitoris)

novane“. Protižidovské opatrenia boli kontrolované a dodržiavané a Židia v dočasných pracovných strediskách pracujú usilovne.⁶¹

Žandárska stanica v Pekelníku predložila 6. mája 1941 zoznam nespôhlivých a nebezpečných osôb zo svojho obvodu pre slovenskú štátnosť. Do tohto zoznamu zaradila aj troch Židov – Jakuba Tändliča z Pekelníka, Júliusa Schmergela zo Srnia a Ludovíta Feureisena z Bukoviny-Podsklia.⁶² Tieto tri osoby boli nakoniec zadržané a eskortované do zaistovacieho tábora v Ilave dňa 5. júla 1941.⁶³ Podobne dňa 28. júla 1941 nariadila Ústredňa štátnej bezpečnosti zadržať a dopraviť do zais-

tovacieho tábora v Ilave židovskú obyvateľku Jablonky Oľgu Einhornovú. Podobne boli do zaistovacieho tábora dopravení aj Salamon Zorn, Michal Hertz, Lazar Holänder, Benjamín Gassner, Baruch Štemberg, Eugen Simpler – všetci z Jablonky. Všetci boli obvinení mimo iného z polonofilstva.⁶⁴ Oľga Einhornová nebola okamžite internovaná do tábora v Ilave, lebo 31. júla 1941 padla z bicykla a poranila si nohu. Žandárska stanica ju podozrievala z fingovania tohto zranenia, keď napriek zraneniu mala prejsť 5 kilometrov medzi Chyžným a Jablonkou. Einhornová bola nakoniec do Ilavy dopravená 5. augusta 1941.⁶⁵ Nakoniec dňa 14. sep-

tembra 1941 Ústredňa štátnej služby nariadila správe zaistovacieho tábora v Ilave prepustiť na slobodu židovských obyvateľov Jablonky Simpler, Zorna, Hertza, Holändera, Gassnera, Štemberga a Einhornovú. Ich činnosť po príchode do bydliska mala byť pozorne sledovaná žandárskou stanicou v Jablonke.⁶⁶ Všetci títo Židia, okrem Holändera (príliš starý) a Einhornovej, boli po svojom príchode do Jablonky zaradení do miestneho dočasného pracovného tábora v Jablonke.⁶⁷

Koncom mája 1941 Aladar Horovitz, dočasný dôverník okresnej odbočky Ústredne Židov⁶⁸ v Trstenej, podal žiadosť o možnosť umiestnenia židovských rodín z Bratislavy v obciach Oravka a Podvlk. Zdôvodňoval to skutočnosť, že množstvo židovských rodín v Bratislave muselo vyprázdniť určité ulice a tieto „*finančne dobre situované*“ rodiny by boli i hospodárskym posilnením Oravky. V Oravke zároveň sa podľa Horovitza nachádzalo množstvo uprázdnených bytov, ktoré pripadali do úvahy.⁶⁹ Prešetriť túto žiadosť mala Žandárska stanica v Jablonke, ktorá mala následne podať správu Okresnému úradu v Trstenej. Veliteľ žandárskej stanice nakoniec oznámil, že „*umiestnenie židovských rodín v obci Oravka je nežiadúce, nakoľko obec je zvyknutá žiť bez tohto živlu*“. Oznamoval, že v Oravke síce žije jeden miestny Žid, „*bývalý krčmár a terajší mäsiar*“ Július Stiglitz, ten je ale obyvateľstvom označovaný za najväčšieho vykorisťovateľa

61 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 1324/1941 prez.

62 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 80, č. 104/41 dôv.

63 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 80, čís. jedn. 180/41 dôv.

64 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 69, č. 1241/41 prez.

65 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 80, č. 249/1941 dôv.

66 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 80, č. 19430/3s-1941.

67 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 80, čís. jedn. 312/1941 dôv.

68 Ústredňa Židov bola vytvorená na základe vládnej vyhlášky č. 234 z 26. 9. 1940. Členstvo v nej bolo pre každého Žida povinné, pričom jej vznikom zanikli všetky existujúce židovské spolky a organizácie (okrem žid. náboženských obcí). Ich majetok prevzala Ústredňa Židov. Táto podliehala dozoru ÚHÚ, pričom tento menoval jej funkcionárov. Ústredňa Židov a jej orgány sa snažili o zlepšenie podmienok židovských obyvateľov. HRADSKÁ, Katarína, ed. *Holokaust na Slovensku 8. Ústredňa Židov (1940 – 1944)*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008, s. 9 – 21. Pozri aj NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 8, s. 223.

69 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 363, č. 6379/1941.

Pohľad na obec Lipnica v druhej polovici 30. rokov (Zdroj: www.audiovis.nac.gov.pl)

a príchod ďalších Židov by pomohol len jemu, lebo by ho ostatní Židia podporovali, „ako tomu býva všade“. Taktiež obyvateľstvo Oravy, ktoré vlastnilo prázdne byty, bolo proti prísťahovaniu Židov a prenajatiu svojich bytov, pričom najväčšie obavy mali, že by sa im židovský element „natrvalo zahniezdil v ich pokojnej obci“. Posledným varovaním od veliteľa žandárskej stanice bolo, že obec leží na pohraničí a Židia by mohli nadväzovať kontakty „s pašerákmi a vôbec osobami škodlivými pre štát“.⁷⁰ Tým pádom možnosť umiestnenia židovských rodín z Bratislave v Oravke a Podvlku padla.

V auguste 1941 ale ministerstvo vnútra rozoslalo obežník, v ktorom oznamovalo potrebu vysídlenia Židov z niektorých politických okresov a ich umiestnenie predovšetkým „v horských neprístupných terénoch“, kde by mali Židia možnosť pracovať po celý rok, „najmenej však 6. mesiacov v kalendárnom roku“.⁷¹ Na túto požiadavku odpovedal Okresný úrad v Trstenej, že v jeho obvode nie je možnosť na zriadenie ubytovacích stredísk pre evakuovaných Židov a „i keď by tu nejaká menšia práca bola, zamestnávanie Židov bolo by na úkor tunajšieho árijského robotníctva“.⁷² Problémom na inkorporo-

vanom území bola aj skutočnosť, že naďalej na tomto území nebola zriadená Hlinkova garda, a teda chýbala možnosť dozoru nad prípadnými evakuovanými Židmi.⁷³ Jedinú pozitívnu odpoveď na tento obežník dal Obvodný notariát v Trstenej, ktorý uviedol, že síce v chotári Trstenej a Brezovice nie sú možnosti na zriadenie stredísk pre evakuovaných Židov, ale pre takéto stredisko by bol vhodný horský terén v Zábiedove, „kde sa nachádzajú neprístupné, hlboké doliny, súce pre postavenie barákov“. Židia by mohli pracovať na úprave cesty Zuberec – Oravice, prípadne iných horských ciest. Komisári

70 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 363, č. j. 728/1941.

71 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 25.144/III/1941.

72 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 8939/1941.

73 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 3152/1941.

obcí Zuberec a Zábiedovo ale s týmto návrhom nesúhlasili.⁷⁴

Aladar Horovitz v auguste 1941 podal ďalší návrh zasahujúci židovskú otázku na Orave. Dňa 21. augusta 1941 adresoval Okresnému úradu v Trstenej žiadosť o zriadenie „ústavu pre úchylné deti v školopovinnom veku v Oravke na Orave“. Navrhoval, aby sa v niektovej z vĺ v Oravke zriadil ústav pre 60 – 70 detí a 8 – 10 učiteľov a ošetrovateľov. Jeho práca by podľa jeho slov nezasahovala rušivo do života obce, o čo by sa postarala práve ÚŽ.⁷⁵ Proti tomuto sa postavili všetky relevantné organizácie okresu a aj samotná obec Oravka. V zápisnici napísanej pri tejto príležitosti na Obecnom úrade v Oravke sa všetci prítomní jednohlasne uzniesli, že nesúhlasia so zriadením podobného ústavu pre židovské úchylné deti vo svojej obci. Argumentovali, že obec nemá dostatok priestorov ani pre svoje školopovinné deti a vily, o ktoré išlo, v súčasnej dobe majitelia pripravovali na zimnú turistickú sezónu. Predstavitelia obce doslovne napísali, „Obec Oravka nemieni do svojej katolíckej obce zaviesť Židov“.⁷⁶ Negatívne sa vyjadrili aj predsedníctvo okr. org. HSLS v Trstenej⁷⁷ a okresné veliteľstvo HG v Trstenej.⁷⁸ Tým pádom sa tento návrh Aladara Horovitz

neuskutočnil. Záujmom slovenských úradov bolo držať Židov mimo pohraničné územia Oravy, odkiaľ by mohli prenikať do susedného Generálneho gouvernementu, resp. poburovať miestne obyvateľstvo.

Predstavitelia Okresného úradu v Trstenej preukazovali aj vlastnú iniciatívu v protizidovských opatreniach. Tak v decembri 1941 navrhovali, aby sa listová korešpondencia Židov označovala hviezdou a nápisom Žid, pričom Židia mali zakázať cenzúru, ktorú by prevádzali členovia HG a FS.⁷⁹ Toto opatrenie navrhovali vzhľadom na to, že síce Židia mali zakázať slobodne cestovať, ale mohli si slobodne dopisovať, a tak „akékoľvek protizidovské opatrenie, ktoré má vyjsť, Židia už týždeň vopred vedia a hneď porobia potrebné opatrenia“. Tento návrh konštatoval, že síce v okrese Trstená sa nenachádzajú Židia, ktorí by dostávali štátnu starobnú potrebu, ale inde určite budú a preto je „načim učiniť opatrenie v tom smysle, že Židia nemajú nároku na štátnu starobnú podporu“.⁸⁰

V tomto období už platil tzv. Židovský kódex, čiže vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z.⁸¹ Ten určoval postavenie židovského obyvateľstva na Slovensku, ich klasifikáciu a právne postavenie. Obsahoval 270 paragrafov a patril k jedným z najtvrdších

protizidovských zákonov v Európe. Najdôležitejšia zmena oproti nariadeniam z roku 1939 bola tá, že židovská otázka sa postavila na rasovom základe. Židia neboli posudzovaní na základe náboženského hľadiska, ale rasového, čiže Židom bol každý, kto pochádzal aspoň z troch starých rodičov židovského vyznania.⁸² Podľa paragrafu 15 tohto nariadenia mali byť Židia vylúčení zo štátnej služby. Na inkorporovanom území pôsobil v štátnej službe len jeden Žid, MUDr. Eugen Vereš, zástupca št. obv. lekára v Jablonke.⁸³ Tento bol v tejto dobe už pokrstený, od 9. februára 1939, a z toho dôvodu požiadal 31. októbra 1941 kanceláriu prezidenta republiky o výnimku. Prezident tejto žiadosti vyhovel.⁸⁴

DEPORTÁCIE ŽIDOV Z HORNEJ ORAVY

Po tom, čo bolo židovské obyvateľstvo arizáciou pozbavené majetku, stalo sa pre civilnú správu príťažou, prerastajúcou vo vážny sociálny problém. Riešením malo byť vysídlenie židovského obyvateľstva mimo územie Slovenska. Ideové základy procesu vysídlenia boli položené už v roku 1941.⁸⁵ S konkrétnym návrhom obsahujúcim myšlienku vysídlenia Židov zo Slovenska

74 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 4759/1941.

75 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 205/1941.

76 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 9039/1941.

77 ŠA ZA, prac. DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 9130/1941. „Židia, ako po stránke politickej spoľahlivosti nezodpovední, by mohli tamojšie obecnstvo nainfikovať ideou marxizmu. Prinavrátene územie musíme sa usilovať od židov očistiť a nie ich ešte usadzovať.“

78 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 369, č. 9158/1941. „Povolením tohto ústavu mály by tunajšie úrady len starosti so zásobovaním detí potravnými článkami a čisto katolícky ľud by sa len nad týmto ústavom pohoršoval.“

79 FS – Freiwillige Schutzstaffel, boli to ozbrojené oddiely v rámci Deutsche Partei počas obdobia 1939 – 1945.

80 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 776, inv. č. 7, č. 1991/1941 prez.

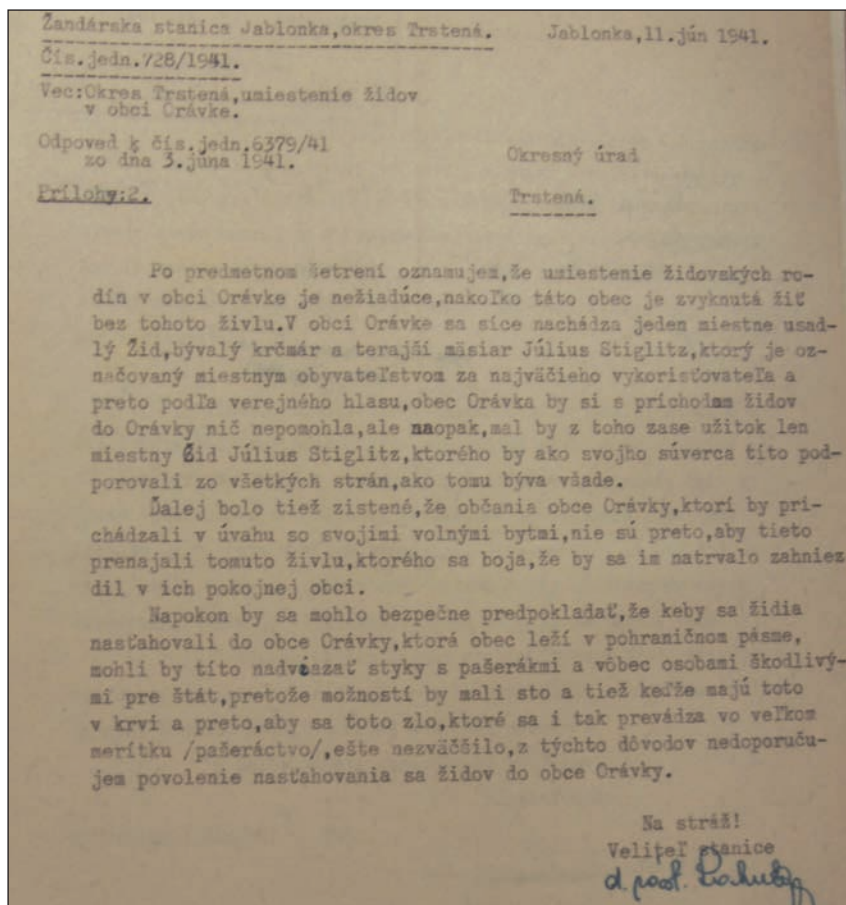
81 NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, s. 236 – 277.

82 LACKO, Martin. *Slovenská republika 1939 – 1945*. Bratislava: Perfekt a Ústav pamäti národa, 2008, s. 69 – 70.

83 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 70, č. 1830/1941 prez.

84 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 70, č. 1830/1941 prez.

85 HRADSKÁ, Katarína. Židia v slovenskom štáte. In: MAJKÚTOVÁ, Anna, ed. *Fenomén holokaustu. Ideové korene, príčiny, priebeh a dôsledky. Zborník z medzinárodnej vedecko-odbornej konferencie konanej dňa 27. – 28. marca 2008 pod záštitou podpredsedu vlády SR pre vedomostnú spoločnosť, európske záležitosti, ľudské práva a menšiny Dušana Čaploviča*. Bratislava: Úrad vlády SR – Ševt, 2008, s. 56 – 57. Patrí sem 14-bodový program Vojtecha Tuku z januára 1941, ktorý prezentoval na kurze veliteľov HG v Trenčianskych Tepliciach. Posledný bod programu volal po nekompromisnom a definitívnom vyriešení židovskej otázky. Podobným bol aj návrh predsedu ÚHÚ Augustína Morávka, ktorý vo februári 1941 spomenul aj možnosť organizovaného vysídlenia Židov zo Slovenska.

Odmietavé stanovisko veliteľa Žandárskej stanice v Jablonke k nasťahovaniu Židov do obce Orávka (Zdroj: ŠA Žilina, pracovisko Dolný Kubín)

prišiel nemecký poradca pre židovskú otázku Dieter Wisliceny.

Proces vysídlenia židovského obyvateľstva zo Slovenskej republiky bol komplikovaný. Po viacerých rokovaníach s nemeckou stranou nakoniec Vojtech Tuka informoval slovenskú vládu o súhlase Nemecka s vysídlením Židov zo Slovenska 3. marca 1942. Podrobnejšie informácie prednie-

sol na zasadaní Štátnej rady 6. marca 1942: „Otázka Židov má byť vyriešená postupne vystahovaním a to do oblasti Ukrajiny [...] Vystahovacia akcia začne mesiacom marcom a končí asi v mesiaci auguste 1942.“⁸⁶ Aby vystahovanie Židov získalo právny základ, predostrel Alexander Mach 24. marca 1942 na zasadaní vlády návrh ústavného zákona o vystahovaní Židov, ktorý bol následne

zaslaný na prerokovanie Snemu Slovenskej republiky. Snem návrh neprerokoval, znovu sa k nemu vrátil až 15. mája 1942, keď bol deportačný proces už v plnom prúde.⁸⁷ Zákonne platným sa proces vystahovania Židov z územia Slovenska stal až po 23. máji 1942, keď bol prijatý ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vystahovaní Židov. Zákon bol prijatý so spätnou platnosťou, aby legalizoval už začatý proces vystahovania. Všetci takto vysídlení Žida boli pozbavení štátneho občianstva a ich majetok prepadol v prospech štátu.⁸⁸

Napriek absencii právneho základu upravujúceho podmienky vysídlenia Židov zo Slovenska, vyvíjalo MV od marca 1942 intenzívnu iniciatívu, spojenú s prípravou deportácií. Základom pre proces vysídlenia bolo zriadenie evidencií Židov na základe Židovského kódexu.⁸⁹ Druhým krokom v rámci priprav bolo sústredenie židovského obyvateľstva v príslušnom okrese a ich následná preprava do koncentračných stredísk. Židovské obyvateľstvo z územia inkorporovanej Oravy spadalo pod koncentračné stredisko Žilina – vojenský tábor, Štefánikove kasárne s kapacitou 2 500 osôb, pod dozorom veliteľa Rudolfa Marčeka.⁹⁰

Tak v marci 1942 došlo teda k súpisu židovského obyvateľstva aj na inkorporovanom území hornej Oravy na tri kategórie.⁹¹ V súpise „A“ máme uvedených z Hornej Zubrice šesťnásť osôb, či už so slovenskou štátnou príslušnosťou alebo poľskou. Z Jablonky sa nachádzalo v tomto súpise 54 osôb. V Pekelníku a Bukovine-Podsklí

86 SNA, f. Úrad predsedníctva vlády, šk. č. 242.

87 NIŽŇANSKÝ, Eduard. Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 o „vystahovaní Židov“. In: *Studia Historica Nitriensia X*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2002, s. 90 – 91.

88 *Slovenský zákonník 1942*. Ústavný zákon č. 68/1942 Sl. z. o vystahovaní Židov. NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 44, s. 325 – 327.

89 NIŽŇANSKÝ, E. *Politika antisemitizmu*, dok. č. 15, s. 236 – 277.

90 SNA, f. MV, šk. č. 206, č. 637 – 639.

91 Súpis sa vykonával na základe vyhlášky Ministerstva vnútra č. 68/1942 týkajúcej sa ohlasovacej povinnosti, vedenia evidencie a legitimáciíach pre Židov. V hárkoch označovaných ako A boli evidovaní všetci Židia bez ohľadu na práceschopnosť, pohlavie, vek, štátnu príslušnosť a zamestnanie s výnimkou tých, čo práve vykonávali vojenskú službu alebo boli zaradení do zoznamov B a C. Zoznam B sa týkal len Židov mužského pohlavia od 16 do 60 rokov bez ohľadu na práceschopnosť. V zozname C boli evidovaní Židia nad 60 rokov nepodliehajúci pracovnej povinnosti a ženy staršie ako 16 rokov ponechané v hospodárskom živote.

to boli štyri osoby. V Podvlku sídlila druhá najpočetnejšia židovská komunita na inkorporovanom území hornej Orave, takže sa v súpise nachádzalo 39 osôb. V obciach Oravka a Srnie to bolo deväť osôb, v Nižnej Lipnici tri osoby. V súpise označenom ako „B“ sa nachádzali nasledujúce počty Židov z inkorporovaného územia: v Podvlku, Oravke a Srni to bolo 19 osôb, v Hornej Zubrici päť osôb, v Jablonke 15 osôb, v Pekelníku a Bukovine-Podsklí štyri osoby, v Nižnej Lipnici tri osoby. Zoznam „C“ obsahoval z Podvlku 18 mien, v Hornej a Nižnej Zubrici bol negatívny výsledok, v Nižnej Lipnici to boli dve osoby, v Pekelníku a v Bukovine-Podsklí tri osoby, v Jablonke štyri osoby.⁹²

Popri súpise Židov sa robili aj tzv. odvodné zoznamy.⁹³ Odvodné zoznamy z inkorporovaného územia hornej Oravy zahŕňali nasledujúce počty osôb⁹⁴:

Dňa 28. februára 1942 predložil Okresný úrad v Trstenej ministerstvu vnútra aj súpis niektorých židovských žien vo veku od 16 do 45 rokov. Z inkorporovaného územia sa v súpise nachádzali Ilona Szekelyová z Jablonky, Edita Stiglitzová z Oravky, Jozefa Fromovičová z Hornej

Zubrice a Vilma Schwartzová z Pekelníka.⁹⁵

V období od marca do októbra 1942 prebiehala prvá fáza deportácií slovenských Židov na územia Tretej ríše. Správa okresného náčelníka v Trstenej za marec hlásila, že „Židia majú teraz mnoho starostí s nastúpením do pracovných útvarov. Vo skutočnosti do týchto boli povolani iba takí, ktorí sa dosiaľ bez práce len po obci pavalovali a robili paniku. Aby aj týchto mohli nazpäť dostať, o zlomkrk zhánajú sa za pracovnými povoleniami a intervenujú na všetky strany. Až z ministerstva vnútra dostávajú dotazy, pod akým číslom tá-ktorá žiadosť bola predložená a dúfajú, že viacerí sa vrátia nazpäť. Každý Žid chce byť zamestnaný a ako počúvam, chcú sa dať hromadne pokrstiť, len aby nejaké výhody a úľavy dosiahli. Krstenie Židov na kresťanské viery či už tú alebo onú by sa malo vôbec zakázať, lebo Židia toto robia len z vypočítavosti a nie z presvedčenia.“⁹⁶ Začiatkom mája 1942 okresní predstavitelia hlásili, že Židia na hornej Orave sa so svojim osudom už zmierili, „žijú zo dňa na deň, dobre sa živia a skoro všetci sú už pobalení a pripravení na cestu“. Ich hnutelný majetok bol zaistený podľa pokynov ministerstva

vnútra. Časť Židov mala ujsť do Maďarska, odkiaľ posielali správy domov. Maďari im nerobili žiadne prekážky, ani pri prekročení hraníc ani pri nasledujúcom pobyte v Maďarsku, a keďže počet takýchto utečencov mal byť vysoký, „americká vláda im vraj cestou Švajčiarska poukázala väčší obnos na živobytie“. Takýmto spôsobom boli naklonení k úteku aj ostatní Židia z hornej Oravy. V správe sa vyjadrovali aj k okolnosti, „že Židia všetko vopred vedia“. Podľa okresného úradu mali v tlačiarňi Melantrich, kde sa tlačil časopis Gardista, pracovať viacerí Židia, ktorí všetky opatrenia, ktoré mali vyjsť tlačou, ihneď rozširovali medzi svojich súvercov.⁹⁷

Židia z hornej Oravy, až na výnimky, boli transportovaní 5. júna 1942.⁹⁸ Najskôr boli sústredení v Trstenej a následne odsunutí železnicou do koncentračného strediska v Žiline a potom „na neznáme miesto za hranice Slov. republiky“.⁹⁹ Transport zo Žiliny bol vypravený 6. júna 1942, ako o tom informuje aj zápisnica zo Župného úradu v Prešove z 20. mája 1942 o príprave deportácií na východnom Slovensku. V tomto transporte boli umiestnení „Židia z okresov Dolný Kubín, Trstená, Námestovo, Turč.

92 SNA, f. MV, šk. č. 191, inv. č. 2, č. 273/1942 prez. Celkový počet Židov v sledovaných obciach mal byť 160 osôb. Dostupné z: <http://www.upn.gov.sk/supis-zidov/zoznam-obci.php?okres=554>

93 Bola to prezentácia Židov vo veku 16 – 45 rokov nazývaná aj odvodné zoznamy, pričom do prvej etapy ukončenej 28. 2. 1942 boli zaradení všetci muži bez ohľadu či boli alebo neboli vyradení z hospodárskeho života. Vykonávali ho okresné úrady (v Bratislave Policajné riaditeľstvo). Rovnako ako súpis Židov aj Odvodné zoznamy boli vedené na hárkoch označených ako A, B a C. Na tlačivách A boli Židia uznaní prezentačnou komisiou za práceschopných, teda schopných vykonávať manuálnu nekvalifikovanú, prácu pričom sa ďalej radili do troch skupín: A-1: Židia vyradení z hospodárskeho a sociálneho života, A-2: Židia nevyradení z hospodárskeho a sociálneho života, A-3: Židia pokrstení do 10. 9. 1942, alebo žijúci v manželstve s nežidovkou. V zozname „B“ boli zapísaní Židia uznaní za práceschopných. Zoznam „C“ sa týkal práceschopných rodinných príslušníkov osôb zo zoznamu „A“. Okrem mužov bol vyhotovený aj súpis Židovských žien vo veku od 16 do 45 rokov, ktorý sa týkal vdov, slobodných a rozvedených žien žijúcich v samostatnej domácnosti a nestarajúcich sa o výživu detí mladších ako 16 rokov. Tento súpis je vedených na hárkoch označených ako zoznam D, konkrétne D-1 – práceschopné ženy a D-2 práceschopné ženy.

94 SNA, f. MV, šk. č. 201, inv. č. 3, č. 296/1942 prez.

95 SNA, f. MV, šk. č. 204, inv. č. 16, č. 291/1942 prez.

96 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 783, inv. č. 2, č. 456/1942 prez. Pozri aj NIŽŇANSKÝ, Eduard. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava: Nadácia Milana Šimečku, 2005, dok. č. 180.

97 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 8, č. 797/1942 prez.

98 V noci z 5. na 6. 6. 1942 dostal Vendelín Kuš v Podvlku rozkaz, aby zaobstaral osem povozov a žandári odviezli židovské rodiny do Trstenej. *Obecná kronika Podvlku*.

99 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 74, č. 1505/1942 prez.

Trh v Jablonke koncom 30. rokov (Zdroj: www.audiovis.nac.gov.pl)

Sv. Martin a zvyšky z Ružomberka.¹⁰⁰

Podľa záznamov zo stránky Jad Vašem vieme, že tento transport židovského obyvateľstva zo Slovenska skončil v tábore Sobibor, kde boli takmer všetci zavraždení. Z Podvlku to bolo 25 osôb, z Jablonky 29 osôb, z Pekelníku 5 osôb, z Dolnej Lipnice 7 osôb, z Hornej Zubrice 17 osôb, zo Srnieho 4 osoby, z Oravy 6 osôb.¹⁰¹

Z týchto deportovaných Židov inkorporovaného územia hornej Oravy útrapy koncentračných táborov prežili podľa svedectiev len štyria, ktorí sa na hornú Oravu už nevrátili.¹⁰² V obvode Jablonky ostala jedna Židovka Her-

mína Friedbergerová, ktorá bola „prepustená k ošetrovaniu svojej ťažko chorej, dávno už prekrstenej dcéry Alžbety Klímovej v Chyžnom“.¹⁰³ Žandárska stanica v Dolnej Lipnici hlásila, že v jej obvode sa už nenachádzajú žiadni Židia.¹⁰⁴ Podobnú správu podala aj žandárska stanica v Podvlku¹⁰⁵ a v Pekelníku¹⁰⁶.

SITUÁCIA PO UKONČENÍ DEPORTÁCIÍ

Nie všetci Žida ale podliehali sústredeniu a následnej deportácii. Predovšetkým osoby, ktoré dosiahli hospodárske výnimky, naďalej zotrvali na území hornej Oravy. Vo svojich bydliskách

ostali aj Židia, ktorí boli pokrstení, resp. mali za partnera pokrstenú osobu. V evidencii Židov a ich rodinných príslušníkov, ktorí nepodliehali sústredovaniu a ani pracovnej povinnosti podľa § 22 Židovského kódexu, zaznamenávame z inkorporovaného územia MUDr. Eugena Vereša z Jablonky s rodinou – manželkou Alicou a synmi Petrom a Jurajom.¹⁰⁷ Legitimácia pre pokrstených Židov bola vydaná taktiež pre Jána Goldsteina a Michala Hertza, obyvateľov Jablonky. Šetrením 5. novembra 1942 sa ale zistilo, že v Jablonke sa nachádza už len Vereš, keď Michal Hertz po prepustení z koncentračného tábora v Žiline sa nevrátil do svojho bydliska a Ján Goldstein sa nachádzal v pracovnom tábore v Trenčíne.¹⁰⁸ Ján Goldstein bol odvedený 11. septembra 1942, keď jeho meno nachádzame v „Sozname osôb odvedených pri odvode soc. živlov a cigánov z Trstenej“.¹⁰⁹

Postavenie Židov sa zhoršovalo, a preto nechceli na seba upozorňovať. Za mesiac august správa uvádzala, že Židia ponechaní v hospodárskom živote usilovne pracujú, aby obhájili svoju potrebnosť.¹¹⁰ Miesta, uvoľnené deportáciami, sa snažili zaujať záujemcovia slovenskej národnosti. Tak o židovskú lekárňu v Jablonke prejavila v septembri 1942 záujem Ph. Mr. Hedviga Pekarčíková, ktorá sa prisťahovala do Jablonky v tomto roku. Pôvodom bola rodáčka z Jablonky, ale v období 1940 – 1941 bývala so svojim manželom v Žabokrekochoch. Následne jej manžel bol zamestnaný v lekárni v Hand-

100 NIŽŇANSKÝ, E. *Holokaust na Slovensku 6*, dok. č. 271. Koncentračné stredisko v Žiline fungovalo nakoniec do 24. októbra 1924, keď bolo na pokyn Prezídia ministerstva vnútra zrušené. Prípadní Židia z okresu Trstená mali od tohto dátumu spadať pod stredisko v Seredi. NIŽŇANSKÝ, E. *Holokaust na Slovensku 6*, dok. č. 432.

101 Dostupné z: <https://yvng.yadvashem.org>

102 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, M. *Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1945*, s. 155.

103 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. 1259/1942.

104 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. j. 156/42 d.óv.

105 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. j. 144/42 d.óv.

106 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 73, č. j. 125/42 d.óv.

107 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 79, č. 700/1942 prez.

108 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 79, č. 176/1942 prez.

109 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 852, inv. č. 6, č. 10 946/1942.

110 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 8, č. 1497/1942 prez.

lovej, a vzhľadom na nedostatok bytov prišla Hedviga späť do Jablonky. Žandárska stanica v Jablonke odporúčala, aby sa Hedviga Pekarčíková stala správkynou tejto pôvodne židovskej lekárne.¹¹¹

Napriek tomu, že v okrese ostalo len málo Židov a takmer ich nebolo vidieť,¹¹² medzi obyvateľstvom sa šírili správy, že všetci židovskí obyvatelia majú byť na jar 1943 odtransportovaní zo Slovenska.¹¹³ Tieto správy sa nakoniec nevyplnili. Za apríl 1943 správa hovorila, že hospodárski dôležití Židia pracujú usilovne, niektorí z nich sú nenahraditeľní, a „*preto výbor okr. organizácie HSLS podal návrh generálnemu sekretariátu HSLS na odtransportovanie ďalších Židov do pracovných táborov*“.¹¹⁴ O tom, že na území hornej Oravy ostali niektorí Židia, svedčí aj skutočnosť, že vo februári 1943 boli zabavené rádiové prijímače Eugenovi Simplerovi (Jablonka), Alexandrovi Teichnerovi (Podvľk) a Deziderovi Hertzovi (Horná Zubrica).¹¹⁵ Podobne bol v roku 1944 oslovený veľkoobchodník s lesnými plodinami František Pavelek z Trstenej, či zamestnával vo svojom podniku v Jablonke Žida Arona Vorhanda.¹¹⁷ Ten potvrdil túto skutočnosť, pričom podľa jeho svedectva dotčný Žid bol zamestnaný v jeho podniku od 1. januára 1943 do 30. decembra 1943, keď následne mal údajne odísť do Nitry.¹¹⁸ Taktiež v júli 1943 na žiadosť Okresného úradu v Trstenej o predloženie

Tab. č. 2

Kategorizovaný súpis židovského obyvateľstva z roku 1942

Obec	A-1	A-2	A-3	C
Horná Zubrica	–	5	–	13
Nižná Lipnica	–	2	–	2
Pekelník	–	1	–	–
Bukovina-Podsklie	–	1	–	–
Podvľk	7	4	–	6
Jablonka	9	4	1	24
Oravka	1	1	–	–
Srnie	–	1	–	3

originálov krstných listov pokrstených Židov predložila žandárska stanica v Jablonke krstné listy Dr. Eugena Vereša, jeho manželky Márie Verešovej, rod. Tomaschoff, Jána Goldsteina a Elemíra Deutelbauma z Považskej Bystrice, ktorý sa dočasne zdržiaval v Jablonke, kde pracoval na parnej pile. Krstné listy synov Dr. Vereša, Pavla a Juraja, nemohli predložiť, lebo boli priložené k žiadostiam o prijatie na stredné školy.¹¹⁹ Žandárske stanice v Podvľku, Nižnej Lipnici, Pekelníku hlásili, že sa v ich obvode nenachádza žiadny pokrstený Žid, resp. nenachádza sa žiadny Žid v obvode.¹²⁰

Reakcie miestneho obyvateľstva hornej Oravy vyvolal aj pastiersky list slovenských biskupov týkajúci sa židovskej otázky, čítaný v kostoloch 21. marca 1943. V tomto liste sa slovenskí katolícki biskupi jasne vyjadrili proti možnosti obnovenia deportácii

Židov. Okrem iného v liste uviedli: „*Vedomí svojej zodpovednosti pred Bohom a svojej povinnosti chrániť prirodzené a zjavené normy Božie, musíme pozdvihnúť svoj rozhodný a varovný hlas proti opatreniam, ktorými sa masove, bez náležitého zistenia viny každého jednotlivca, postihujú naši spoluveriaci a iní naši spoluobčania na ich osobnej, rodinnej a majetkovej slobode.*“¹²¹ Z Hornej Zubrici hlásil obvodný notár, že biskupský list a jeho obsah „*bol od občanov tunajšieho obvodu prijatý s uznávaním*“.¹²² V Pekelníku a v Jablonke pastiersky list podľa notára nemal žiadnu odozvu, „*nakolko pastiersky list je ťažko štylizovaný a psychologicky ťažký, takže mu občania nerozumejú*“.¹²³ Podobne to bolo aj v Podvľku.¹²⁴ Celkový dojem z biskupského listu bol teda nedostatočný, vzhľadom aj na skutočnosť, že obyvateľstvo týchto

111 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 74, čís. jedn. 216/1942 dôv.

112 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 247/1943 prez.

113 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 417/1943 prez.

114 Zjavne má byť netransportovanie.

115 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 688/1943 prez.

116 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 76, č. 333/1943 prez.

117 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 85, č. 145-17/2-27/44.

118 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 85, č. D1-726/44.

119 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 83, č. j. 125dôv./1943.

120 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 83, č. j. 138dôv./1943, č. j. 110dôv./1943, č. j. 133dôv./1943.

121 Dostupné z: https://sk.wikisource.org/wiki/Pastiersky_list_slovenských_katolíckych_biskupov_k_otázke_židovstva_z_8._3._1943

122 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 55/1943 prez. Podľa správ obvodných notárov sa dokonca pastiersky list v niektorých obciach okresu nečítal, vzhľadom na to, že sa v daných farnostiach nenachádzali Židia. Napr. ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 69/1943. Túto možnosť ale kanonické právo vylučuje.

123 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 47/1943 prez.

124 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 77, č. 56/1943 prez.

Pomník padlých nemeckých vojakov v Podvlku (Zdroj: Narodowe Archiwum Cyfrowe)

obcí malo v prevažnej väčšine len základné vzdelanie a nechápano teologické a filozofické obraty použité v liste.

Špecifickým problémom obcí inkorporovaného územia hornej Oravy sa stali hromadné úteky Židov z Generálneho gouvrenementu. V dokumentoch máme zaznamenaných viacero takýchto správ. Tieto úteky sa začali objavovať až v roku 1943. Dňa 16. júna 1943 bol žandárskou stanicou v Jablonke zadržaný Žid Ján Rubín z Mielca, ktorý sa ukrýval u Kazimíra Burtána v Jablonke od 4. júna 1943. Na konci júna sa podľa okresného náčelníka opakovali viaceré hromadné úteky Židov z územia bývalého Poľska na Slovensku do trstenského okresu. Okresný náčelník konštatoval, že „skoro v každom prípade mali so sebou cudzie

valuty a to poľské zloté a americké doláre, okrem toho rozličné drahocennosti najmä zlaté hodinky. Uvedení Židia boli so všetkými zabavenými predmetmi odovzdaní do väzby okr. fin. riaditeľstva v Lipt. Sv. Mikuláši.“¹²⁵ Dňa 2. augusta 1943 podal okresný náčelník v Trstenej ďalšiu periodickú správu, kde informoval o ďalších prechodoch Židov z územia bývalého Poľska na Slovensko. Tak 14. júla 1943 zadržali orgány inšpektorátu finančnej stráže v Jablonke Chaima Schopa so šiestimi spoločníkmi a dňa 25. júla 1943 žandárska stanica v Tvrdošíne zadržala Hozeasa a Emila Ehrenberga a troch spoločníkov. Uvedení Židia, vzhľadom na pašovanie drahocenností, boli odovzdaní do väzby Okresného finančného riaditeľstva v Banskej Bystrici.¹²⁶ Niektorí z týchto

zadržaných Židov boli obžalovaní len za valutové delikty a následne prepustení na slobodu.¹²⁷

Vzhľadom na narastajúce nepokoje na území hornej Oravy, keď predovšetkým inkorporované obce boli prepadávané rozličnými poľskými bandami, bol na toto územie presunutý pohotovostný oddiel z Banskej Bystrice pod vedením žandárskeho stotníka Ladislava Buchstabiela v počte 20 žandárov. Títo počas svojej služby na danom území zachytili väčší počet poľských Židov, ktorí utekali na územie Slovenska cez hornú Oravu a ďalej chceli pokračovať do Švajčiarska. V auguste 1943 zadržala poľských Židov aj Žandárska stanica v Podvlku – Izáka Frankela a 14 spoločníkov.¹²⁸ Za mesiac september

125 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 985/1943 prez.

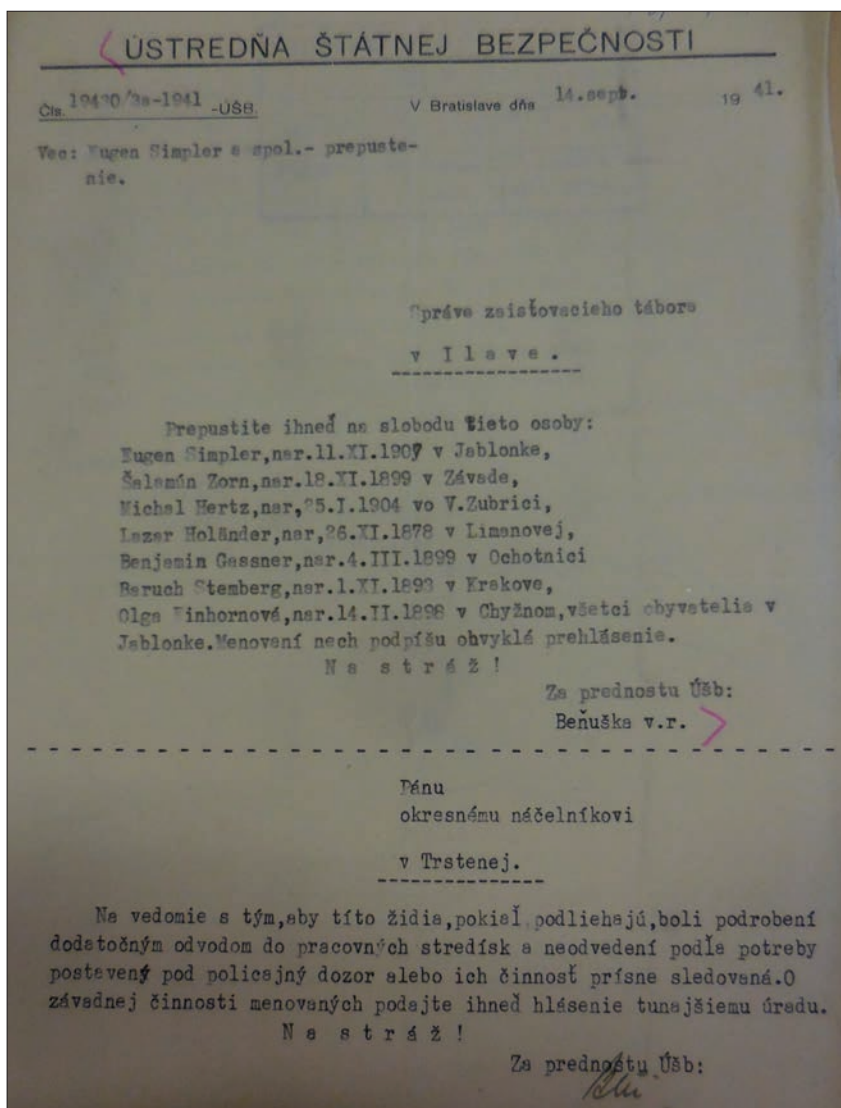
126 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 1124/1943 prez.

127 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, M. *Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1945*, s. 155.

128 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. 1267/1943 prez.

utekalo cez územie hornej Oravy viaceru skupín poľských Židov. Tieto skupiny (počtom deväť zadržaných, nevylučujeme že niektorým sa podarilo preniknúť ďalej) smerovali podľa správy cez Slovensko do Maďarska. Správa pritom o slovenských, domácich Židoch hovorila, že nevyvíjajú žiadnu politickú činnosť, „čítajú Gardistu a pri tom sa im trasú ruky“.¹²⁹ V roku 1944 dokonca bolo proti nežiaducim žvlom – Židom, zavedené mimoriadne opatrenie na hranici. Nariadenie č. 8296/3-1944 bolo vykonané z dôvodu možného a zároveň očakávaného utečeneckého prívalu Židov na naše územie. Obyvatelia hornej Oravy nechceli „živiť“ ľudí, ktorí nepodliehali pracovnej povinnosti a podľa nich boli len obyčajnými príživníkmi. Bol zvýšený dozor finančných stráží a žandárskych hliadok s cieľom zamedziť prechodu.¹³⁰

Aj v roku 1944 nachádzame určité správy o Židoch na hornej Orave. V zozname „C“ hospodársky dôležitých Židov, ktorý si nechalo vypracovať ministerstvo vnútra vo februári 1944 sa nachádzal z inkorporovaného územia hornej Oravy iba Ján Emanuel Goldstein z Jablonky, pracujúci pre firmu Jelenčík a spol. v Tvrdošíne, parná píla a drevopriemysel. Zaujímavým poznatkom je skutočnosť, že na porade okresného veliteľa HSES, okresného veliteľa HG a okresného žandárskeho veliteľa sa ustálilo, že všetci Židia v tomto období sa nachádzajú v okrese majú byť zaradení do zoznamu „C“, čo znamenalo osoby, ktoré „podporovali v minulosti slovenské podniky, spolky a podujatia“. Títo Židia a ich rodiny boli teda pokladaní za potrebných, či už z hospodárskeho hľadiska, alebo vzhľadom na skutočnosť, že prestúpili na kresťanskú vieru. Ján Goldstein bol pokrstený 18. septembra 1938.¹³¹

Prepusťenie Židov z hornej Oravy zo zaisťovacieho tábora v Ilave (Zdroj: ŠA Žilina, pracovisko Dolný Kubín)

Nasledujúce mesiace nepriniesli nijaké výrazné zmeny v postavení židovského obyvateľstva. Správa za apríl 1944 referovala, že „Židia sa chovajú toho času slušne a akosi bojzhlivo“.¹³² Toto ich správanie bolo pochopiteľné. Nepriaznivo na nich zapôsobila aj situácia v Maďarsku, keď Nemecko okupovalo krajinu a nastali deportácie

do vyhľadovacích táborov aj z tohto štátu. V správe sa hovorí, že boli „značne deprimovaní“ a „akosi badať na nich, že zmena režimu v Maďarsku nesúhlasí s ich plánmi do budúcnosti“.¹³³ Za mesiac máj 1944 okresný náčelník informoval, že Židia sú dosť nervózni a nikomu nedôverujú – „akosi vidieť na nich, že sa boja od nejstej budúcnosti“.¹³⁴

129 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 9, č. D1/1943-43.

130 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 85, č. 367/1944.

131 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 83, č. D1-139/1944.

132 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 10, č. D1-504/1944.

133 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 10, č. D1-415/44.

134 SNA, f. ÚŠB, šk. č. 772, inv. č. 10, č. D1-632/44.

Situácia sa do vypuknutia Slovenského národného povstania nemenila, naďalej platili protižidovské opatrenia, ale hospodárski dôležití Židia zotrvali na svojich miestach, spolu s rodinami. Samozrejme, vypuknutie SNP situáciu zmenilo. Okresné žandárske veliteľstvo v Trstenej podalo 19. decembra 1944 správu Okresnému úradu v Trstenej, v ktorej židovskú otázku počas obdobia SNP charakterizovalo slovami, že všetci Židia, ktorí boli oslobodení od vysťahovania z okresu a ponechaní v hospodárskom živote okresu, po vypuknutí povstania a pred príchodom nemeckej brannej moci opustili bez povolenia svoje miesta pobytu a zdržujú sa na neznámych miestach.¹³⁵ Podobne aj Obvodný notársky úrad Jablonka podal negatívnu správu o pobyte Židov vo svojom obvode.¹³⁶ Predpokladáme, že časť židovského obyvateľstva sa zúčastnila bojov na strane povstania

a partizánov a časť utiekla do centra povstania. Tým pádom sa koncom roka 1944 nenachádzal v okrese Trstená ani jeden Žid. Bolo to spôsobené aj skutočnosťou, že správu na Slovensku prevzali nemecké orgány a tieto nerešpektovali dovtedajšie výnimky, a tak sa Židia skrývali. V tejto dobe pomoc miestnym Židom poskytovali napr. slovenskí kňazi z Chyžného a Zubrice.¹³⁷

Židia teda aj v inkorporovaných obciach hornej Oravy boli postihnutí represívnymi opatreniami slovenských úradov a režimu. Aj keď sa zdá, že tvorili len malé percento populácie žijúcej na tomto území, zastávali predovšetkým v hospodárskom živote dôležité miesta. Možno to vidieť práve na vlastníctve rozličných obchodov, ktoré ale nakoniec podľahli arizáciám, resp. likvidáciám podnikov. Samozrejme, arizácia zasiahla aj ich pozemkový a osobný majetok. V roku 1942 boli

všetci Židia až na výnimky vyvezení do Žiliny a odtiaľ smerom na územie Generálneho gouvernementu, do Sobiboru. Z týchto deportovaných Židov podľa svedectiev prežili len štyri osoby. Obdobie Slovenskej republiky 1939 – 1945 znamenalo likvidáciu židovskej komunity na hornej Orave, so všetkými sprievodnými znakmi, akými sa tieto opatrenia vyznačovali aj na území Slovenska. Vzhľadom na skutočnosť, že toto územie hornej Oravy po ukončení vojny bolo opätovne pripojené k Poľsku, nenachádzajú sa v Slovenskom národnom archíve, v rámci fondu Poverenstvo priemyslu a obchodu – VII. odbor, týkajúceho sa reštitúcií židovského obyvateľstva po vojne, žiadne osoby z tohto územia. Nie je teda možné vysledovať v slovenských archívoch akékoľvek nároky na arizovaný majetok, resp. či židovské obyvateľstvo takéto žiadosti podalo.

Martin Garek • Jews in the Territory of Incorporated Orava Region in 1939–1945

Communities located in the Upper Orava region were returned back to the Slovak Republic after the German-Polish war started in September 1939 and the Slovak Army got involved. In the period of 1939–1945 they were part of Slovakia again. The Jews living in this territory were subjects to the laws valid in the Slovak Republic and discriminatory measures against them as well. Although the Jews represented only a small percentage of the population in that region, they played a significant role, especially in its economic life. Gradually aryanisations took place, changes in ownership of land, repressive interventions and finally their deportations from the territory of Slovakia. From all deported persons only four people survived. The period of the Slovak Republic in 1939–1945 means the liquidation of the Jewish community in the Upper Orava, with all its accompanying signs these measures were characterised by in Slovakia.

Mgr. Martin Garek, PhD. (1980)

Absolvent Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave, odbor história. V rokoch 2009 – 2016 pôsobil ako odborný asistent na katedre histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave. V súčasnosti pracuje ako vedecký pracovník na Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej publikačnej činnosti sa zameriava na oblasť hornej Oravy a severného Spiša v rokoch 1938 – 1948, slovensko-poľské vzťahy v rokoch 1918 – 1945, problematiku výstavby Oravskej priehrady, presídľovania, problematiku pracovných táborov v rokoch 1941 – 1949. K uvedeným problematikám publikoval viacero štúdií a odborných článkov. Je autorom monografií *Horná Orava a Severný Spiš v rokoch 1945 – 1947* (2007).

135 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 87, čís. jedn. 318/44.

136 ŠA ZA P DK, f. OÚT, šk. č. 87, č. 188/1944.

137 MAJERÍKOVÁ-MOLITORIS, M. *Severovýchodná Orava v rokoch 1918 – 1945*, s. 155.

TRESTNOPRÁVNÁ REPRESIA ZA TZV. NEDOVOLENÉ OPUSTENIE REPUBLIKY A JEJ PREHODNOCOVANIE V 80. ROKOCH 20. STOROČIA

ONDREJ PODOLEC

Právo slobodne opustiť svoju vlasť a slobodne sa do nej aj vrátiť patrí medzi základné občianske práva. Dnes, v dvadsiatom prvom storočí, je jeho nehatené uplatňovanie považované za jeden zo štandardov demokratického štátu. Po pristúpení k dohode zo Schengenu dospela Slovenská republika dokonca k takému stupňu liberalizácie pohraničného režimu, že hranicu s prevažnou väčšinou susedných štátov je možné prekročiť na ktoromkoľvek mieste, t. j. aj mimo oficiálnych hraničných priechodov. Tento stav je odrazom miery integrácie štátov v rámci Európskej únie, ktorá postupne nadobúda charakter federatívneho celku. Jedinou výnimkou, kde občania SR ešte pri opustení územia štátu zažijú „klasický“ režim hraničnej kontroly, je východná hranica s Ukrajinou. Tá je aj hranicou tzv. Schengenského priestoru a zároveň aj hranicou Európskej únie. Stanovenie povinnosti prekročiť hranicu na stanovených oficiálnych prechodoch možno považovať za štandardné usporiadanie susedských vzťahov medzi suverénnymi štátmi a nie je porušením ľudských a občianskych práv. Štandardom demokratických štátov je zároveň sankcionovanie porušovania príslušných právnych predpisov upravujúcich túto povinnosť ako priestupok voči administratívno-právnym predpisom. Osobitnou kategóriou je, samozrejme, ak je dôvodom nelegálneho prekročenia hraníc tzv. prevádzachstvo, či porušenie hospodársko-právnych predpisov o pohybe tovaru medzi štátmi.

Za porušovanie občianskych práv je naopak možné považovať vytváranie umelých administratívnych prekážok na slobodné vycestovanie z krajiny (i na návrat do nej) zo strany nedemokratických politických režimov. Jeho intenzitu ešte zvyšovalo vynucovanie dodržiavania týchto obmedzujúcich predpisov prostredníctvom trestnoprávneho postihu za trestný čin. Komunistický režim podobne postigoval aj prekročenie hranice mimo oficiálneho hraničného prechodu, ku ktorému sa občania uchýľovali pri neexistencii inej legálnej možnosti. Pohraničná stráž navyše pri

ochrane „zelenej hranice“ používala neprimerane brutálne prostriedky, ktoré často prekračovali aj medze vtedy platného práva.¹ Pre štáty komunistického bloku bolo príznačné, že zatiaľ, čo sofistikovaný systém bariér, zabráňujúci prekročenie hraníc s kapitalistickým západom, bol prezentovaný ako bariéra voči diverzantom – narušiteľom zvonka, v skutočnosti išlo o zabránenie útekem vlastných obyvateľov.

Nelegálne prekročenie hranice sa často stalo predovšetkým prostriedkom úteku pred prenasledovaním zo strany nedemokratických režimov z politických, národnostných, nábo-

ženských či rasových dôvodov. Tento stav trval na Slovensku od Mníchovskej dohody v roku 1938 prakticky nepretržite až do pádu komunistického režimu v roku 1989.

Mníchovskou dohodou bola stredná Európa vrátane Slovenska, ako súčasť Československa, odovzdaná západoeurópskymi demokratickými veľmocami do záujmovej sféry nacistického Nemecka. Tento prelom predznamenal aj zásadnú zmenu politického režimu pomníchovskej Druhej Československej republiky. Slovenská hranica s Nemeckou ríšou (resp. s jej súčasťou – Protektorátom

1 Blížšie pozri MAŠKOVÁ, Tereza, RIPKA, Vojtěch. *Železná opona v Československu. Usmrcení na československých státních hranicích v letech 1948–1989*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů a Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2015, s. 62.

Úsek železnej opony pri Devíne (Zdroj: A ÚPN)

Čechy a Morava)², či novo utvorená slovensko-maďarská hraničná línia sa stali miestom častých útekov pred prenasledovaním z rasových³, národnostných, či politických dôvodov⁴ (v druhom prípade išlo o úteky obojstrannými smermi). Boli napríklad aj míľnikmi na ceste cez Južosláviu na druhú stranu frontu. Po vypuknutí druhej svetovej bolo legálne prekračovanie čoraz ťažšie, vzhľadom na náročnosť získania príslušných administratívnych povolení.⁵

Velkú vlnu útekov do zahraničného exilu priniesol nástup komunistického režimu, ktorý bol dovŕšený prevratom vo februári 1948. Predmetom tejto štúdie je práve vývoj trestnoprávneho postihu nelegálnej emigrácie komunistickou justíciou v kontexte politického vývoja v Československu i v celom sovietskom bloku.

Trestný postih nelegálnej emigrácie (resp. jeho vývoj) nepatrí medzi oblasti, o výskum ktorých by mal komunistický režim záujem. Emigrá-

cia bola neželaným javom, ktorý bol znakom odporu občanov prejaveneho rozhodnutím opustiť svoju vlasť. Hoci išlo o jav, ktorý sa bytostne dotýkal relatívne veľkého množstva osôb, aj po páde komunistického režimu sa táto téma nachádzala mimo záujmu historiografie. Výnimkou boli len metódy ochrany hranice so štátmi mimo sovietskeho bloku, predovšetkým vzhľadom na relatívne vysoký počet ľudských obetí, ktoré sa pokúsili o prekročenie tzv. Železnej opony.

2 RYCHLÍK, Jan. Hraniční režim mezi Protektorátem Čechy a Morava a Slovenskem a poměry v moravsko-slovenském pohraničí v letech 1939–1945. In: GONĚC, Vladimír, ed. *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno: Academicus, 2013, s. 39 – 55.

3 FIAMOŤOVÁ, Martina. Ilegálne prechody židovského obyvateľstva cez slovensko-maďarskú hranicu v rokoch 1942 – 1944. In: MITÁČ, Ján, ed. *Juh Slovenska po Viedenskej arbitráži 1938 – 1945. Zborník z vedeckej konferencie Šurany 22. – 23. marca 2011*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2011, s. 162 – 172.

4 HETÉNYI, Martin. Ilegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945. *Vojenská história*, roč. 9, 2005, č. 2, s. 55 – 70.

5 RYCHLÍK, Jan. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu: pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2007, s. 18.

Tab. č. 1⁶

Vývoj emigrácie v rokoch 1948 – 1979

ROK	POČET EMIGRANTOV	V %
1948 – 1951	25 345	20,47
1952 – 1963	3 023	2,44
1964	1 407	1,14
1965	1 729	1,40
1966	2 131	1,72
1967	2 136	1,73
1968 – 1969	70 130	56,65
1970	4 582	3,70
1971	1 290	1,04
1972	1 148	0,93
1973	980	0,80
1974	955	0,77
1975	741	0,60
1976	881	0,71
1977	1 321	1,07
1978	1 855	1,50
1979	4 152	3,35
SPOLU 1948 – 1979	123 806	100

Prelomom sa v tomto smere sa stali monografie Jana Rychlíka z roku 2007⁷ a 2012⁸, ktoré v základnej miere zmapovali problematiku v česko-slovenskom kontexte. Neskôr, počas spracovávania tejto štúdie, k nim pribudli ďalšie štúdie rovnakého autora⁹, ktoré mapujú jej ďalšie aspekty i zborník mapujúci rôzne čiastkové oblasti problematiky¹⁰. Významnou pomôckou pre výskum je aj postupne

vytváraná databáza trestného postihu tzv. nedovolennej emigrácie počas tzv. normalizácie, ktorá je publikovaná na webovej stránke Ústavu pamäti národa.¹¹

Vo vývoji emigrácie z povojnového Československa je viditeľných niekoľko výrazných emigračných vln determinovaných politickým vývojom v krajine. Prvú vyvolala už zmena politického režimu a obnovenie

československého štátu. Emigranti z obavy pred trestným postihom či prenasledovaním pre svoju národnosť väčšinou opustili Slovensko ešte pred príchodom Červenej armády.

Ďalšie sa odvíjali v závislosti od vývoja komunistického režimu a reálnych možností prekročenia hraníc. Jednotlivé vlny sú zreteľné z priloženej tabuľky č. 1, ktorá mapuje obdobie od nastolenia komunistického režimu až do konca sedemdesiatych rokov.

Na jednotlivé vlny emigrácie reagoval československý štát variovaním miery trestnoprávnych sankcií, reštrikcie pohraničného režimu i slobody cestovania. „Zefektívniť“ ostrahu hraničnej čiary i trestný postih nedovoleného prekročenia hraníc umožňovala až úprava legislatívy. Už v decembri 1948 bol prijatý zákon, ktorým bola prenesená pôsobnosť v oblasti ochrany štátnej hranice, motivovanej dovtedy najmä hospodárskymi dôvodmi (ochranou colného režimu štátu), z finančnej stráže na Zbor národnej bezpečnosti.¹² Komplexnejšie nové pomery na hranici upravil až zákon o ochrane štátnej hranice z roku 1951. Politickú dôležitosť ochrany štátnych hraníc deklaroval aj symbolicky jej zakotvením ako „povinnosti každého občana“. Jej výkon zveril do pôsobnosti orgánov ministerstva vnútra, predovšetkým Pohraničnej stráže. Jej členovia mali mať práva a povinnosti vojakov československej armády a zároveň disponovali právomocou príslušníkov Zboru

6 V tabuľke, vypracovanej pre potreby Predsedníctva ÚV KSČ v roku 1980, ktorá mala byť podkladom pre rokovanie o prehodnotenie politiky voči nelegálnym emigrantom, sú zreteľne viditeľné jednotlivé emigračné vlny. Pozri Národní archiv Praha (ďalej NA), fond (ďalej f.) Předsednictvo ÚV KSČ 1976 – 1981, P 139/80, bod (ďalej b.) 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

7 HETÉNYI, M. *Illegálne prechody štátnej hranice v nitrianskom úseku v rokoch 1938 – 1945*, s. 55 – 70.

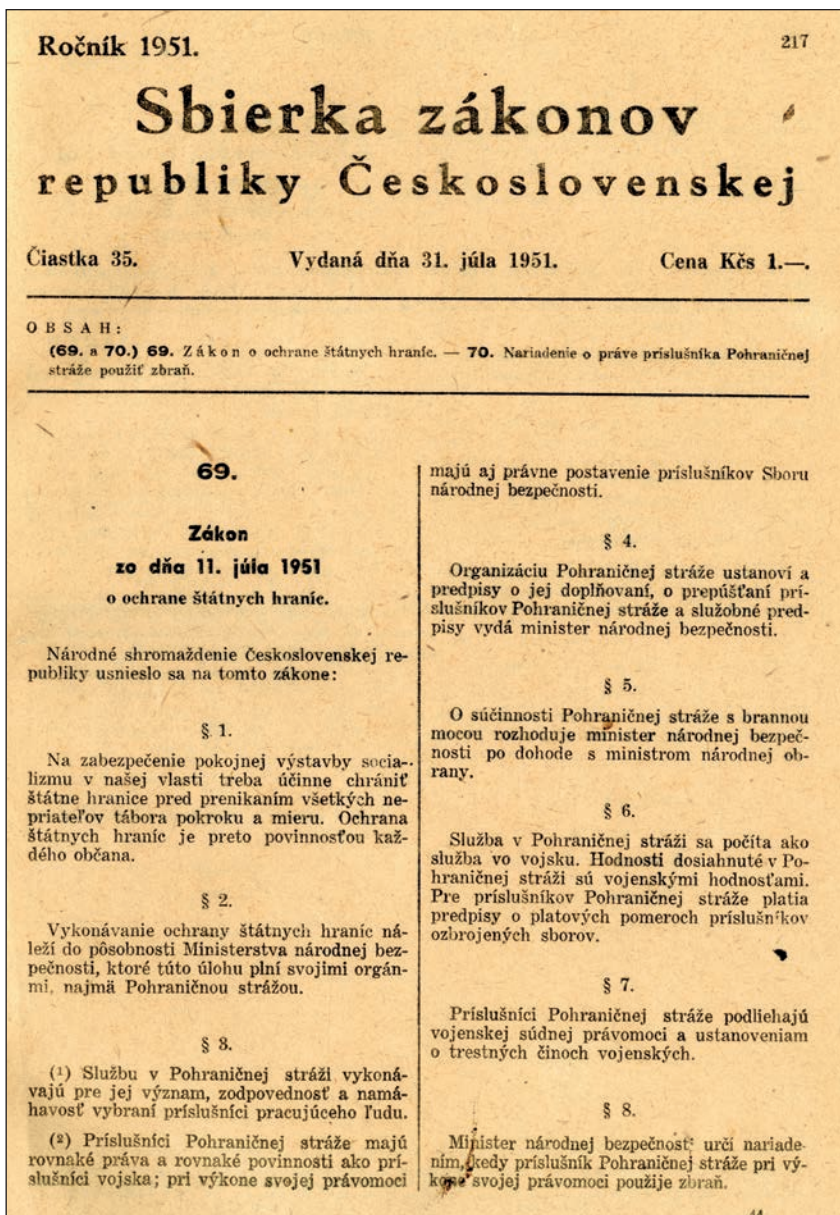
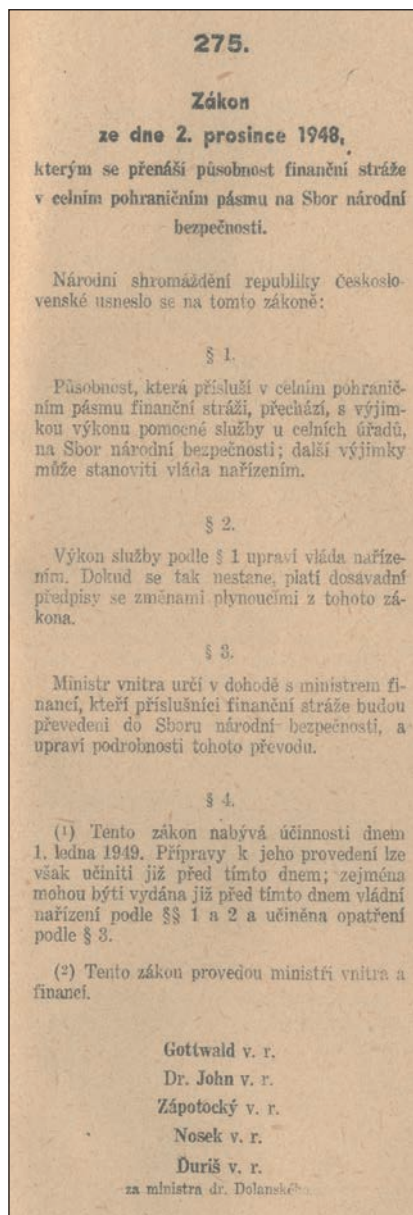
8 RYCHLÍK, Jan. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2012. 180 s.

9 RYCHLÍK, Jan. Na západ je cesta dlouhá. Závěrečný akt z Helsinek a cestování československých občanů do zahraničí. *Paměť a dějiny*, roč. 9, 2015, č. 3, s. 3 – 14.; RYCHLÍK, Jan. Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století. *Securitas Imperii*, č. 29, 2/2016, s. 10 – 72.

10 LOZOVIUKOVÁ, Kateřina, PAŽOUT, Jaroslav, eds. *Život na československých hranicích a jejich překračování v letech 1945–1989*. Praha: Technická univerzita v Liberci a Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. 320 s.

11 PASTVOVÁ, Emília. *Odsúdení podľa § 109 a nositelia súdnych perzekúcií v rokoch 1977 – 1989* [online]. [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: <http://www.upn.gov.sk/trestne-stihanie-109/>; Pozri tiež PASTVOVÁ, Emília. Odsúdení podľa § 109 a nositelia súdnych perzekúcií v rokoch 1977 – 1989. *Paměť národa*, roč. 12, 2016, č. 3, s. 72 – 79.

12 Zákon č. 275/1948 Zb.

Ukážka zákonov upravujúcich pomery na hranici (Zdroj: A ÚPN)

národnej bezpečnosti, čo im napríklad umožňovalo zadržať „narušiteľa“ štátnej hranice ako páchatela trestného činu. Z hľadiska ostrahy hranice bolo kľúčovým ustanovenie tohto zákona umožňujúce ministrovi národnej bezpečnosti, resp. ním splnomocneným orgánom zakázať vstup do vymedzených pohraničných území. Vytvoril tak právny rámec na zriadenie uzav-

retého pohraničného pásma na československom území a umožnil postih vstupu bez príslušného povolenia. Toto opatrenie vytváralo možnosť zachytávať „narušiteľov“ hraníc už pred samotným pokusom o ich prekročenie a zároveň vysídliť obydlia, či celé usadlosti nachádzajúce v ich bezprostrednej blízkosti. Priblíženie sa k hraničnej čiare bolo totiž dovtedy z formálneho

hľadiska legálne a skutková podstata trestného činu bola naplnená až prekročením hranice. V tej chvíli sa však už „narušiteľ“ nachádzal mimo dosahu československých orgánov, čo reálne znemožňovalo postih trestného činu.¹³ Ďalším prostriedkom na zabránenie prechodu bolo umožnenie použitia zbrane príslušníkmi na základe nariadenia ministra národnej bezpeč-

13 Zákon č. 69/1951 Zb.

nosti.¹⁴ Súbežne boli postupne zdokonaľované aj život ohrozujúce technické prekážky znemožňujúce priblíženie sa k hraničnej čiare z československej strany. Tieto praktiky, ktoré pretrvali až do pádu komunistického režimu, si vyžiadali takmer tri stovky obetí a ďalšie desiatky zranených.¹⁵

Pokiaľ ide o trestnoprávne sankcie, už v roku 1948 reagoval etablojúci sa komunistický režim na početné pokusy o útek do demokratických krajín západnej Európy aj zaradením osobitných skutkových podstát do smutne známeho zákona č. 231/1948 Zb. na ochranu ľudovodemokratickej republiky, ktorý sa mal stať represívnym nástrojom novo nastoleného totalitného režimu. Okrem ochrany základných atribútov štátnosti, ktorá bola predmetom právnej úpravy aj jeho predchodcu – zákona na ochranu republiky z roku 1923, sa novým objektom trestnoprávnej ochrany stali ľudovodemokratické zriadenie, „spoločenská sústava“ a „hospodárska sústava“, t.j. nové vlastnicke pomery v štáte navodené znárodnením.¹⁶

Nové skutkové podstaty sa objavili aj v paragrafe 40 „Neoprávnené opustenie územia republiky a neuposlušnutie výzvy k návratu“. Do februára 1948 sa nedovolené prekročenie hranice považovalo za pasový priestupok, ktorý bol premlčaný po uplynutí jedného roku i v prípade, ak sa delikvent zdržoval cudzine.¹⁷ Na základe novej právnej úpravy sa ale stalo závažným

trestným činom, pričom represívna právna úprava mala byť prostriedkom eliminácie masovej vlny nelegálnej emigrácie. Otvorene to priznávalo aj pozoruhodne stručné zdôvodnenie príslušných paragrafov v dôvodovej správe, ktoré novú skutkovú podstatu odôvodnilo „*udalostami z poslednej doby*“. Zákonodarca vo formulácii novej skutkovej podstaty konštruoval dva základné prípady. V prvom mal páchatel naplniť skutkovú podstatu, ak nelegálne prekročil hranice štátu, teda „neoprávnené“ opustil jeho územie. Druhým prípadom bolo „neuposlušnutie výzvy úradu“, aby sa občan, ktorý sa v cudzine zdržiaval legálne, vrátil do vlasti. Skutková podstata bola naplnená uplynutím „primeranej“ lehoty, ktorú mu úrad určil na návrat. Na rozdiel od neskoršej právnej úpravy zákonodarca v oboch prípadoch vyžadoval na naplnenie skutkovej podstaty úmysel „poškodiť záujem republiky“.

Relatívne vysoký počet rozsudkov za tento trestný čin v prvých rokoch aplikácie zákona č. 231 (1992 v roku 1949 a 1535 v roku 1950)¹⁸ svedčí o tom, že dokazovanie tohto úmyslu komunistickou justíciou bolo zrejme z väčšej časti len formálne.

Uvedené počty rozsudkov navyše predstavujú len menšiu časť prípadov trestného postihu nedovoleného prekročenia hraníc, keďže skutkové podstaty v paragrafe 40 mali byť aplikované len ako subsidiárne ustano-

venie voči závažnejším deliktom.¹⁹ Na základe uplatnenia tzv. princípu notoriety totiž boli tieto skutky najmä v prvých rokoch kvalifikované ako najväčšie zločiny proti štátu.²⁰ Komunistické sudy v tomto prípade za notoriu považovali skutočnosť, že človek ilegálne prekročil hranicu s úmyslom, aby tam nadviazal styk s cudzou nepriateľskou mocou. Podľa platného zákona na ochranu republiky z roku 1923 teda malo ísť o prípravu alebo pokus o zločin úkladov o republiku, po prijatí zákona na ochranu ľudovodemokratickej republiky zas o velezradu či vyzvedačstvo.²¹ Podstatou takehoto rozhodovania bolo, že nevychádzalo zo zistenia skutkového stavu a preukázateľného konania obžalovaného, ale len z úvah a dedukcií, ktoré sa opierali o akési „všeobecné skúsenosti a poznatky“. Jeden z dobových judikátov takéto rozhodnutie zdôvodnil nasledovne: „*Určitosť velezradného činu obžalovaných je jasne vyjadrená zdôraznením zistených a notoricky známých cieľov protištátnej činnosti emigrácie, ku ktorej sa obžalovaný rozhodol pripojiť. Preto zistený skutkový stav zakladá skutkovú podstatu zločinu velezrady.*“²² Samotné „neoprávnené opustenie územia republiky a neuposlušnutie výzvy k návratu“ bolo kvalifikované ako zločin a sankcionované ťažkým žalárom v trvaní jedného až piatich rokov. Zároveň mohol súd rozhodnúť, že odsúdený stráca štátne

- 14 Nariadenie ministra národnej bezpečnosti č. 70/1951 Zb; pozri tiež PULEC, Martin. *Organizace a činnost ozbrojených pohraničních složek. Seznamy osob usmrčených na státních hranicích 1945–1989. Sešity ÚDV č. 13*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006, 319 s.
- 15 MAŠKOVÁ, T., RIPKA, V. *Železná opona v Československu*, s. 54.
- 16 Národní shromáždění republiky československé 1948 Tlač č. 94. [online]. [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: www.nrsr.sk
- 17 GEBAUER, František, KAPLAN, Karel, KOUDELKA, František, VYHNÁLEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989. Statistický přehled*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 112.
- 18 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 113 (V štatistickom prehľade uvádzanom v citovanej publikácii ide o údaje, ktoré vznikli na základe súdnych rehabilitácií do konca roka 1992).
- 19 NA, fond Právnická komise ÚV KSČ, škatuľa číslo (ďalej šk. č.) 249. Výklad o použiteľnosti zákona na ochranu republiky na ochranu lidově-demokratického zřízení; tiež NA, fond Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 249. Osnova zákona na ochranu lidově-demokratické republiky.
- 20 Tzv. notoriety boli skutočnosti, ktoré považoval súd za dané, a teda nemuseli byť predmetom dokazovania.
- 21 KUKLÍK, Jan a kol. *Vývoj československého práva 1945–1989*. Praha: Linde, 2009, s. 171.
- 22 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 95.

občianstvo, prípadne mu po odpykaní trestu ešte navyše prikázať pobyť v pracovnom tábore.²³

Znemožnenie prechodu hraníc, odstrašujúci účinok príslušných technických i právnych prostriedkov a výrazné obmedzenia cestovania do zahraničia mali zásadný vplyv na zastavenie „pofebruárovej“ emigračnej vlny.

PRVÁ KODIFIKÁCIA TRESTNÉHO PRÁVA V ROKU 1950

Do trestného zákona v rámci prvej československej kodifikácie v roku 1950 boli zo zákona č. 231/1948 Zb. prevzaté aj ustanovenia postihujúce nelegálnu emigráciu. Nová právna úprava navyše explicitne vylúčila možnosť podmieneného odsúdenia páchateľov a naďalej umožňovala fakultatívne uloženie vedľajšieho trestu straty štátneho občianstva. V rámci systematiky trestného kódexu bol tento trestný čin veľavravne zaradený do prvej hlavy, t. j. medzi tzv. „politické“ trestné činy („trestné činy proti republike“). Bola tu zreteľná inšpirácia drakonickou právnou úpravou v Sovietskom zväze, kde trestný zákonník Ruskej sovietskej socialistickej republiky považoval nedovolenú emigráciu za velezradu a trestal ju spravidla smrťou (v prípade poľahčujúcich okolností desaťročným väzením a konfiškáciou majetku).²⁴ Pokiaľ ide o trestnú ochranu hraničnej čiary pred prechodmi mimo riadnych priechodov, existovala tu paradoxná situácia, ktorá v príkrom rozpore s vtedajšou komunistickou propagandou veľavravne vypovedá o skutočnom účele neúmerne ostrej ostrahy československých štátnych hraníc. Trestným činom totiž bolo jedine jej

prekročenie v smere z Československa do zahraničia, pričom podľa prechádzajúcej právnej úpravy – (zákona č. 238/1948 Zb.) bolo trestné dokonca len v prípade, že išlo o československého občana (!). Prípadný jej „narušiteľ“ v opačnom smere by sa dopustil stále len priestupku, hoci by prichádzal z nepriateľskej imperialistickej cudziny. Rovnako zostávalo priestupkom aj nedovolené prekročenie hraničnej čiary oboma smermi, pokiaľ išlo o cudzinca... Tento stav trval až do novely trestného práva z roku 1956, ktorá napokon medzi trestné činy zaradila aj „vniknutie na územie republiky“, ktorého sa mohol dopustiť len občan iného štátu, pričom príslušná trestná sadzba bola stále nižšia ako pri opustení štátu československým občanom. Novela bola odrazom čiastočného zmiernenia represie v „poststalinskej“ ére v Československu i v rámci celého sovietskeho bloku. Zrušila aj spomínané kogentné vylúčenie uloženia podmieneného trestu pri viacerých „politických“ trestných činoch (vrátane „opustenia republiky“) i fakultatívny trest odňatia občianstva, ktorý často staval odsúdených do pozície občianskych bezdomovcov.²⁵

Počty odsúdených v tomto prípade záviseli od viacerých faktorov. Primárne od politických udalostí, na ktoré obyvatelia reagovali emigráciou, ďalej od „príležitosti“ spáchať tento trestný čin, ktorá závisela od miery reštrikcie právnej úpravy cestovania v Československu, a napokon aj od režimu ochrany hranice. Keďže v tomto období pre väčšinu občanov existovali prakticky len minimálne možnosti legálneho vycestovania, početnosť emigrácie závisela predovšetkým od priepustnosti tzv. zelenej hranice. Hoci sa jej ochra-

na postupne zostrojila, do roku 1951 sa podarilo uniknúť z komunistického Československa takmer šesťdesiatim percentám z vyše 20 tisíc občanov, ktorí sa o to pokúsili.²⁶ V roku 1950, keď vrcholila prvá vlna emigrácie, bolo zaznamenaných najviac rozsudkov pre nedovolené opustenie republiky (takmer dvetisíc). Vyššie čísla boli zaznamenané ešte do roku 1953, potom začali klesať a až do polovice šesťdesiatych rokov neprekračovali niekoľko stovák prípadov.²⁷ Celkovo však ide len o zlomok stíhaných prípadov v tomto období, keďže na základe vyššie spomínanej aplikácie princípu notoriety boli pokusy o prekročenie hranice vo väčšine prípadov kvalifikované ako závažnejšie trestné činy. Táto aplikovaná prax súdov spôsobila, že až od polovice päťdesiatych rokov nebol počet rozsudkov v súvislosti „opustením republiky“ reálnym odrazom veľkosti ilegálnej emigrácie.

K znižovaniu počtu páchateľov ilegálnej emigrácie prispievala aj reštriktívna politika, ktorá dramaticky obmedzila cestovanie československých občanov do zahraničia. Už v roku 1949 odobral zákon občanom právo vlastniť cestovný pas (t. j. už naň neexistoval právny nárok), keďže jeho vydanie bolo vecou voľnej úvahy príslušného správneho orgánu.²⁸ Pas bol občanovi vydaný len na konkrétnu cestu a po jej skončení ho musel odovzdať. V prvých rokoch po komunistickom prevrate sa vláda rozhodla prakticky úplne pozastaviť individuálnu turistiku občanov do zahraničia, vrátane „spriatelenej“ krajín.

O činnosti súdov v prvom roku platnosti nového trestného zákona súvislosti s aplikáciou paragrafu 95, t. j. prípadov tzv. nedovolené emigrácie („opus-

23 Zákon č. 231/1948 Zb.

24 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 50.

25 Zákon č. 63/1956 Zb.

26 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 49.

27 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 112, 142, 143.

28 Zákon č. 53/1949 Zb.

<p>190</p> <p style="text-align: center;">Sbierka zákonov, č. 53/1949.</p> <p style="text-align: center;">53.</p> <p style="text-align: center;">Zákon</p> <p style="text-align: center;">zo dňa 23. februára 1949</p> <p style="text-align: center;">o cestovných pasoch.</p> <p>Národné zhromaždenie Československej republiky usnieslo sa na tomto zákone:</p> <p style="text-align: center;">Diel prvý.</p> <p style="text-align: center;">Československé cestovné pasy.</p> <p style="text-align: center;">§ 1.</p> <p>Občania Československej republiky a osoby, ktoré sa za nich podľa príslušných predpisov považujú, smú, pokiaľ podľa tohto zákona sa neustanoví inak, prekročiť hranice Československej republiky alebo sa zdržiavať v cudzine len s platným československým cestovným pasom.</p> <p style="text-align: center;">§ 2.</p> <p>(1) Pokiaľ sa v odsekoch 2 a 3 neustanovuje inak, vydáva československé cestovné pasy Ministerstvo vnútra alebo v jeho mene orgán jemu podriadený, ktorý Ministerstvo vnútra tým poverí vyhláškou v Úradnom liste.</p> <p>(2) Osobám, uvedeným v § 1. bývajúcim v cudzine, vydávajú československé cestovné pasy v mene Ministerstva vnútra zastupiteľské úrady Československej republiky, ktoré určí Ministerstvo zahraničných vecí po dohode s Ministerstvom vnútra vyhláškou v Úradnom liste.</p> <p>(3) Ministerstvo zahraničných vecí vydáva po dohode s Ministerstvom vnútra</p> <p>a) diplomatické cestovné pasy osobám, u ktorých je to odôvodnené medzinárodnými zvyklosťami,</p> <p>b) osobitné (najmä služobné) cestovné pasy osobám, ktoré boli poverené úradným poslaním pri cudzích vládach alebo pri medzinárodných orgánoch, ako aj osobám, ktoré idú do cudziny alebo sa tam zdržujú s iným úradným poslaním.</p> <p>(4) Ustanovenia odsekov 1 až 3 platia i o predĺžovaní časovom a o rozširovaní územnej platnosti československých cestovných pasov.</p> <p>(5) Na vydanie, časové predĺženie a rozšírenie územnej platnosti československého cestovného pasu niet právneho nároku.</p>	<p style="text-align: center;">§ 3.</p> <p>Orgán, príslušný podľa § 2, môže vydaný československý cestovný pas odobrať, po prípade skrátiť jeho časovú alebo zúžiť jeho územnú platnosť osobám, ktorých cesta do cudziny, po prípade ďalší pobyt v cudzine, by mohli ohroziť záujmy štátnej bezpečnosti alebo iné verejné záujmy, najmä hospodárske.</p> <p style="text-align: center;">§ 4.</p> <p>Ministerstvo vnútra určí vyhláškou v Úradnom liste, aké údaje obsahuje československý cestovný pas, čas, na aký ho možno vydať, po prípade predĺžiť jeho časovú platnosť, kde, akým spôsobom a s akými dokladmi sa podávajú žiadosti o jeho vydanie, o jeho časové predĺženie alebo o rozšírenie jeho územnej platnosti, ako aj v ktorých prípadoch a pre aké osoby možno vydať spoločný československý cestovný pas.</p> <p style="text-align: center;">Diel druhý.</p> <p style="text-align: center;">Cestovné pasy cudzincov.</p> <p style="text-align: center;">§ 5.</p> <p>Cudzinec smie, pokiaľ podľa tohto zákona sa neurčí inak, prekročiť hranice Československej republiky alebo sa v nej zdržiavať len s platným cestovným pasom, ktorý mu vydal príslušný úrad jeho domovského štátu, ktorý obsahuje hlavné údaje o cudzincovej totožnosti a ktorého územná platnosť sa vzťahuje na Československú republiku (cestovné pasy cudzincov).</p> <p style="text-align: center;">§ 6.</p> <p>(1) Ak to vyžadujú mimoriadne pomery alebo záujmy štátnej bezpečnosti, iné verejné záujmy, najmä hospodárske, alebo dôvody vzájomnosti, môže Ministerstvo vnútra vyhláškou v Úradnom liste, vydanou po dohode s Ministerstvom zahraničných vecí, ustanoviť, že cestovné pasy cudzincov musia byť opatrené československými vízami (vízová povinnosť), a zároveň určiť orgány, ktoré vízum udeľujú a môžu zrušiť jeho platnosť. Tým istým spôsobom sa vízová povinnosť zrušuje a mení jej rozsah.</p> <p>(2) Na udelenie víza, niet právneho nároku. Proti rozhodnutiu, ktorým sa odopiera udelenie víza alebo ktorým sa zrušuje jeho platnosť, niet odvolania.</p>
---	---

Zákon o cestovných pasoch z roku 1949 (Zdroj: A ÚPN)

tenie republiky“), bola vypracovaná správa pre Právnu komisiu ÚV KSČ.²⁹ Podľa nej bolo v roku 1950 za nelegálnu emigráciu odsúdených 1 649 občanov³⁰, pričom tento relatívne nízky počet je

„očistený“ od prípadov, keď boli emigranti (ako uvádzame vyššie) na základe uplatňovania notoriety súdení za oveľa vážnejšie trestné činy. Väčšinou boli stíhaní za velezradu (niekedy v súbehu

s vyzvedačstvom) a v niektorých prípadoch ako združovanie proti republike. V tejto súvislosti bolo logické, že prevažná väčšina týchto „menej vážnych“ prípadov (t.j. 1 323 prípadov – 80%) spadala do pôsobnosti okresných súdov. Tie boli podrobené pomerne ostrej kritike za „nedostatky“ v ukladaní trestov, za ktoré by nezávislé sudy v demokratickom štáte zaslúžili skôr pochvalu. Na jednej strane sa s uspokojením konštatovalo, že im v tejto oblasti „právna kvalifikácia [činu] nečiní problémy...“, no zároveň im pri ukladaní trestov chýbal „všetkým pohľad. Pri ukladaní trestu totiž „všetkým dávali rovnako“, teda „triedne nediferencovali a neindividualizovali“. Obvykle teda odsudzovali na desať mesiacov a k tomu ako vedľajší peňažitý trest uložili 10 000 Kčs. Osobitne na Slovensku mala byť výška ukladaných trestov o jednu tretinu až jednu polovicu nižšia (spravidla 5 mesiacov odňatia slobody nepodmienečne a k tomu vedľajší peňažitý trest 5 000 Kčs). V 99 % prípadov pritom išlo o nepodmienečné tresty, a to aj u mladistvých páchatelov. Na margo tejto praxe stranická komisia rozhorčene konštatovala, že „prísne a výrazné tresty nie sú príliš časté“, dokonca tzv. dedinským boháčom mali byť uložené „často nižšie tresty ako malorolníkom!“. Stranická smernica následne nariadila uložiť „boháčom“ tresty v takej výške, aby postihovali celý ich majetok.

Zostávajúca menšina – 326 prípadov (20 %, na Slovensku 82 prípadov – 5%) bola v pôsobnosti Štátneho súdu. Išlo o „vážnejšie“ prípady – pokusy o útek „prominentov“, prechody väčších skupín, či prevádzačstvo. Aj v prípade Štátneho súdu bola sudcom vyčítaná malá triedna diferenciácia, keď aj robotníci boli odsudzovaní na 10 až 15 rokov väzenia.

Nápadne vysoký počet príslušníkov „robotníckej triedy“ bol zdôvodňovaný tým, že páchatelia „nemajú

29 NA, f. Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 241. Zpráva o justiční politice a praksi při stíhání pokusů o opuštění území republiky (§ 95 TZ).

30 V skutočnosti ich bolo okolo 1 900. Pozri GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 112, 142.

robotnícke myslenie“, či „robotnícku morálku“, resp. „nezástli z robotníckym prostredím“. Bližšie k realite malo ďalšie zdôvodnenie – nemajetní robotníci nemali finančné prostriedky zabezpečiť si bezpečnejší prechod, a preto bola väčšia pravdepodobnosť, že ich chytili a následne súdili.³¹

Pri skúmaní pohnutí k emigrácii sa zistilo, že u robotníkov boli politické údaje v 40 % prípadov, naopak u živnostníkov v 65 %, čo bolo komentované, že „u buržoázie možno predpokladať notorickú nepriateľskú pohnútku“.³² Pokiaľ ide o vekovú štruktúru, pre režim bolo varujúce, že v konkrétnom skúmanom okrese³³ tvorili viac ako polovicu emigrantov (51 %) mladí ľudia po ukončení štúdia, t. j. na prahu produktívneho veku (20 – 30-roční). Ďalšie necelé dve štvrtiny tvorili občania do päťdesiat rokov a deti, ktoré emigrovali spolu s rodičmi. Z dôvodu straty dôchodkového zabezpečenia tvorili emigranti nad päťdesiat rokov len tri percentá.³⁴

Stranícke vedenie si vytýčilo úlohu „inštruovať okresné súdy“ (na ktorých malo spočívať hlavné ťažisko trestného postihu) a pozorne sledovať aplikačnú prax súdov. „Dohľad“ mal smerovať k „*triednej diferenciacii trestov*“ (iné tresty pre robotníkov a buržoáziu), pričom peňažný trest mal „*postihnúť celý majetok buržoázie*“.³⁵

DRUHÁ KODIFIKÁCIA TRESTNÉHO PRÁVA V ROKU 1961

Kodifikácia trestného práva z roku 1961 obsahovala analogické ustanovenia voči právnej úprave z roku 1950.

Pokiaľ išlo o občanov, ktorí nelegálne zostali v zahraničí, zákon už nepredpokladal neuposlušnosť výzvy k návratu, ale trestný čin bol dokonaný uplynutím lehoty povolenia na pobyt v zahraničí. Keďže sa takýto „páchateľ“ zdržoval v cudzine, neplynula mu podľa československého trestného práva premlčacia doba. Preto bol po návrate do vlasti aj po relatívne dlhom období vystavený trestnému postihu alebo povinnosti nastúpiť na výkon trestu. Väčšina obžalovaných bola súdená v neprítomnosti, pričom trestný zákon v tomto prípade vylučoval podmienčné odsúdenie. Vzhľadom na neprítomnosť obžalovaných, ktorí sa vo väčšine prípadov nachádzali mimo dosahu československých orgánov, bol dosah rozsudkov viac-menej symbolický, no v praxi zabráňoval návratu emigranta do vlasti. Relevantná spoločenská nebezpečnosť bola, samozrejme, trestnému činu pripisovaná, len pokiaľ išlo o „kapitalistickú cudzinu“.

Reálnejší dopad mohlo mať jedine prepadnutie majetku, ktorý v Československu zanechal, v prospech štátu. Ako sankciu ho zaviedla novela trestného zákona v roku 1965, ktorá mala štátu umožniť jednoduchšie siahnúť na majetok emigrantov.³⁶ Tento postup štátu však väčšinou nebol veľmi efektívny, keďže sa im väčšinou podarilo svoj majetok vopred speňažiť, čo konštatovalo v roku 1970 aj federálne ministerstvo vnútra. K tomuto roku napríklad zostalo po približne 50 000 emigrantoch len 5 205 opustených bytov (z toho 1 078 na Slovensku).³⁷ Štát totiž mohol emigrantovi odobrať majetok až na základe právoplatného

rozsudku, hoci ho prokurátor mohol zaistiť už po vznesení obvinenia. Efektívnejšiemu postupu v tomto smere mala napomôcť neskoršia účelová novela Občianskeho zákonníka z roku 1982. Tá ustanovovala, že ak sa došlo k nelegálnej emigrácii („*ak sa vlastník veci dopustil takého protiprávneho konania, ktorým sa trvale zbavil možnosti veci obvyklým spôsobom užívať*“), tak veci i majetkové práva občana pripadli do vlastníctva štátu, „*pokiaľ je v rozpore so záujmom spoločnosti, aby vlastníci s vecou ďalej nakladali*“. Z tejto svojráznej „konfiškácie“ bol vyňatý majetok „*ktorý je nevyhnutne potrebný na uspokojenie životných potrieb osôb, o výživu alebo výchovu ktorých je vlastník veci alebo ten, ktorému prislúcha majetkové právo, povinný sa starať*“ (t. j. ak napríklad manželka alebo deti emigranta zostali vo vlasti) alebo tiež majetok, ktorý už dobromyseľne nadobudli tretie osoby.³⁸

Prijatie zákona o prečinoch z roku 1969 umožňovalo aj trestný postih porušenia vybraných administratívnych predpisov, ktoré bolo dovtedy len priestupkom. V súvislosti s vydaním vycestovacej doložky, ktorá bola podmienkou vycestovania do nesocialistickej cudziny, postihoval poskytnutie nepravdivých, resp. neúplných údajov príslušným orgánom. Sankciou bolo odňatie slobody do šiestich mesiacov alebo alternatíva v podobe nápravného opatrenia (zrážky zo mzdy) alebo peňažitý trest do 5 000 Kčs.³⁹

Československé orgány sa prostredníctvom viacerých amnestií (v rokoch 1948, 1955, 1965), ktoré zahŕňali aj nedovolené opustenie re-

31 NA, f. Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 241. Zpráva o justiční politice a praksi při stíhání pokusů o opuštění území republiky (§ 95 TZ); tiež GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 112, 142.

32 NA, f. Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 241. Zpráva o justiční politice a praksi při stíhání pokusů o opuštění území republiky (§ 95 TZ).

33 Išlo o okres Karlovy Vary.

34 NA, f. Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 241. Zpráva o justiční politice a praksi při stíhání pokusů o opuštění území republiky (§ 95 TZ).

35 NA, f. Právnická komise ÚV KSČ, šk. č. 241. Zpráva o justiční politice a praksi při stíhání pokusů o opuštění území republiky (§ 95 TZ).

36 Zákon č. 56/1965 Zb.

37 CUHRA, Jaroslav. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 1997, s. 28.

38 Zákon č. 131/1982 Zb.

39 Zákon č. 150/1969 Zb.

publiky, pokúsili motivovať emigrantov k návratu do vlasti. Tieto snahy sa však nestreli s výraznejším ohlasom⁴⁰, navyše väčšina z nich bola na základe praxe s prvých rokoch režimu (vyššie spomínané uplatňovanie princípu notoriety) odsudzovaná za závažnejšie trestné činy.

Na počty odsúdených emigrantov mal aj v tomto období rozhodujúci vplyv rozsah reálnych možností spáchať tento trestný čin. Rozsah a efektívnosť technických opatrení a efektívnosť technických opatrení bránajúcich prekročenie „zelenej hranice“ a s nimi spojené vysoké riziko úmrtia mali silný odstrašujúci účinok, ktorý viedol k značnému poklesu počtu pokusov o ilegálne prekročenie hranice.

Počet „páchateľov“, ktorí sa nevrátili z legálnej zahraničnej cesty, zasa závisel od miery liberalizácie režimu cestovania československých občanov do zahraničia. K uvoľneniu cestovania do socialistických krajín, ktoré neposkytovali príležitosť na útek do emigrácie, došlo postupne v polovici päťdesiatych rokov. Liberálnejšie predpisy však neplatili pre cesty do Nemeckej demokratickej republiky (kvôli možnosti úteku cez Západný Berlín) a Juhoslávie (kvôli možnosti úteku do Rakúska a Talianska, keďže táto komunistická krajina nebránila svojim občanom vo vycestovaní).⁴¹ K rapidnému nárastu ciest do kapitalistických štátov došlo až v polovici šesťdesiatych rokov. Umožňoval ho aj nový zákon o cestovných dokladoch z roku 1965, ktorý spolu s príslušnými vyko-

náváciami predpismi pomery čiastočne liberalizoval.⁴² Napríklad od roku 1966 sa pasy opäť ponechávali v držaní občana aj mimo času konkrétnej cesty. Počet ciest do nesocialistických štátov tak do polovice roku 1966 narástol päťdesiatnásobne a do roku 1967 stonásobne.⁴³ Tomu zodpovedal aj nárast počtu odsúdených, ktorí sa nevrátili do vlasti. Ten v rámci šesťdesiatych rokov kulminoval v roku 1966 (viac ako dvetisíc prípadov). Následne, s postupom celkovej liberalizácie režimu však počet odsúdených v rokoch 1968 až 1969 značne poklesol, a to aj napriek radikálnemu nárastu počtu ciest.⁴⁴ Vo vtedajšej spoločenskej atmosfére totiž občania verili, že svoju cestu na nesocialistický štát budú mať kedykoľvek zopakovať. Novú vlnu masovej emigrácie vyvolala až okupácia Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy v roku 1968. Navyše, administratívnymi opatreniami sa československé hranice s nesocialistickými štátmi do konca roka 1969 prakticky opäť uzavreli.⁴⁵ Následkom týchto udalostí sa veľké množstvo občanov zo svojich ciest v nesocialistických štátoch nevrátilo. Nastupujúci normalizačný režim sa pokúsil situáciu čeliť opäť pomocou amnestie, na ktorú však kladne zareagovalo len 565 občanov, ktorí sa vrátili do vlasti, pričom v zahraničí zostávalo stále približne 70 000 emigrantov.⁴⁶

V súvislosti s uvedenými udalosťami následne v rokoch 1970 – 1972 dramaticky narástol počet odsúdených za opustenie republiky, ktorý kulminoval v roku

1971, keď presiahol dvadsaťtisíc prípadov. Na Slovensku bolo pritom najviac odsúdených v roku 1972 (okolo päťtisíc). V drvivšej väčšine prípadov (okolo 95%) išlo o občanov, ktorí sa nevrátili z legálnej zahraničnej cesty a zvyšok tvorili nelegálne prekročenia hranice.⁴⁷

K ďalšiemu sprísneniu pomerov ohľadom vycestovania občanov ČSSR do nesocialistických krajín došlo uznesením vlády č. 151/1977, ktorým sa určili nové „zásady pre povoľovanie ciest a vystahovanie československých občanov do cudziny“. K eliminovaniu rizika nelegálnej emigrácie malo viesť dôsledné preverovanie žiadateľov o vycestovanie zo strany útvarov pasov a víz, ktoré vyžadovali potvrdenia viacerých orgánov, pričom cesty neboli povoľované občanom, u ktorých sa vyskytli „negatívne skutočnosti“. Aj toto preverovanie však malo svoje limity. Analýza z roku 1980 poukazovala na viaceré prípady, keď emigrovali osoby, ktoré „mali plnú dôveru, vzhľadom k zastávaným funkciám“ a boli ochotné opustiť slubne rozbehnutú kariéru v komunistickom režime. Stranícke materiály uvádzali viaceré príklady vysokých manažérov väčších štátnych organizácií – päťdesiatročného riaditeľa veľkého stavebného podniku Miroslava H., či štyridsaťročného Jiřího Č. – riaditeľa hydriárskych závodov. Ďalší nečakaní emigranti zastávali „exponované“ funkcie priamo v justícii, napríklad dvadsaťosemročná Eva O. – predsedníčka obvodného súdu, či dvadsaťšesťročná prokurátorka Alena H.⁴⁸

40 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 51 – 53.

41 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 34 – 63.

42 Zákon č. 63/1965 Zb.

43 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 65 – 75.

44 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 142, 143.

45 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 90, tiež RYCHLÍK, J. *Devizové přísliby a cestování do zahraničí v období normalizace*, s. 12 – 19.

46 CUHRA, J. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, s. 27.

47 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 142, 143; porovnaj CUHRA, J. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, s. 78 – 79.

48 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

Hraničný priestor pod hradom Devín bol miestom viacerých pokusov o útek do zahraničia. Na konci zákruty sa dnes nachádza pamätník Brána slobody (Zdroj: A ÚPN)

PREHODNOCOVANIE POLITIKY VOČI EMIGRANTOM

Kvôli veľkému počtu prípadov sa postupne presadzovala tendencia legalizovať vzťahy voči emigrantom, u ktorých už nebol predpoklad, že by sa chceli vrátiť a žiť v Československu. K rôznym variantom pragmatického prístupu československého štátu k nim viedol kontinuálne až do roku 1989 aj fakt, že ich návštevy, či kontakty s príbuznými boli potenciálnym zdrojom nedostatkových devízových prostriedkov. Ďalším faktorom bolo, že emigranti boli „motivovaní“ k politickej „zdržanlivosti“, t. j. aby sa verejne neangažovali voči svojej bývalej komunistickej vlasti. Hlavnou podmienkou legalizácie vzťahov

teda bolo, že sa neangažovali „v nepriateľských výpadoch proti socialistickým štátom“. Emigranti spred roka 1968 boli teda postupne amnestovaní a vstupné víza udeľovali československé orgány aj do „cudzích dokladov“, t. j. ak už medzitým nadobudli občianstvo iného štátu. K dočasnému „pritvrdeniu“ podmienok vo vzťahu k nelegálnym emigrantom došlo prijatím smernice o úprave právnych vzťahov ČSSR k občanom, ktorí sa zdržujú v cudzine bez povolenia československých úradov schválenej uznesením vlády ČSSR č. 58/1977 zo 16. marca 1977.

Cesty rodičov emigrantov (výnimčne i ďalších príbuzných) na návštevu ich detí začali byť postupne po-

voľované, pričom aj v tomto prípade sa malo prihliadať najmä na „politickú a verejnú angažovanosť žiadateľov“. Tieto vycestovania nepredstavovali pre československý štát ďalšie riziko emigrácie, nakoľko išlo o občanov v dôchodkovom veku (alebo vo veku blízkom dôchodkovému veku), ktorí by stratili hmotné zabezpečenie v starobe.⁴⁹ Po prijatí reštriktívnych opatrení v roku 1977 sa možnosti československých občanov vycestovať za rodinnými príslušníkmi, ktorí v minulosti nelegálne emigrovali, zúžili len na priamych príbuzných v dôchodkovom veku. Toto opatrenie vyvolalo početné sťažnosti neúspešných žiadateľov o povolenie vycestovať (predovšetkým rodičov mimo

49 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977; porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

Hraničný priestor pod hradom Devín (Zdroj: A ÚPN)

dôchodkového veku a súrodencov emigrantov).⁵⁰

Neskôr, na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov prevládol zo strany komunistického vedenia štátu k emigrantom opäť pragmatický prístup. Zamýšľanému prehodnocovaniu politiky komunistického štátu voči nelegálnym emigrantom predchádzala hĺbková analýza aktuálnej situácie v uplynulom roku 1979. Výpovednú hodnotu mala už sociálna štruktúra emigrantov v tomto roku.

Okrem emigrácie celých rodín sa ako jednotlivci na cestu do sociálnej neistoty (bez možnosti návratu) odhodlali väčšinou muži, ktorí tvorili štatistickú väčšinu z hľadiska pohlavia (58 %). Prekvapením nebo-

la ani veková štruktúra „normalizačnej“ emigrácie. Až viac ako polovicu emigrantov (55 %) tvorili mladí ľudia do tridsať rokov, ktorí učinili toto zásadné životné rozhodnutie krátko po ukončení štúdia. Druhú najväčšiu skupinu (takmer tretinu – 32 %) tvorila skupina tridsiatnikov. Počet emigrantov po štyridsiatke už prudko klesal (tvorili 6 percent), pričom päťdesiatnici a starší tvorili len necelé tri percentá. Kľúčovú rolu tu opäť zohrávalo dôchodkové zabezpečenie, o ktoré by emigranti v ČSSR prišli, pričom vo vyššom veku si ho už v novej vlasti nemohli zabezpečiť. Vysokému počtu mladých ľudí (resp. mladých rodín) zodpovedal aj vysoký počet maloletých emigrantov (35,6 %, t.j. 32 % detí i 3,6 % mladistvých). Aj z týchto

čísel vyplýva, že pohnútky k emigrácii boli počas tzv. normalizácie už z väčšej časti nepolitické. Aj podľa ideologicky determinovaného dobového hodnotenia len „v obmedzenej miere“ išlo o „zjavné nepriateľstvo a nesúhlas s politickou situáciou v ČSSR“. Naopak, vo väčšine prípadov malo ísť o „snahu získať lepšie existenčné podmienky, vyvolávanú skreslenými informáciami o západnom spôsobe života, ďalej je to ziskuchtivosť, nerozvážnosť, túžba po dobrodružstve, snaha riešiť osobné problémy, pôsobení príbuzenstva žijúceho v kapitalistických štátoch a pod.“ Vekovú štruktúru emigrácie považovalo komunistické vedenie štátu za „nepriaznivú“, poukazujúc na zvyšujúci sa podiel mladých (medzi 19. a 30. rokom veku), ktorý sa

50 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených usnesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977; porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

medzi rokmi 1977 a 1979 zvýšil zo 43 % na 55 %. Pri spočítaní legálnej i nelegálnej emigrácie v roku 1979 sa v materiáloch pre stranické vedenie konštatovalo, že československý štát prišiel o viac než päť tisíc občanov – väčšinou v pracovne produktívnom veku.

Tab. č. 2⁵¹

Vzdelanostná štruktúra emigrácie v roku 1979

DOBOVÁ KATEGORIZÁCIA	V %
robotníci	42,00
stredné odborné kádre	26,00
inteligencia	17,70
nie sú zárobkovo činní	13,30
ostatní	0,99

Vyššie prezentovaný záver o prevládajúcich pohnútkach odchodu z komunistického štátu potvrdzuje aj vzdelanostná štruktúra emigrácie v roku 1979, ktorá nebola príznaková, nakoľko zhruba zodpovedala vtedajšiemu rozvrstveniu obyvateľstva (pozri tabuľku č. 2).

Zvyšujúci sa podiel robotníkov (emigrujúcich zo štátu, kde mala podľa propagandy vládnuť robotnícka trieda), vyplývajúci zrejme z lepších možností rýchleho uplatnenia v zahraničí (bez nutnosti uznania vzdelania iným štátom) a nižšej „kariérovej viazanosti“ na ČSSR, považovalo stranické vedenie „závažný problém“.

Medzi rokmi 1977 a 1979 sa totiž podiel robotníkov medzi emigrantmi zvýšil z 27,7 % na 40,4 %. Zaujímavosťou je, že členovia a kandidáti KSČ

tvorili v roku 1979 len 3,26 % emigrantov. Výrazne nižší podiel oproti reálnemu zastúpeniu celkovej populácii štátu vyplýval z nižšej motivácie tejto časti občanov opustiť svoju vlasť. Ich lojalita k štátu a vládnucemu politickému režimu vyplývala z vyššej miery stotožnenia sa so štátnou ideológiou i podstatne väčších možností kariéroveho uplatnenia.

Očakávané výsledky priniesla aj analýza spôsobov vycestovania pri ne-

dovolenej emigrácii v roku 1979 (pozri tabuľku č. 3).

Tab. č. 3⁵²

Spôsoby vycestovania pri nedovolenej emigrácii v roku 1979

PRÁVNÝ TITUL VYCESTOVANIA	POČET	V %
služobné cesty	56	1,79
organizované zájazdy	1 007	32,21
súkromné cesty (na základe devízového prísľubu)	1 439	46,03
cesty na základe pozvania	241	7,70
ostatné prípady	383	12,25

Najmenšie riziko predstavovali pre komunistický štát služobné cesty, keďže najlepšou zárukou návratu príslušného pracovníka boli jeho rodinní príslušníci v role akýchsi „rukojemníkov“. Výška „rizika“ pri do-

volenkových cestách bola nepriamo úmerná miere jej organizovanosti. Pri organizovaných zájazdoch do socialistických štátov bolo totiž bežnou praxou napríklad zadržiavanie pasov u vedúceho zájazdu, či účasť „delegáta“ Štátnej bezpečnosti v role dovolenkára. Mieru pravdepodobnosti emigrácie zvyšoval aj fakt, že dovolenka bola legitímnym dôvodom na vycestovanie celej rodiny. Nízke percento emigrácie pri povolených návštevách príbuzných bolo spôsobené snahou navštvíveného emigranta zachovať si korektné vzťahy s bývalou vlasťou. Povolenia na návštevu totiž boli spravidla vydávané v prípadoch, ak bol jeho pobyt v zahraničí legalizovaný, resp. sa nachádzal v procese legalizácie.⁵³ Zníženie miery „rizika emigrácie“ malo aj v týchto prípadoch priniesť sprisnenie preverovania žiadateľov po vyššie spomínanom uznesení vlády z roku 1977.

V súvislosti so spomínanou snahou o prehodnotenie politiky voči emigrácii na začiatku osemdesiatych

rokov malo komunistické vedenie štátu záujem v čo najväčšej miere si právne vysporiadať vzťahy predovšetkým so staršou emigráciou, ktorá pochádzala z dvoch najväčších vln – po februári 1948 a auguste 1968.

51 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

52 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

53 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977; porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1 Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Videňské následné schůzky.

Keďže práve táto oblasť porušovania ľudských a občianskych práv bola časť predmetom kritiky v zahraničí, liberálnejší prístup mal zlepšiť povest Československa a „preukázať smerom do zahraničia, že vláda rieši problémy vznikajúce v humanitárnej oblasti v súlade so Záverečným aktom Konferencie o bezpečnosti a stabilite v Európe“. Ďalším definovaným cieľom bolo „pacifikovať“ politickú činnosť emigrantov. Umlčaním jej časti sa mala vyvolať diferenciácia medzi emigrantmi „tak, aby bola oddelená nepriateľská migrácia od ostatných emigrantov“. Toto opatrenie malo „znemožniť nepriateľskej emigrácii ovplyvňovanie ostatných emigrantov a ich zapájanie do nepriateľských akcií proti Československu“.

Tá sa mala údajne snažiť o diskreditáciu rozhodnutia československej vlády, aby emigranti zostávali naďalej v bezvýhodnej situácii a tým aj v závislosti na ich pomoci. Na snahe o legalizáciu tiež zohrávala svoju rolu aj črtajúca sa možnosť zvýšenia prísunu nedostatkových devízových prostriedkov.

K motivácii emigrantov legalizovať svoj právny vzťah, prispievali aj príbuzní, ktorí zostali v ČSSR a nechceli, aby im spôsobovali problémy – v zamestnaní, či pri povoľovaní ciest do cudziny.

Analýza dovtedajšej „legalizačnej“ praxe po reštriktívnom uznesení vlády z roku 1977 ukázala, že len mizivé percento občanov ČSSR má záujem sa natrvalo vrátiť do vlasti. Naopak, drvivá väčšina z nich hľadala právnu formu existencie v štáte svojho aktuálneho pobytu v závislosti od podmienok, ktoré vytváral tamojší právny poriadok. Legalizácia vzťahov k ČSSR im mala predovšetkým umožniť návštevu príbuzných.

všetkým umožniť návštevu príbuzných.

Tab. č. 4

Žiadosti emigrantov o legalizáciu právnych vzťahov k ČSSR⁵⁴

DRUH ŽIADOSTI	POČET	V %
vydanie cestovných dokladov na návrat do ČSSR	452	2,19
povolenie trvalého pobytu v cudzine (vystahovanie)	3 145	15,26
prepustenie zo štátneho zväzku	4 533	21,99
udelenie milosti prezidentom ČSSR	12 486	60,56

Väčšina z podaných žiadostí (pozri tabuľku č. 4) predstavovala len prvý krok (udelenie milosti) a asi tretina už predstavovala právny úkon, ktorý viedol k riešeniu právneho statusu pobytu žiadateľa v hostiteľskom štáte.

Hlavným problémom v dovtedajšej praxe bola predovšetkým zdĺhavosť legalizačného procesu. Po podaní žiadosti emigrantom vykonávali príslušné „šetrenie“ krajské a okresné útvary ZNB a národné výbory v mieste posledného trvalého bydliska emigranta. Vzhľadom na veľký časový odstup získavanie informácií veľmi problematické, nakoľko od „poaugustovej“ emigrácie už na začiatku osemdesiatych rokov uplynulo vyše desať rokov a od „pofebruárovej“ emigrácie dokonca vyše tridsať rokov. Zastupiteľské úrady v mieste jeho aktuálneho pobytu zároveň zisťovali, či sa nezapája do verejnej činnosti proti záujmom komunistického československého štátu. Celé šetrenie následne vyhodnocovali ministerstvá spravodlivosti príslušnej republiky (Slovenskej socialistickej republiky, resp. Českej socialistickej republiky). Tie predložili stanovisko Kancelárii prezidenta ČSSR, pričom následné udelenie milosti bolo základ-

ným predpokladom ďalšieho úradného postupu. Táto fáza trvala obvykle 10 – 20 mesiacov. „Masové“ udeľovanie individuálnej milosti (často aj na základe neúplných údajov) bolo v interných straníckych materiáloch

predmetom kritiky. Z právnického pohľadu sa totiž javilo ako otázne, či takéto prax hromadného udeľovania milosti „neznižuje princíp výnimočnosti tohto aktu“.

Následné vybavenie žiadosti o dodatočné povolenie na vystahovanie trvalo (pokiaľ žiadateľ predložil stanovené doklady) spravidla šesť mesiacov a pri prepustení z československého štátneho občianstva približne dva mesiace. Uvedené lehoty však často predžhovali dva faktory – praktická nemožnosť predložiť príslušné doklady a neuhradenie vymeraného poplatku. Ten bol akýmsi „vykúpením“ sa emigranta z právnych vzťahov k domovskému štátu. V straníckych materiáloch sa neoficiálne priznávalo, že ide o kompenzáciu štátu za poskytnuté stredoškolské a vysokoškolské vzdelanie. Poplatok za vystahovanie sa ukladal vo výške 400 – 10 000 Kčs (t. j. približne do výšky štyroch vtedajších mesačných miezd v ČSSR)⁵⁵ a poplatok za prepustenie zo štátneho občianstva vo výške 500 – 12 500 Kčs (t. j. približne do výšky piatich vtedajších mesačných miezd v ČSSR)⁵⁶. Hoci sa v analýze argumentovalo, že „zastupiteľské orgány prihliadajú na sociálne pomery

54 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

55 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977; porovnaj *Štatistická ročenka 1977*, s. 400.

56 *Štatistická ročenka 1977*, s. 400.

žiadateľa“ a „poplatok [je] pri porovnaní s inými štátmi nízky“, pre mnohých bolo jeho zaplatenie reálnym problémom, vzhľadom na objektívnu náročnosť sociálnej adaptácie v novom prostredí. Nákladnosť právneho vysporiadania sa emigranta s československým štátom zvyšoval aj umelo stanovený úradný kurz československej koruny k „západným“ menám. Mnohí sa preto snažili, aby tento poplatok zaplatili príbuzní v domácej mene.⁵⁷

V rokoch 1977 – 1980 prejavilo záujem usporiadať si právne vzťahy k ČSSR len približne desať percent emigrantov, pričom sa z hľadiska štátnej politiky konštatovalo, že „tento stav nemožno považovať za uspokojivý“. Za hlavné dôvody bola považovaná obava pred stratou povolenia k pobytu, pracovného povolenia. Podľa platnej legislatívy viacerých prijímajúcich štátov totiž emigranti z Československa požívali viaceré „azylové“ výhody práve z titulu, že sa nemôžu vrátiť do svojej vlasti.⁵⁸ V niektorých krajinách mali byť údajne dokonca zastrešovaní hrozbou straty povolenia k pobytu, či pracovného povolenia. Podľa interných materiálov KSČ malo Švajčiarsko odoberať emigrantom pasy, hoci boli sú majetkom československého štátu. Švédsko zase malo uznesenie vlády ČSSR o úprave pomerov k emigrantov považovať za neprípustné zasahovanie do vnútorných vecí krajiny. Naopak, Austrália údajne vyhlásila, že emigrantom nebude brániť legalizovať svoj vzťah k ČSSR.

Počet potenciálnych žiadateľov o legalizáciu bol odhadovaný na 30 000.

Štruktúrovaný pohľad na krajiny s najväčším počtom emigrantov pozri v tabuľke č. 5.

Tab. č. 5⁵⁹

Krajiny s najväčším počtom emigrantov z ČSSR

Krajina	Počet
Spolková republika Nemecko	14 500
Švajčiarsko	13 000
Juhoafrická republika	2 500
Západný Berlín	800

Osobitnú kategóriu so zvláštnym právnym režimom tvorili emigranti nachádzajúci sa v USA. Ich osobitný status vyplýval z dohody medzi ČSR a USA o naturalizácii pochádzajúcej ešte z medzivojnového obdobia. Bola uzatvorená 16. júla 1928 a jej hlavným cieľom bolo vylúčenie dvojitého občianstva. Zakotvovala, že v prípade, ak štátny občan jednej strany získal naturalizáciou štátne občianstvo druhej strany, znamenalo to stratu pôvodného občianstva (expatriáciu). Ak sa expatriant vrátil do bývalej vlasti a natrvalo sa tam usídlil (t. j. nemal úmysel sa vrátiť), tak nadobudnuté občianstvo stratil.⁶⁰ Z hľadiska emigrantov z Československa bol kľúčový druhý článok dohody, podľa ktorého expatrianti nemali byť po svojom návrate na územie krajiny, ktorej boli predtým príslušníkmi, stíhaní ani trestaní za expatriáciu. Pokiaľ teda emigrant získal štátne občianstvo USA, automaticky zanikol jeho štátnoobčiansky pomer k ČSSR, takže si nemusel právny vzťah k bý-

valej vlasti osobitne vysporiadať. Nové štátne občianstvo ho zároveň na základe dohody „imunizovalo“ pred trestným stíhaním za nedovolené opustenie republiky.⁶¹ Československá strana dohodu uplatňovala aj počas celého obdobia komunistického režimu, no nebránila jej vytvárať administratívne prekážky pri povolení vstupu na územie štátu. Z hľadiska USA prestala byť aplikovaná na základe nálezu tamojšieho Najvyššieho súdu z roku 1970, ktorý ju označil za protiústavnú, keďže mala vytvárať osobitnú kategóriu občanov s rozdielnym právnym režimom pre stratu štátneho občianstva.⁶²

Emigrácia po roku 1948 sa už v otázke legalizácie vzťahov príliš neangažovala, keďže jej príslušníci už postupne strácali väzby na príbuzných izolovaných za Železnou oponou. Ich motiváciou na úpravu právneho pomeru k starej vlasti tak často bola už len nostalgická jednorazová návšteva.

Interné stranické analýzy poukazovali aj na „negatívne javy“ legalizácie emigrácie a povoľovania návštev príbuzných. Umožňovala totiž väčšiemu množstvu občanov priamy pohľad do reality života mimo sovietskeho bloku a jeho priamu konfrontáciu s domácimi pomermi. Podľa spravodajských informácií často „rodičia niektorých emigrantov sa po návrate z povolenej návštevy vo svojom prostredí vychvalujú úspechmi, ktoré emigrant [syn alebo dcéra] v zahraničí dosahuje“ a mali tiež chváliť „vysokú životnú úroveň na Západe, neobmedzené možnosti“. Legalizácia tiež mala u ďalších potenciálnych emig-

57 RYCHLÍK, J. *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu*, s. 114.

58 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

59 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2 Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. března 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977. „Úmysel nevrátit se“ sa podľa dohody predpokladal pri viac ako dvojročnom pobyte.

61 Zákon č. 60/1930 Sb. z. a n; tiež Úmluva o naturalizaci mezi Československem a Spojenými Státy č. 167/1929 Sb. z. a n.

62 Parlament České republiky, Poslanecká sněmovna 1996, 2. volební období, tlač č. 96. Vládní návrh, kterým se předkládá Poslanecké sněmovně Parlamentu České republiky k vyslovení souhlasu materiál „Ukončení platnosti Úmluvy o naturalizaci mezi Československem a Spojenými státy americkými, sjednané dne 16. 7. 1928 v Praze, a to formou výměny nót“. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1996ps/tisky/t009600.htm>

Slovensko-rakúsky hraničný úsek v Kopčanoch na okraji Bratislavy (Zdroj: A ÚPN)

rantov „vytvárať istotu“, že po piatich rokoch nedovoleného pobytu v cudzine si ho môžu legalizovať. Hrozilo, že sa ako zaužívaná prax vytvorí „nežiaduci kolobeh: občan opustí štát – je odsúdený podľa § 109, po piatich rokoch žiada o milosť a potom o legalizáciu“.

Nová koncepcia legalizácie mala proces zrýchliť a zjednodušiť. Inštitucionalizovala tri druhy konaní: vydanie cestovných dokladov na návrat do ČSSR, dodatočné povolenie vystahovania (t. j. povolenie na trvalý pobyt v cudzine) a prepustenie zo štátneho zväzku ČSSR. Zároveň boli oficiálne stanovené dve dovtedy aplikované podmienky – pobyt v cudzine dlhšie ako 5 rokov a nevyvíjanie „nepriateľskej činnosti voči svojej vlasti“.

Pokiaľ ide o praktické opatrenia, ktoré by vyvolali väčšiu snahu emigrantov legalizovať si nepovolený pobyt v zahraničí, navrhované bolo predovšetkým redukovať rozsah požadovaných dokladov, možnosť predložiť doklad o odpustení trestu za § 109 až dodatočne (t. j. po ukončení konania a tým by mohli konanie o milosť a konanie legalizáciu vzťahov prebiehať aj súčasne). Smerom do zahraničia mala vláda toto opatrenie propagovať ako humánny akt a zároveň s dovolaním na Záverečný akt KBSE z Helsínk žiadať kapitalistické štáty o „nezaujatost voči tým emigrantom, ktorí si chcú upraviť svoje vzťahy k ČSSR“.⁶³

Pre tých, ktorí po ukončení platnosti smernice nepožiadajú o lega-

lizáciu svojho pobytu v zahraničí, bolo navrhované opatrenie vo forme zavedenia inštitútu „upravenie štátneho občianstva“. Za týmto eufemizmom sa skrývalo odobratie občianstva proti vôli občana, ktoré malo byť aplikované aj pre tých, ktorí sa ilegálne zdržujú v zahraničí aj menej ako päť rokov. Určitým vzorom mala byť pre ČSSR Nemecká demokratická republika (ďalej NDR). Jej politika bola vo vzťahu k cestovaniu občanov mimo socialistického bloku ešte viac reštriktívna,⁶⁴ vzhľadom na špecifický charakter vzťahov medzi oboma nemeckými štátmi, ktoré vytvárali vysoký potenciál neželanej emigrácie. Jej zákon z roku 1972 zbavoval nelegálnych emigrantov štátneho občianstva

63 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

64 RYCHLÍK, J. *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století*, s. 55.

Slovensko-rakúsky hraničný úsek pri Devínskej Novej Vsi. Modrá šípka označuje miesto dnešného Mosta Slobody (Zdroj: A ÚPN)

NDR, pričom strata štátneho občianstva zároveň znamenala aj zastavenie trestného stíhania za nedovolenú emigráciu.⁶⁵

Novú koncepciu vzťahu k československým občanom nachádzajúcim sa v cudzine schválilo mocenské centrum štátu – Predsedníctvo ÚV KSČ na svojej 139. schôdzi 30. mája 1980.

Súhlasilo aj s bezprostredným opatrením, aby minister vnútra nad rámec dovtedajšej praxe povoľoval „v prípadoch hodných osobitného zreteľa a politicky prospešných“ vystahovanie i návštevy príbuzných zdržujúcich sa nelegálne v zahraničí, pričom osobitná benevolencia mala platiť voči občanom nemeckej národnosti. K modifikácii smernice z roku 1977 napokon došlo uznesením federálnej vlády č. 340/1980.⁶⁶ Prijaté opatrenia v čoraz väčšej miere umožňovali do-

datnú legalizáciu pobytu v zahraničí, ktoré fakticky nadobudlo charakter legálneho vystahovania. Tento postup nadobudol v osemdesiatych rokoch 20. storočia vskutku masový charakter a spochybňoval zmysluplnosť ďalšej aplikácie paragrafu 109 Trestného zákona. Táto skutočnosť bola neskôr hlavným argumentom pri jeho plánovanom vypustení z trestného kódexu na konci osemdesiatych rokov.⁶⁷

V rámci uplatňovanému čoraz viac pragmatického prístupu sa komunistický štát prvom rade sa sústredil na zaistenie a následné získanie majetku emigrantov, ktorý zostal na území republiky. Tomu mala napomôcť vyššie spomínaná účelová novela Občianskeho zákonníka z roku 1982.⁶⁸

V sedemdesiatych rokoch osciloval počet odsúdených za opustenie re-

publiky väčšinou medzi 1 200 – 4 000 prípadmi ročne, pričom k miernemu zvýšeniu došlo na začiatku osemdesiatych rokov (5 000 – 6 500 prípadov).⁶⁹

ZAČIATOK PROCESU DEKRIMINALIZÁCIE

Trestnoprávna úprava obmedzujúca slobodu cestovania bola jedným z najvýraznejších prvkov československého práva, ktoré bolo v rozpore s novými medzinárodnoprávnymi záväzkami ČSSR z druhej polovice 80. rokov. V záverečnom dokumente Viedenskej následnej schôdzky KBSE, ktorá prebiehala od 4. novembra 1986 do 19. januára 1989, sa aj Československo explicitne zaviazalo „rešpektovať právo každého [...] opustiť ktorúkoľvek krajinu vrátane svojej vlastnej a vrátiť sa do svojej krajiny“.⁷⁰

65 RYCHLÍK, J. *Překračování hranic a emigrace v Československu a východní Evropě ve 20. století*, s. 64; porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977.

66 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1976–1981, P 139/80, b. 2. Informace o plnění směrnic o úpravě právních vztahů ČSSR k občanům, kteří se zdržují v cizině bez povolení čs. úřadů, schválených uznesením vlády ČSSR ze dne 16. 3. 1977 číslo 58 a o nedovolené emigraci a vystěhování za rok 1977; porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

67 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

68 Zákon č. 131/1982 Zb.

69 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 142 – 143; porovnaj CUHRA, J. *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969–1972*, s. 65, 78 – 79 (Ako uvádzajú autori citovanej publikácie, v prípade tzv. nedovoleného opustenia republiky sú údaje neúplné – pre obdobie rokov 1969 – 1989 by mal byť počet asi o 3 000 prípadov vyšší). Porovnaj NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

70 VESELÝ, Zdeněk, ed. *Světová politika 20. století v dokumentech (1945–1990)*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze, 2001, s. 421 – 440; tiež *Závěrečný dokument Viedenskej následnej schôdzky KBSE 4. novembra 1986 – 19. januára 1989*. s. 10, 11.

Rešpektovanie týchto záväzkov bolo aj oficiálnym zdôvodnením prípravy novely trestného práva z konca osemdesiatych rokov, ktorá vo viacerých oblastiach mala zmierniť trestnú represiu. Oficiálne sa tiež argumentovalo aj „dosiahnutou úrovňou rozvoja socialistických vzťahov“, alebo tiež tým, že opodstatnenie trestných činov, ktorých zrušenie sa plánovalo, „bolo spoločenským vývojom prekonané“. Najďalej od pravdy bolo konštatovanie o obsolétosti týchto noriem, t. j. že sa príslušné delikty „už sa dlhšiu dobu nevyskytujú“, hoci sankcia pri viacerých z nich bola bežne aplikovaná aj v druhej polovici osemdesiatych rokov.⁷¹ Dekriminalizácii tzv. nelegálnej emigrácie predchádzala zásadná liberalizácia možností cestovania do nesocialistických štátov.⁷² Prvým prelomom v tomto smere bolo uznesenie vlády ČSSR č. 252 z 10. septembra 1987. Boli v ňom schválené „obchodné politické zásady pro provádění zahraničního cestovního ruchu.“ S ním súviselo aj uznesenia Predsedníctva vlády č. 168 z 10. decembra 1987 umožňujúce „širší využití účtů vedených pro devizové tuzemce u československých devizových bank v cizí měně“, ktoré umožňovalo legálne využitie devizových prostriedkov na účely ciest do kapitalistickej cudziny. Postupnou liberalizáciou možností vycestovania sa pritom úmerne zvyšoval aj potenciál tzv. nelegálnej migrácie. Napríklad v porovnaní rokov 1965 a 1987 narástol počet občanov, ktorí mohli vycestovať do „kapitalistickej cudziny“ o vyše 300 % (v roku 1985 vycestovalo 513 462 občanov).

Rozhodnutiu rezignovať na dovtedajšiu politiku úpornej ochrany železnej opony (fyzickej i administratívnej) predchádzala interná analýza stavu vývoja tzv. nedovolennej emigrácie v osemdesiatych rokoch. Tá ukázala, že v posledných normalizačných rokoch sa počet prípadov pohyboval okolo 5000 ročne. Kľúčovou únikovou cestou československých občanov do emigrácie bola na konci osemdesiatych rokov cesta do Juhoslávie. Predstavovala vyše polovicu prípadov v roku 1986 (56,3 %) aj 1987 (53,1 %). Dôležitým faktorom určite bolo, že tieto vycestovania boli oficiálne dovolenkovými cestami k moru, na ktorých sa pochopiteľne zúčastňovali celé rodiny. Naopak, podobne ako v uplynulom období, na služobných cestách, ktoré emigráciu rodiny neumožňovali, došlo k emigráciám len pri zanedbateľnom počte 2 – 3 % prípadov. K veľkým zmenám nedošlo ani v ďalších pozorovaných parametroch – z hľadiska vekového zloženia tvorili až 40 % emigrantov mladí ľudia vo veku od 19 do 40 rokov, ďalej približne štvrtinu ľudia medzi 31. a 40. rokom veku. Len cca 10 % emigrantov bolo starších ako 40 rokov, čo bolo pochopiteľné vzhľadom na to, že len málokto sa v tomto veku odhodlal začať budovať svoj život, či kariéru prakticky „od nuly“ bez zabezpečeného bývania, či dôchodkového zabezpečenia. Zvyšnú štvrtinu tvorili deti do 15 rokov, ktorí „na západ“ vycestovali so svojimi rodičmi. Z hľadiska vzdelania tvorili najväčšiu skupinu opäť robotnícke profesie (asi jedna tretina), cca 20 % malo stredoškolské a 10 % vysokoškolské vzdelanie.

Tí, ktorí nemali možnosť legálne vycestovať do nesocialistických štátov a Juhoslávie, sa často pokúšali o prechod hranice mimo oficiálnych hraničných prechodov. V rokoch 1987 a 1988 prekročoval počet týchto pokusov číslo 2000, pričom len cca polovicu z toho tvorili občania ČSSR (z cudzincov tvorili najväčšiu časť občania Poľskej ľudovej republiky a Nemeckej demokratickej republiky). Len mizivé percento (t. j. cca 1 %) týchto pokusov bolo úspešných⁷³ a naopak viaceré sa vďaka pretrvávajúcim brutálnym prostriedkom ochrany hranice skončili tragicky.

Federálne ministerstvo vnútra navrhovalo zmenu legislatívy najmä vzhľadom na fakt, že „dosavadní postih je [...] většinou formální“, keďže sa väčšina odsúdených nachádzala mimo dosahu represívnych orgánov československého štátu. Federálne ministerstvo vnútra tiež poukazovalo na prax, že cca 80 % žiadostí o milosť bolo vybavených kladne (pričom v rokoch 1977 – 1987 bolo podaných 25 967). Dôvodom jej neudelenia v zostávajúcich dvadsiatich percentách prípadov pritom väčšinou bolo, že od odsúdenia ešte neuplynulo päť rokov. Len v malom počte prípadov sa zistila angažovanosť odsúdeného v emigrantských organizáciách. Opätovne sa teda konštatovalo, že inštitút prezidentskej milosti takto navyše strácal svoj charakter výnimočnosti. Zložitá agenda prokuratúry i súdu spojená s formálnym odsúdením v neprítomnosti a následné konanie o žiadosti prezidentovi republiky o milosť tak pri zjavnej nevykonateľnosti trestu odporovala aj zásade hospodárnosti konania.

71 Federální shromáždění československé socialistické republiky 1989, V. volební období, tlač č. 140, Zásady novelizace trestního práva hmotného, trestního zákona č. 140/1961 Sb. a zákona o přečinech č. 150/1969 Sb. [online]. [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: www.nrsr.sk

72 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 2. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky); tiež NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 24/87, b. 4. Rozpracování závěrů XVII. sjezdu KSČ pro činnost SNB, PS a vojsk MV na období let 1986–1990, cíle a hlavní úkoly služební činnosti SNB, PS a vojsk MV do roku 1990.

73 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 57/88, b. 1. Zpráva o bezpečnostní situaci v ČSSR, cíle a hlavní úkoly služební činnosti SNB, PS a vojsk MV na rok 1988.

Tab. č. 6⁷⁴

Vývoj počtu milostí

ROK	POČET				UDELENÉ MILOSTI	
	NEDOVOLENEJ EMIGRÁCIE	ODSÚDENÝCH PODĽA § 109	DOŠLÝCH ŽIADOSTÍ O MILOST'	VYBAVENÝCH ŽIADOSTÍ O MILOST'	CELKOM	V %
1977	1 321	1 257	1 566	1 100	914	83,10
1978	1 855	1 261	3 575	1 183	1 003	84,70
1979	4 152	2 079	2 775	1 960	1 702	86,80
1980	7 144	4 087	2 022	2 092	1 889	90,30
1981	7 276	5 811	1 998	3 883	3 463	89,20
1982	6 903	6 152	2 049	2 554	2 161	84,60
1983	5 793	5 387	2 142	2 234	1 721	76,70
1984	5 051	3 860	2 185	2 070	1 419	68,50
1985	5 226	4 213	2 194	2 127	1 916	90,10
1986	4 696	3 925	2 470	2 273	1 975	86,80
1987	5 061	3 569	2 991	2 839	2 299	89,80

V praxi malo navyše dochádzať k „politicky nežiadúcemu“ paradoxu, že pokus trestného činu bol sankcionovaný podstatne tvrdsie ako dokonaný trestný čin. Zatiaľ čo páchatel, ktorému sa nepodarilo trestný čin dokončiť (napríklad bol zadržaný pri pokuse o prechod hraníc, či zadržaný orgánmi iného štátu), bol spravidla odsúdený na nepodmienečný trest odňatia slobody (ten si aj odpykal), „úspešný“ páchatel sa trestu vyhol a neskôr bol aj omilostený.⁷⁵ Toto konštatovanie potvrdzovala aj súdna prax. Aj so zverejnenej databázy ÚPN, ktorá mapuje obdobie 1977 – 1988 (zatiaľ len v Západoslovenskom kraji),⁷⁶ vyplýva, že prevažná väčšina „páchatelov“ bola odsúdená v neprítomnosti. Väčšina trestov sa pohybovala v rozmedzí jedného až piatich rokov odňatia slobody nepodmienečne (najčastejšie v rozmedzí 12 – 24 me-

siacov), pričom ako vedľajší trest bolo obvykle ukladané aj prepadnutie majetku.⁷⁷

Vyššie popísané javy, uvádzané ministerstvom vnútra, dokazuje v rozmedzí desiatich rokov (1977 – 1987) aj tabuľka vypracovaná federálnym ministerstvom vnútra pre potreby ÚV KSČ (pozri tabuľku č. 6).

Od roku 1945 do roku 1987 malo podľa interných štatistík teda celkovo emigrovať 172 655 občanov, pričom 47 025 (cca 27%) z nich si dovedy pobyt v zahraničí zlegalizovalo. V internom materiáli Predsedníctvo ÚV KSČ nepriamo priznalo aj predošlé propagandistické lži komunistického režimu o ochrane štátu ako hlavnou dôvodou opatrení zamedzujúcich slobodu cestovania, keď sa po prvý raz otvorene vyjadrilo ku „problému“ masovej nelegálnej emigrácie československých ob-

čanov po roku 1948. Úprava trestného činu opustenia republiky podľa neho „účinne reagovala“ na vnútropolitickú a medzinárodnú situáciu, keď v rokoch 1948 – 1951 malo svoju vlast' nedovolené opustiť 25 350 občanov. Na margo právnej úpravy § 95 trestného zákona z roku 1950 napísalo, že „nedovolená emigrace si proto vyžádala také trestněprávní ochranu před tímto nežádoucím jevem, který měl s ohledem na svoji četnost značný stupeň nebezpečnosti pro společnost“. Právna úprava mala dosiahnuť svoj zamýšľaný cieľ, keď sa „počet nedovolené emigrace [...] ustálil.“ Opodstatnenosť zachovania trestného postihu „nedovoleného opustenia republiky“ v § 109 trestného zákona z roku 1961 sa mala prejaviť najmä v rokoch 1968 – 1969, keď emigrovalo 70 130 občanov. „Stabilizácia“, ktorú malo priniesť uplatňovanie trestno-

74 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

75 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

76 PASTVOVÁ, E. *Odsúdení podľa § 109 a nositelia súdnych perzekúcií v rokoch 1977 – 1989*.

77 Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave (ďalej A ÚPN), f. KS ZNB S ŠtB Bratislava, BA-V, a. č. 13 641, 14 807, 14 277, 19 313, 19 353, 13 288, 19 362, 13 362, 17 712. (Za pomoc a konzultáciu ďakujem pracovníkovi Archívu ÚPN Pavlovi Pytlíkovi).

Slovensko-rakúsky hraničný úsek pri Devíne. V popredí dnešná cyklocesta popri rieke Morave (Zdroj: A ÚPN)

právnej represie, mala viesť k zníženiu počtu nelegálnych emigrantov na cca 5 000 občanov ročne.⁷⁸

Predsedníctvo ÚV KSČ schválilo rámcový návrh politicko-právnych zásad úprav trestného práva na svojej 43. schôdzi 2. septembra 1987. Zahŕňalo najmä presun drobnejšej kriminality do priestupkovej agendy, aby sa znížila vysoká štatistika trestného postihu v ČSSR, ktorá vyvolávala nežiaducu pozornosť v zahraničí. Do tejto kategórie bola neskôr zaradená aj problematika tzv. nedovoleného opustenia republiky,⁷⁹

pričom ministrom vnútra Vratislavovi Vajnarovi bolo uložené, aby „v súvislosti riešením humanitárnych otázok“ zabezpečil „posúdenie trestnosti opustenia republiky v zmysle § 109 Trestného zákona...“, keďže aj „niektoré socialistické štáty tiež pripravujú presun tohto konania z trestných činov do priestupkov...“. Ministerstvo následne 28. marca 1988 predložilo materiál, v ktorom „v súvislosti s prebiehajúcimi novelizáciami zmenami trestného práva ako i s prihliadnutím na platné medzinárodné záväzky...“ navrhuje zmenu príslušnej legisla-

tívy.⁸⁰ Predsedníctvo ÚV KSČ ho schválilo 15. apríla 1988 („politicko-právne zámery novelizácie ustanovení § 109 Trestného zákona“)⁸¹ a nariadilo ministrom federálnej vlády bez portefeuille Mariánovi Čalfovi, generálnemu prokurátorovi ČSSR Jánovi Pješčakovi a obom republikovým ministrom vnútra Václavovi Jirečkovi a Štefanovi Lazarovi zapracovať politicko-právne zámery novelizácie ustanovenia § 109 TZ do návrhu trestnoprávných novelizácií.

Úlohou ministra Čalfu tiež bolo „zvážiť možnosť úpravy právnych norem,

78 NA, f. Predsedníctvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právni zámery novelizácie ustanovení § 109 trestného zákona (trestný čin opuštění republiky).

79 NA, f. Predsedníctvo ÚV KSČ 1986–1989, P 43/87, b. 2. Niektoré úpravy trestného práva hmotného, trestného rádu a zákona o priestupkoch.

80 NA, f. Predsedníctvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právni zámery novelizácie ustanovení § 109 trestného zákona (trestný čin opuštění republiky).

81 NA, f. Predsedníctvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právni zámery novelizácie ustanovení § 109 trestného zákona (trestný čin opuštění republiky).

ktorá by vedla k urychlení konfiskácie majetku občanů⁸², ktorí bez povolenia emigrovali. Podľa stanoviska oddelenia štátnej administratívy ÚV KSČ⁸³ návrh zmien „vychádzal z analýzy vývoja emigrácie československých občanov, súčasnej medzinárodnej a vnútropolitckej situácie, z vyhodnotenia dovtedajšej právnej úpravy tohto protispoločenského konania. Dokumentuje, že trestný postih emigrácie je s prihliadnutím na súčasné požiadavky neefektívny a vo väčšine prípadov formálny. Veľmi často je v rôznych súvislostiach zneužívaný k útoku proti záujmom ČSSR a k oslabovaniu socialistického spoločenského zriadenia pre jeho údajné neplnenie prijatých medzinárodných záväzkov. Ide z tohto hľadiska o veľmi citlivú spoločenskú otázku.“ Práve zamedzenie „zneužívaniu“ Medzinárodného paktu o občianskych a politických právach „zo strany imperialistických štátov“⁸³ bolo ďalším deklarovaným cieľom pripravovanej novelizácie trestného zákona. Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach bol spolu s Medzinárodným paktom o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach podpísaný v mene Československej socialistickej republiky v New Yorku 7. októbra 1968 a Federálne zhromaždenie Československej socialistickej republiky vyslovilo s oboma paktmi súhlas 11. novembra 1975. Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach nadobudol pre ČSSR platnosť dňom 23. marca 1976, kedy sa stal aj súčasťou jej právneho poriadku. Podľa jeho dvanásteho článku mohol každý „slobodne opustiť ktorúkoľvek krajinu, aj svoju vlastnú“. Zároveň nikto nesmel „byť svojvoľne pozbavený práva vstúpiť do svojej vlastnej krajiny“⁸⁴

Komunistický štát pri svojej obrane voči medzinárodnej kritike pre nedodržovanie týchto ustanovení argumentoval účelovou interpretáciou tretieho odseku spomínaného článku („Vyššie spomenuté práva nepodliehajú žiadnym obmedzeniam okrem tých, ktoré ustanovuje zákon a ktoré sú nevyhnutné pre ochranu národnej bezpečnosti, verejného poriadku, verejného zdravia alebo morálky alebo práv a slobôd druhých a ktoré v súlade s ostatnými právami uznanými v tomto pakte.“)⁸⁵ Zjavný rozpor medzi medzinárodnopravnými záväzkami ČSSR a reálnou praxou bol v tomto období oficiálne zdôvodňovaný ekonomickými limitmi štátu: „Úroveň zabezpečenia realizácie jednotlivých práv a slobôd je podmienená materiálno-technickými možnosťami socialistického štátu, upevňovaním dôvery a spolupráce medzi účastníkmi štátmi.“ Aplikáciou tejto tézy na problematiku slobody cestovania bolo konštatovanie (na konci 80. rokov aj čiastočne realistické), že slobodu cestovania československých občanov limitujú obmedzené devízové prostriedky. Interný materiál ÚV KSČ otvorene konštatoval, že vycestovacie doložky ako neoddeliteľná súčasť cestovných dokladov plnili „najmä funkciu regulácie ciest československých občanov z hľadiska reálnych možností ich devízového krytia“. Z hľadiska dodržiavania ľudskoprávných konvencií otvorene priznával, že „vytvára prekážku pri uskutočňovaní súkromných ciest zo pracou, praxou a štúdiom. Vycestovacie doložky rovnako časovo vymedzujú dĺžku pobytu v zahraničí.“ Keďže práve prekročenie tejto určenej doby znamenalo naplnenie skutkovej podstaty dovtedajšieho trestného činu nedovoleného opustenie republiky („sú

nevyhnutným dokladom v trestnom konaní na zaistenie skutkovej podstaty trestného činu“), mali podľa pôvodných zámierov túto úlohu vycestovacie doložky zabezpečovať aj pri prekvalifikovaní deliktu na priestupok. Zároveň sa poukazovalo aj na ich „štatisticko-evidenčnú a bezpečnostnú“ funkciu. V prvej etape liberalizácie cestovania sa teda navrhovalo zjednodušenie administratívnej procedúry pri ich vydávaní a v druhej aj celkové prehodnotenie ich existencie. V prípade služobných ciest, kde vycestovacie doložky predstavovali už celkom zbytočnú administratívnu komplikáciu, mali byť nahradené štatistickým listom.⁸⁶

Ako sme uviedli vyššie, výrazné reálne obmedzenie cestovania dovtedy predstavovali aj podmienky vystavovania cestovných dokladov, ktoré fakticky mohol štátny orgán podľa voľnej úvahy (t. j. bez jasnejšie vymedzených dôvodov) odmietnuť. Podľa nariadenia vlády ČSSR č. 114/1969 Zb. sa mohlo vydanie príslušných dokladov odoprieť okrem „štandardných“ dôvodov (neplnenie finančných záväzkov – napr. dane, výživné pre deti, či neexistencia diplomatických vzťahov s príslušným štátom) aj z veľmi vážne formulovaných politických, či politicko-ekonomických dôvodov:

- 1) ak cesta do cudziny je „v rozpore s ochranou bezpečnosti štátu, vnútorného poriadku, verejného zdravia alebo morálky“;
- 2) ak išlo o cestu občana, „ktorého konanie nasvedčuje tomu, že hodlá zostať v cudzine po uplynutí času povoleného pobytu v cudzine“;
- 3) ak bola dôvodom cesty do cudziny návšteva štátneho občana Česko-

82 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

83 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 57/88, b. 1. Zpráva o bezpečnostní situaci v ČSSR, cíle a hlavní úkoly služební činnosti SNB, PS a vojsk MV na rok 1988.

84 Vyhláška ministra zahraničních věcí ČSSR č. 120/1976 Zb.

85 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky; porovnaj Vyhláška ministra zahraničních věcí ČSSR č. 120/1976 Zb.

86 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

slovenskej socialistickej republiky, ktorý sa zdržiava v cudzine bez povolenia československých úradov;

- 4) ak občan nemal zo strany štátu prislúbené devízové krytie pobytových nákladov (tzv. devízový prísľub), či záruku pozývajúceho (to bolo prípustné len v prípade príbuzných v priamom pokolení, súrodencov a manželov a súčasnom splnení ostatných podmienok).⁸⁷

V rámci pripravovanej novej právnej úpravy cestovných dokladov sa teda mali „predovšetkým prehodnotiť dôvody odoprenia vydania cestovného dokladu“ stanovené týmto nariadením. Do budúcnosti sa odporúčalo zachovať možnosť nevydať cestovný doklad len pri jasne vymedzených dôvodoch, ktoré by boli taxatívne stanovené zákonom. Napríklad išlo o prípad, keď je osoba trestne stíhaná a hrozí nebezpečenstvo jej úteku, čo patrí k štandardom aj v demokratických štátoch (vrátane dnes platnej právnej úpravy na Slovensku). Odporúčalo sa tiež zjednodušiť, sprehľadniť a zrýchliť celú pasovú agendu. Limitom liberalizácie malo byť súbežné zohľadnenie hospodárskych záujmov štátu v prípade obmedzenia možnosti emigrácie špičkových „ťažko nahraditeľných“ odborníkov.

Ďalšia v analýze popísaná „diagnoza“ právneho poriadku ČSSR v konfrontácii s medzinárodnými záväzkami štátu už celkom zodpovedala realite: „... platná právna úprava [...] je značne všeobecná. [...] Realizácia jednotlivých záverov je závislá predovšetkým na bežnom zákonodarstve upravujúcom jednotlivé občianske práva.“ Práve šírku týchto právnych úprav zo silou zákona, ktoré mali potenciál

obmedzovať reálne uplatňovanie ústavou deklarovaných práv, text ústavy presnejšie nelimitoval. Túto skutočnosť priznávali aj interné materiály Predsedníctva ÚV KSČ, keď konštatovali, že v pripravovanej novej ústave by mali byť zakotvené „dostatočne jasne aj medze jednotlivých základných práv“. Táto požiadavka vyžadovala, aby v ústave boli „vyjadrené ako záruky tak aj medze [možnosť obmedzenia] jednotlivých práv“. To by zaručovalo, že by „ústavná úprava vytvorila určitú právnu smernicu pre bežné zákonodarstvo a zároveň občanom poskytla presnejšiu predstavu o rozsahu ich práv a povinností“.⁸⁸

V diskusií o tejto problematike na zasadnutí Predsedníctva ÚV KSČ sa prejavovala istá bezradnosť z vývoja v celom sovietskom bloku. Zazneli tiež otvorené prejavy nespokojnosti so stavom, keď sa mocenské centrum štátu ocitá vo vleku hektických udalostí a koná pod tlakom z „kapitalistickej cudziny“, ktorej nástrojom sú aj medzinárodné konvencie. Napríklad Jozef Lenárt zdôrazňoval, že „našu prestavbu nerobíme kvôli Viedenskej schôdzke, ale vychádza z našich vnútorných potrieb“, rovnaké stanovisko zaujímal aj predseda vlády Ladislav Adamec („Neděláme politiku pod tlakem Vídeňské schůzky“), ktorý sa ale na druhej strane sa vyjadroval aj pragmaticky („Nemůžeme bránit lidem, kteří mají valuty cestovat do ciziny...“), pričom najzemitejšie sa k problematike vyjadril Alois Indra („Podepsali jsme, ale nepodělejme se!“). Na otázku Gustáva Husáka, ako bude ČSSR reagovať na maďarské otvorenie hranice s Rakúskom, odpovedal Adamec, že „my také budeme muset víc otevřít hranici s Rakouskem“. Dogmatizmus normalizačnej mocenskej garnitúry sa

prejavil v snahe obmedziť liberalizačné kroky len na najnižšiu nevyhnutnú mieru. Jozef Lenárt napríklad vyzýval „neponáhlať sa s realizáciou navrhovaných opatrení a pozerat sa okolo seba, ako k tomu pristupujú v ZSSR...“, alebo Adamec pragmaticky konštatoval, že prerokovávaná prvá etapa opatrení by v tejto fáze „mohla stačiť“.⁸⁹

Plánované zmeny súvisiace s dekriminalizáciou tzv. nelegálnej emigrácie mali zasiahnuť aj režim ochrany štátnej hranice s nesocialistickými štátmi, kde sa brutálne metódy jej ostrahy pri súčasnej liberalizácii cestovania javili ako nezmyselné. V súvislosti s navrhovanou právnou úpravou postihu týchto konaní vo forme priestupkov preto stranické vedenie konštatovalo neprimeranosť opatrení na „fyzickú“ ochranu hranice a nutnosť „premietnuť tieto úpravy do celkového systému vojenskej ochrany štátnej hranice, uplatňovania zákonných opatrení o použití zbrane a iných prostriedkov pri zázkoch na štátnej hranici“. Prvý pracovný materiál, podávaný oficiálne ako „rozpracování závěrů XVII. sjezdu KSČ pro činnost Sboru národní bezpečnosti, Pohraniční strážie a vojsk Ministerstva vnitra na období let 1986–1990, cíle a hlavní úkoly služební činnosti SNB, PS a vojsk MV do roku 1990“ bol prijatý na 24. schôdzi Predsedníctva ÚV KSČ už 7. januára 1987.⁹⁰ Do konca roka 1989 mala byť uskutočnená analýza platného režimu v hraničnom pásme, najmä „primeranosti obmedzujúcich opatrení na vstup, pobyt a činnosť v ňom“. Federálny minister vnútra a jeho republikoví kolegovia dostali od stranického vedenia pripraviť návrh novej právnej úpravy režimu v hraničnom pásme.

Pokiaľ ide o vplyv na vývoj kriminality v tejto oblasti, federálne ministerstvo vnútra nepredpokladalo, že by

87 Nariadenie vlády ČSSR č. 114/1969 Zb.

88 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

89 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 0. Záznam z diskusie. Bod 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

90 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 24/87, b. 4. Rozpracování závěrů XVII. sjezdu KSČ pro činnosti SNB, PS a vojsk MV na období let 1986–1990, cíle a hlavní úkoly služební činnosti SNB, PS a vojsk MV do roku 1990.

zmiernenie trestného postihu prinieslo jej nárast. Realisticky usudzovalo, že podstatne väčší vplyv bude mať liberalizácia cestovania do nesocialistickej cudziny. Vzhľadom na ňu teda nepredpokladali ani nárast počtu pokusov o nelegálne prekročenie štátnej hranice.

Popri zásadnom rozhodnutí presunúť skutkovú podstatu nedovoleného opustenia republiky do kategórie priestupkov a úplne zrušiť trestný čin vniknutia na územie ČSSR (§ 110 trestného zákona) bolo politicky rozhodnuté ponechať ako trestný čin kvalifikované skutkové podstaty pôvodných trestných činov:

- 1) neoprávnený pobyt v cudzine – pokiaľ išlo o občana, ktorému bola uložená povinnosť zachovávať štátne tajomstvo (trestná sadzba do troch rokov odňatia slobody alebo prepadnutie majetku). Túto právnu úpravu neúspešne pripomienkoval Najvyšší súd ČSSR, ktorý sa pozastavoval nad faktom, že v porovnaní s ostatnými občanmi tomto prípade (podobne ako v bodoch 2 a 3) stačí na spáchanie samotný fakt, že nelegálny emigrant je nositeľom štátneho (resp. hospodárskeho alebo služobného) tajomstva;
- 2) neoprávnený pobyt v cudzine – pokiaľ išlo o občana, ktorému bola uložená povinnosť zachovávať hospodárske tajomstvo (trestná sadzba do dvoch rokov odňatia slobody alebo prepadnutie majetku);
- 3) neoprávnený pobyt v cudzine – pokiaľ išlo o občana, ktorému bola uložená povinnosť zachovávať služobné tajomstvo (trestná sadzba do dvoch rokov odňatia slobody alebo prepadnutie majetku);
- 4) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak delikvent učinil za použitia násilia alebo hrozby

bezprostredného násilia (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí jeden až päť rokov alebo prepadnutie majetku);

- 5) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak delikvent učinil za použitia násilia alebo hrozby bezprostredného násilia a zároveň bol organizátorom, resp. prevádzачom (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí tri až osem rokov alebo prepadnutie majetku);
- 6) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak učinil za použitia násilia alebo hrozby bezprostredného násilia a zároveň išlo o občana, ktorému bola uložená povinnosť zachovávať štátne tajomstvo (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí tri až osem rokov alebo prepadnutie majetku);
- 7) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak učinil za použitia násilia alebo hrozby bezprostredného násilia a tým spôsobil ťažkú ujmu na zdraví alebo zvlášť závažný následok (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí tri až osem rokov alebo prepadnutie majetku);
- 8) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak učinil za použitia násilia alebo hrozby bezprostredného násilia v čase brannej pohotovosti štátu (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí tri až osem rokov alebo prepadnutie majetku);
- 9) nedovolené prekročenie hraníc – pokiaľ tak učinil za použitia násilia čím spôsobil smrť (trestná sadzba – odňatie slobody v rozmedzí osem až pätnásť rokov alebo prepadnutie majetku).

Takáto právna úprava (najmä v bodoch 4 až 9) sa už blížila k štandardom platným v demokratických štátoch.⁹¹ Vzhľadom na limitované kapacity národných výborov (keďže do kategórie

priestupkov mali byť presunuté aj ďalšie trestné činy) malo riešenie týchto priestupkov spadať do pôsobnosti policajných útvarov (Zboru národnej bezpečnosti), podobne ako oblasť dopravných priestupkov. Na postih týchto nových priestupkov malo byť upravené osobitné priestupkové konanie. Premlčacie lehoty skutku i vykonateľnosti uložených sankcií (pravdepodobne sa myslelo prerušenie ich plynutia – pozn. O. P.) mali zodpovedať dobe, počas ktorej sa páchatel zdržuje v zahraničí. Výška finančných sankcií bola stanovená veľmi vysoko – až do 20 000 Kčs, čo prevyšovalo vtedajší priemerný plat za pol roka. Navyše prípadná „úprava právnych vzťahov k ČSSR“ (t.j. legalizácia pobytu v zahraničí spojená s možnosťou návštevy ČSSR) mala byť podmienená uhradením uloženej sankcie. Pragmatický prístup komunistickej štátu na sklonku normalizácie tak mal dávať možnosť „vykúpiť“ si možnosť legálnej emigrácie a čiastočne tak aj kompenzovať náklady štátu na vzdelanie emigranta. Súčasťou tohto „vykúpenia“ malo byť aj zanechanie majetku v ČSSR. Zabezpečiť to mala účelová novela Občianskeho zákonníka (§ 453 a) a zamýšľané obligatórne udeľovanie trestu prepadnutia majetku spoločne s vyššie spomínanou finančnou sankciou. V rámci plánovanej reformy správy (zrušenie krajských národných výborov)⁹² mali byť neskôr posilnené okresné národné výbory, ktoré by neskôr túto agendu prebrali. Legislatívny zámer namietal podpredseda vlády ČSSR poukazujúc na množstvo pokusov o prekročenie hranice občanmi Poľskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky a Sovietskeho zväzu a reálne možnosti budúcich príslušných orgánov – Pohraničnej stráže a zboru národnej bezpečnosti. Predkladateľ zákona však túto pripomienku zamietol s poukazom na zákon č. 68/1965 Zb., na základe ktorého mali

91 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právní záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

92 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 95/88, b. 8. Postup při novelizaci trestního práva hmotného, trestního řádu, a zákona o přestupcích.

Železná opona (v pozadí hrad Devín) (Zdroj: A ÚPN)

byť títo cudzinci vyhostení. Prechodné ustanovenia trestnej novely mali zároveň zakotviť zastavenie trestných konaní pre skutky, ktoré prestali byť trestnými činmi.⁹³

Politickú smernicu znamenajúcu zásadné rozhodnutie fakticky rezignovať na trestnoprávny postih tzv. nedovoleného opustenia republiky napokon schválilo Predsedníctvo ÚV KSČ na 95. schôdzi, dňa 2. decembra 1988. Návrh predložil minister Čalfa a najvyšší stranický orgán mu uložil úlohu pripraviť príslušnú novelu trestných kódexov.⁹⁴

Text novelizácie trestného práva potom Predsedníctvo ÚV KSČ definitívne schválilo o tri mesiace neskôr

(10. marca 1989) na svojej 107. schôdzi a nariadilo pokračovať v legislatívnom procese jeho predložením Federálnemu zhromaždeniu.⁹⁵ Nedovolené opustenie republiky sa teda podľa novely malo po štyridsiatich rokoch stať opäť len administratívnym deliktom – priestupkom. Rovnaký postup bol zvolený aj v prípade porušovania predpisov o cestovných dokladoch a podmienkach pobytu v cudzine. Do novembra 1989 však už československý parlament nestihol túto dekriminizačnú normu schváliť.

K čiastočnej liberalizácii cestovania československých občanov viedlo uznesenie vlády č. 123 z 20. apríla 1989, ktoré výslovne zrušilo (s platnos-

ťou od 30. júna 1989) vyššie spomínané reštriktívne opatrenia z roku 1977 (uznesenie vlády č. 151/1977 v znení uznesenia vlády ČSSR č. 340/1977 a smernicu schválenú uznesením vlády č. 58/1977).⁹⁶

Trestný zákon postihoval aj činnosť československých občanov v zahraničí. Počas takmer celého obdobia komunistického režimu bolo „poškodovanie (resp. ohrozovanie) záujmov republiky v cudzine“ trestným činom, ktorého sa mal dopustiť ten, kto v zahraničí „rozširuje nepravdivú správu o pomeroch v republike“. Podľa právnej úpravy z roku 1950 bolo v tomto prípade trestné aj nedbanlivostné zavinenie a trestný zákon

93 NA, f. Predsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právni zámery novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

94 NA, f. Predsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 95/88, b. 8. Postup při novelizaci trestního práva hmotného, trestního řádu, a zákona o přestupcích.

95 NA, f. Predsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 107/89, b. 3. Zásady novelizace trestního práva hmotného, trestního řádu a zákona o výkonu trestu odnětí svobody.

96 NA, f. Predsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 115/89, b. 1. Návrh opatření k zajištění realizace závěrů Vídeňské následné schůzky.

z roku 1961 postihoval aj „umožnenie rozširovania“ správy.⁹⁷ Tento paragraf slúžil skôr ako preventívna hrozba pre tých, ktorí vycestovali do nesocialistických krajín, aby v styku s tamajšími orgánmi či médiami si boli vedomí možnosti trestného stíhania po návrate. Reálny počet odsúdených bol veľmi nízky – najvyššie počty boli zaznamenané v roku 1949 (14 prípadov), na konci päťdesiatych rokov (1958 – 15, 1959 – 20) a v roku 1970 (14), inak šlo zväčša o niekoľko prípadov ročne.⁹⁸

Zmena politického režimu po 17. novembri 1989 vyvolala potrebu urýchleného odstránenia niektorých represívnych prostriedkov komunistického režimu z trestného práva. Novela na-

chádzajúca sa v legislatívnom procese už bola v tejto chvíli prekonaná vývojom. Zodpovedala totiž len liberalizácii totalitného režimu, zatiaľ, čo medzitým prišlo k jeho úplnému pádu a zásadným spoločenským zmenám. Neodkladné zmeny napokon priniesla rýchla novela trestného práva z 13. decembra 1989. Jej obsahom boli hlavne opatrenia, ktoré z hľadiska dodržiavania ľudských a občianskych práv nezniešli v novom demokratickom režime odklad, vrátane reštriktívnych ustanovení postihujúcich nedovolenú emigráciu. Likvidáciu hraničnej „Železnej opony“ sprevádzalo zrušenie trestného činu vniknutia cudzinca na územie štátu a redukciu trestného činu opustenia republiky len na prípad použitia násilia

alebo hrozby bezprostredného násilia. Pri kvalifikovanej skutkovej podstate pritom boli prísnejšie postihované prípady, ak páchatel čin aj zorganizoval alebo spôsobil takýmto činom ťažkú ujmu na zdraví, iný obzvlášť závažný následok, či dokonca smrť. Rovnako prísnejšie bol predmetný čin postihovaný aj vtedy, ak mu bolo ako československému občanovi osobitne uložené uchovávanie štátneho tajomstva. Kvalifikovanú skutkovú podstatu páchatel naplnil aj v prípade spáchania takéhoto činu za brannej pohotovosti štátu.⁹⁹

K plnohodnotnej adaptácii trestného práva na podmienky právneho štátu a demokratického politického režimu došlo až jeho rozsiahlou novelou z 2. mája 1990.¹⁰⁰

Ondrej Podolec • Criminal Law Repression because of So-called Illegal Leave of the Republic and its Reassessment in the 1980s

The study deals with the history of the legislation dedicated to the issue of the so-called illegal leave of the Republic and its application, criminal sanction in Czechoslovakia after 1948. Creating administrative obstacles to leave the country willingly (and to return back), by the Communist regime, was the violation of basic human and civil rights of the citizens. The intensity of that violation was increased through the enforcement of those restricting regulations and the fact that leaving the country was classified as a criminal act. The Communist regime applied similar punishment also in cases when the border was crossed out of official border points, what people decided to do because there was no legal way how to leave the country. The study provides an analysis of gradual liberalisation of the travelling regime in the 1980s in respect to its development.

Ondrej Podolec, PhD. (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – slovenský jazyk a literatúra, a Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde aj do roku 2007 pracoval. V súčasnosti je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a prednáša právne dejiny na Katedre právnych dejín a právnej komparatistiky Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Zaoberá sa dejinami Slovenska v 20. storočí, najmä vývojom politického systému, dejinami verejnej správy i perzekúciami rôznych skupín obyvateľstva nedemokratickými režimami. Je autorom monografií *Medzi kontinuitou a diskontinuitou (Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945)*, *Prvý slovenský parlament (Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť)*, spoluautorom publikácií *14. marec 1939 (Vznik slovenského štátu) 1. a 2.* i viacerých edícií dokumentov. Publikoval niekoľko desiatok vedeckých štúdií na Slovensku i v zahraničí.

97 Zákon č. 140/1961 Zb.

98 GEBAUER, F., KAPLAN, K., KOUDELKA, F., VYHNÁLEK, R. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948–1989*, s. 113, 144, 195.

99 Zákon č. 159/1989 Zb.

100 Zákon č. 175/1990 Zb.

AMNESTOVANÍ POLITICKÍ VÄZNI POD KONTROLOU ŠTÁTNEJ BEZPEČNOSTI

BRANISLAV KINČOK

V rámci niekoľkých prezidentských amnestií (1953 – 1965) sa z väznic a táborov vrátili na slobodu tisíce politických väzňov nespravodlivo odsúdených komunistickým režimom po roku 1948. Radosný pocit z vytúženého návratu však u nich zakrátko vystriedali obavy a neistota z budúcnosti, ktoré pramenili zo zistenia, že po prepustení zaujali v spoločenskom rebríčku pozíciu občanov druhej kategórie, t. j. podmienene prepustených zločincov, nad ktorými neustále visela hrozba opätovného návratu do väzenia. Komunistický režim ich aj naďalej považoval za páchatelov trestnej činnosti, pričom im všemožne a sústavne strpčoval život na slobode. Ako „nepriateľské osoby“ zostávali pod permanentným drobnohľadom ŠtB, ktorý mohol kedykoľvek vyústiť do ich opätovného zatknutia. Cieľom týchto opatrení bolo znemožniť, resp. skomplikovať bývalým politickým väzňom plnohodnotný návrat do spoločnosti.

Zmeny v Sovietskom zväze, ktoré odštartovala smrť Josifa V. Stalina v marci 1953, začali čoskoro ovplyvňovať aj vnútornú politickú situáciu v Československu (rovnako ovplyvnenú smrťou Klementa Gottwalda). V orgánoch komunistickej strany, v Kancelárii prezidenta republiky a na Generálnej prokuratúre sa začali veľmi rýchlo postupom bezpečnostných orgánov a justície v predchádzajúcom období. Komunistické vedenie na čele s Antonínom Novotným a novým prezidentom Antonínom Zápotockým

si uvedomovalo, že chtiac-nechtiac bude musieť začať s revíziou niektorých vlastných politických procesov. Tejto revízie sa vtedajšia československá politická garnitúra celkom oprávnene obávala, pretože bola priamo zodpovedná za nezákonnosti z rokov 1948 – 1954. Jej zložité postavenie ešte viac umocňoval fakt, že prvá požiadavka na revíziu procesov prišla v čase, kedy ešte stále prebiehali pripravené politické procesy a dokonca boli plánované nové.¹

Prvé revízie jednotlivých súdnych prípadov viedli postupne k súdnym rehabilitáciám – zahladeniu odsu-

dzujúcich rozsudkov. Ďalšiu formu vysporiadavania sa s ťaživou minulosťou politických procesov predstavoval inštitút amnestie udeľovanej prezidentom republiky. Prvé nádeje politických väzňov na skoré prepustenie na slobodu vyvolalo zvolenie A. Zápotockého za prezidenta Československej republiky (ČSR). Pri tejto príležitosti sa očakávalo udelenie amnestie, ku ktorému nakoniec došlo 4. mája 1953. Politických väzňom však priniesla veľké sklamanie, pretože na odsúdených Štátnym súdom sa amnestia vzťahovala len vo výnimočných prípadoch – ak boli prestarnutí a nevyliciteľne chorí.

1 Bližšie k politickým zmenám v Československu po roku 1953 a problematike rehabilitácií pozri KAPLAN, Karel. *Druhý proces. Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, 2008; KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*. Brno: Barrister & Principal, 2005; KAPLAN, Karel. *Nebezpečná bezpečnost*. Praha: DOPLNĚK, 1999; PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008; ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1953. In: *Osm let po válce. Rok 1953 v Československu*. Praha: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, s. 115 – 125; ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1955. In: PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor, eds. *Československo v letech 1954–1962*. Praha: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Ústav pro studium totalitních režimů, 2015, s. 529 – 537; ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960. *Paměť a dějiny*, roč. 5, 2011, č. 1, s. 37 – 38; ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1965 a „zlatá šedesátá léta“. In: PETRÁŠ, Jiří, SVOBODA, Libor, eds. *Předjaří. Československo 1963–1967*. Praha: Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Ústav pro studium totalitních režimů, 2016, s. 529 – 537; ŠÍŠKA, Miroslav, ed. *O procesech a rehabilitacích. (Zpráva „Pillerovy komise“ o politických procesech a rehabilitacích v Československu v letech 1949–1968)*. (I.). Praha: Florenc, 1990; VEBER, Václav. O rehabilitacích a o tom, co s nimi souvisí. *Securitas imperii*, roč. 16, 2010, č. 1, s. 10 – 29.

Amnestia udelená prezidentom republiky Antonínom Zápotockým 4. mája 1953 priniesla politickým väzňom veľké sklamanie (Zdroj: Internet)

Odsúdení za velezradu, sabotáž a vyzvedačstvo zostávali aj naďalej za múrmi komunistických väzňov.²

Pod tlakom udalostí v Sovietskom zväze bola v januári 1955 zriadená aj prvá rehabilitačná komisia, ktorá mala „preskúmať a prekontrolovať niektoré súdne prípady od roku 1948 z hľadiska výšky trestu“.³ Pôsobila v rokoch 1955 – 1957 a na jej čele stál minister vnútra Rudolf Barák, podľa ktorého dostala pomenovanie Barákova komisia. Na základe straníckych pokynov sa pozornosť komisie mala sústrediť výlučne na procesy s komunistickými funkcionármi. O nevine odsúdených rozhodovalo na návrh komisie vedenie KSČ a v prípade, že ju schválilo, mal súd len formálne previesť

revíziu procesu alebo mala byť odsúdenému udelená milosť. Činnosť komisie bola výsmechom do tváre politických väzňov a v skutočnosti nebola ničím iným, ako len ďalším pokračovaním nezákonností z predchádzajúceho obdobia. Z tohto pohľadu nie sú výsledky dva a polročnej činnosti Barákovej komisie vôbec prekvapujúce: z celkovo 16 000 zaregistrovaných žiadostí o nápravu nespravodlivých rozsudkov vyšetrovacie komisie preverili 6 978 a len 50 z nich označili za úplne neoprávnené.⁴ Vedenie KSČ sa domnievalo, že týmto urobilo za politickými procesmi definitívnu bodku a očakávalo, že sa k nim už v budúcnosti nebude musieť vracáť ani po stránke politickej, ani po právnej.

Počas činnosti Barákovej komisie bola pri príležitosti 10. výročia oslobodenia Československa vyhlásená amnestia prezidenta republiky A. Zápotockého z 9. mája 1955. V konečnom znení odpúšťala celé tresty dočasného odňatia slobody, ktoré neprevyšovali dva a pri mladistvých tri roky a pri ostatných trestoch odpúšťala ich celú tretinu. Doživotné tresty sa mali zmierniť na tresty dočasného odňatia slobody v dĺžke 20 rokov, vo výnimočných prípadoch na 25 rokov. Amnestia sa však opäť nevzťahovala na trestné činy velezrady, sabotáže a vyzvedačstva, a preto priniesla politickým väzňom ďalšie trpké sklamanie. K ďalšiemu oživeniu nádejí politických väzňov došlo už koncom roku 1957. Prezident republiky A. Zápotocký 13. novembra 1957 skončil a o šesť dní neskôr do prezidentského kresla zvolili prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného. Pri príležitosti jeho zvolenia vyhlásili 1. decembra 1957 amnestiu, ktorá sa však vzťahovala v prevažnej miere iba na delikty kriminálnej povahy, a preto priniesla politickým väzňom ešte väčšie sklamanie ako amnestia z roku 1955.⁵

Na prelome rokov 1959/1960 dospelo vedenie KSČ k presvedčeniu, že komunistický režim v Československu je natoľko silný a stabilizovaný, že môže pristúpiť k výraznému politickému gestu voči svojim odporcom. Už v januári 1960 minister spravodlivosti, generálny prokurátor a minister vnútra predložili straníckemu vedeniu *Návrh zásad amnestie k 15. výročiu oslobodenia ČSR Sovietskou armádou*. V ňom o. i. prvýkrát navrhovali amnestovať aj osoby, ktoré sa dopustili protištátnych trestných činov. Podľa schválených zásad sa odsúdeným odpúšťali

2 ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960, s. 37 – 38.

3 KAPLAN, Karel. *Druhý proces*, s. 20.

4 Národní archiv v Prahe (ďalej NA), fond (f.) 02/2, škatuľa číslo (šk. č.) 153, archivná jednotka (a. j.) 201, bod 9. Závěrečná zpráva komise ÚV KSČ o výsledku prověrky politických procesů z údobí let 1949–1953, s. 103.

5 ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960, s. 38 – 39.

Prezident republiky Antonín Novotný vyhlásil celkovo až štyri amnestie (Zdroj: Internet)

zvyšky trestov pod podmienkou, že sa do 10 rokov od vyhlásenia amnestie nedopustia úmyselného trestného činu. Rovnako sa im odpúšťali aj vedľajšie tresty straty občianskych práv a rôzne peňažné tresty, no v platnosti naďalej zostával trest prepadnutia majetku. Amnestia sa, naopak, nevzťahovala na osoby, ktoré vykonávali nebezpečnú protikomunistickú činnosť, dopustili sa vojenskej zrady, osoby odsúdené retribučným súdnictvom (ak ich čin spôsobil smrť), recidivistov atď. Na základe toho v dňoch 10. – 12. mája 1960 prepustili na slobodu 5601 politických väzňov, teda 64 % z celkového počtu 8708 politických väzňov.⁶ Na Slovensku sa amnestia týkala 1315 osôb, z toho 730 bolo odsúdených za protištátnu činnosť.⁷ Prezident Antonín Novot-

ný vyhlásil ďalšiu amnestiu už o dva roky – 9. mája 1962, no politických väzňov sa dotýkala len v obmedzenej miere. Preto sa väčšina zo zvyšku politických väzňov dostal na slobodu až v rámci jeho ďalšej amnestie z 9. mája 1965.⁸

Po návrate do českej a slovenskej spoločnosti sa ocitli v pozícii druho-radých občanov. Len veľmi ťažko si hľadali zamestnanie a väčšina z nich mohla vykonávať len robotnícke profesie. Navyše, ako „nespolahlivé“ osoby boli prostredníctvom ŠtB pod neustálou kontrolou komunistického režimu. Ešte pred samotným prepúšťaním politických väzňov informovali jednotlivé nápravné zariadenia nižšie zložky ŠtB o počte a charakteristikách prepustených z výkonu trestu. Krajské správy a okresné oddelenia ministerstva vnútra sa mali dopredu pripraviť na ich príchod do miest trvalého bydliska. V prvom rade mali zabezpečiť ich evidenciu. Podľa rozkazu ministra vnútra č. 1 z 3. januára 1959 zaraďovali prepustených politických väzňov do kategórie tzv. bývalých ľudí. Tá zahŕňala osoby, ktoré „svým triedným pôvodom, kompromitujúcou činnosťou za bývalých režimů, alebo na základe zjištěných poznatků mohou tvořit základnu nepřátelské činnosti, a jiných osob nebezpečných lidově demokratickému zřízení“. Tejto evidencii podliehali aj všetky osoby, ktoré si „odpykávaly trest za špionáž, teror, diverzi a jiné zvláště nebezpečné protistátní trestné činy“.⁹ V roku 1964 pojem „bývalí ľudia“ nahradila ŠtB novým pojmom „nepriateľské osoby“. V tejto kategórii sa opäť nachádzali aj osoby, ktoré boli „trestané podľa I. hlavy trestního zákona pro trestné činy vlastizrady (dříve

velezrady), teroru, diverze, sabotáže, vyzvědačství, rozvracení, podvracení a soustavné rozšiřování protistátních dokumentů v širším měřítku“.¹⁰

Problematika amnestovaných politických väzňov, tzv. amnestantov, sa začala v činnosti zložiek ŠtB objavovať koncom 50. rokov, kedy sa na slobodu dostávali osoby po uplynutí doby výkonu trestu, po prepustení po uplynutí polovice trestu a po prepustení na amnestiu. Nižšie zložky ŠtB mali monitorovať ich činnosť. K nárastu významu tejto problematiky však došlo až po amnestii prezidenta republiky v roku 1960, kedy bola na slobodu prepustená väčšina politických väzňov. Amnestovaní, resp. prepustení politickí väzni boli zaradení do kategórie bývalých ľudí, ktorú rozpracovávali najmä III. odbory krajských správ a okresných oddelení MV. V neskoršom období, po nástupe amnestovaných do pracovných pozícií v priemysle a poľnohospodárstve, sa tejto problematike venovali aj ostatné operatívne odbory krajských správ a okresných oddelení MV – najmä IV. odbor (ekonomická kontrarozviedka).

Výber dokumentov je chronologický a mapuje činnosť ŠtB proti (po línii) amnestovaným politickým väzňom od ich prepustenia až do roku 1966. Prvé dva dokumenty načrtávajú opatrenia bezpečnostných zložiek pred prepustením a krátko po prepustení odsúdených, tretí ich rozpracovanie po roku od prepustenia a štvrtý stav problematiky po tzv. línii amnestantov v druhej polovici 60. rokov.

Dokumenty uverejňujeme v pôvodnom znení, len s malými opravami preklepov a dobovej gramatiky.

6 KAPLAN, Karel. *Druhý proces*, s. 44 – 45.

7 PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno: Nakladatelství Prieus, 2005, s. 18

8 ROKOSKÝ, Jaroslav. Amnestie 1960, s. 53.

9 Rozkaz ministra vnútra (ďalej RMV) č. 1 z 3. 1. 1959 „Rozpracování, pozorování a evidence bývalých lidí“.

10 RMV č. 10 zo 17. 2. 1964 „Evidování nepřátelských osob“.

DOKUMENT Č. 1

1960, bez presného datovania, Bratislava. Plán opatrení KS MV Bratislava k prevedeniu amnestie prezidenta republiky, originál.

A ÚPN, f. R 012, šk. č. 38, inv. č. 479. Správy o situácii v Západoslovenskom kraji.

Amnestia prezidenta republiky a vlády ČSR¹¹ z príležitosti 15. výročia oslobodenia ČSR Sovietskou armádou

K prevedeniu amnestie prezidenta republiky a vlády republiky Československej z príležitosti 15. výročia oslobodenia ČSR Sovietskou armádou boli vydané rámcové rozkazy ministra vnútra i náčelníka Hlavnej správy verejnej bezpečnosti. Na ich základe boli jak na KS–MV¹², tak na všetkých OO–MV¹³ spracované konkrétne plány opatrení, ktoré smerujú:

1. K zaisteniu verejného klľudu a poriadku v dňoch prepustenia amnestovaných osôb. Zosilnenie hliadkovej služby a prevedenie operatívnych opatrení v okolí väznic a NPT¹⁴, na stanicích a na trasách, po ktorých budú amnestované osoby odchádzať.
2. K zamedzeniu akýchkoľvek provokácií alebo výtržností v centre prepustenia, t. j. v Leopoldove.
3. K operatívne a poriadkovému obsadeniu všetkých vlakov, ktorými budú amnestované osoby vo väčšom počte odchádzať a prichádzať.
4. K zaisteniu zákazu (s príslušnými orgánmi národných výborov) predaja alkoholických nápojov vo všetkých reštauráciách a iných podnikoch v miestach väznic a NPT, v staničných reštauráciách a jedálnych vozňoch.
5. K sledovaniu, či sa amnestované osoby skutočne dostavili do miesta bydliska. Zaistiť prihlásenie k pobytu, vydanie občianskeho preukazu.
6. K prevedeniu preventívnych pohovorov a amnestovanými a aktívnemu sledovaniu novej trestnej činnosti.
7. K opatrnej a taktickej operatívnej kontrole všetkých tých amnestovaných, ktorí boli súdení za vážnu protištátnu alebo kriminálnu činnosť.
8. K zvýšeniu bdelosti a ostráživosti pri ochrane štátnych hraníc.
9. K informovaniu straníckych orgánov o priebehu amnestie a chovaní prepustených osôb.

Všetky tieto opatrenia sa týkajú amnestovaných, ktorí odchádzajú z väznic a NPT v západoslovenskom kraji (cca 1.200 – 1.300 osôb) i tých, ktorí sa v rámci amnestie do kraja vrátia (cca 500 – 700 osôb).

Podľa zoznamov, ktoré zaslalo Ministerstvo vnútra (neúplných) boli osoby, prichádzajúce so úvahy k amnestii súdené pre protištátnu trestnú činnosť v 303 prípadoch a pre kriminálnu trestnú činnosť v 200 prípadoch.

Z toho pre:	velezradu	143
	vyzvedačstvo	47
	podvracanie republiky	63
	poburovanie	30
	pokus opustenia republiky	13
	opustenie republiky	9
	špionáž	3
	teror	4
	kolaborácia	2
	iné trestné činy	20.

Pôvodné zamestnanie a povolanie amnestovaných sa zo zoznamov nedá vyhodnotiť.

11 Československá republika.

12 Krajská správa ministerstva vnútra.

13 Okresné oddelenie ministerstva vnútra.

14 Nápravno-pracovný tábor.

DOKUMENT Č. 2

1960, 23. mája, Prešov. Správa o osobách prepustených na základe amnestie, originál.

A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Objektové zväzky, a. č. OB – 9315/4, Amnestanti.

Okresné oddelenie MV Prešov
Č. j. A–0050/30–1960

Krajská správa Min.[isterstva] vnútra

3. odbor

K o š i c e

Prepustené osoby z NPT na podklade amnestie – zpráva.

K č. j. A/3–00270/01–1960 zo dňa 2. 5. 1960

Počet listov: 6.

Na vaše dožiadanie podávam zprávu k osobám, ktoré sa vrátili do tunajšieho okresu z NPT v rámci amnestie prezidenta republiky k 15. výročiu oslobodenia našej vlasti ČA¹⁵. Doposiaľ sa prihlásilo celkom 55 osôb, z ktorých 31 osôb bolo trestaných za protištátné trestné činy a 24 osôb za kriminálne trestné činy. Z toho počtu sa tri osoby odhlásili mimo nášho okresu. Ich kontrolovanie je prevádzané orgánmi MV a VB¹⁶ takto:

Osoby kontrolované OO–MV:

1./ M A N Í K Karol¹⁷ [...] zamestnaný v PS¹⁹ Prešov ako robotník. Je evidovaný podľa TRMV č. 1/59²⁰ po línii 2. odboru.

2./ N O V Á K Štefan²¹ [...] zamestnaný vo Východoslovenských kameňolomoch Prešov ako robotník. Je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 2. odboru.

3./ K A Ž A Štefan²² [...] dostal sprievodku do zamestnania v n. p.²³ Prefa Orlov, či už nastúpil do zamestnania zistené nebolo. Taktiež k menovanému neboli zistené žiadne závadové poznatky.

15 Červená armáda.

16 Verejná bezpečnosť.

17 Karol Maník bol 31. 3. 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Viktor Palkovič a spol. pre trestný čin vyzvedačstva na doživotie. Ako vojak základnej vojenskej služby mal podľa súdu dodávať V. Palkovičovi informácie z vojenského prostredia a ten ich následne posielal západným spravodajským službám. Na slobodu bol prepustený na amnestiu prezidenta republiky 10. 5. 1960. Štátny archív Bratislava (ďalej ŠA BA), f. Štátny súd v Bratislave, 2 Ts III 40/51. Rozsudok nad skupinou V. Palkovič a spol. z 31. 3. 1951, s. 2 – 10.

18 Vzhľadom na ochranu osobných údajov nebudeme pri osobách uvádzať dátum narodenia a miesto bydliska.

19 Pozemné stavby.

20 V skutočnosti nejde o tajný rozkaz ministra vnútra (TRMV) ale o rozkaz ministra vnútra (RMV) č. 1 z 3. 1. 1959 „Rozpracování, pozorování a evidence bývalých lidí“.

21 Š. Novák bol 31. 3. 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Viktor Palkovič a spol. pre trestný čin vyzvedačstva na doživotie. Podobne ako Karol Maník mal aj on pre V. Palkoviča údajne získavať informácie z vojenského prostredia. Na slobodu bol prepustený na amnestiu prezidenta republiky 10. 5. 1960. ŠA BA, f. Štátny súd v Bratislave, 2 Ts III 40/51. Rozsudok nad skupinou V. Palkovič a spol. z 31. 3. 1951, s. 2 – 10.

22 K niektorým amnestovaným osobám uvedeným v dokumente sa nám nepodarilo získať informácie o odsúdení a pobyte vo výkone trestu.

23 Národný podnik.

4./ G E R M U Š K A Andrej²⁴ [...] zamestnaný v Zberných surovinách Prešov ako robotník pri prani kožíek. Menovaný je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru. Mimo toho bude na neho založený pozorovací zväzok.²⁵ Je kontrolovaný agentom „MARTIN“²⁶ a „JELEŇ“²⁷.

Bolo zistené, že roľníci, ktorí sú doposiaľ mimo JRD²⁸ a v minulosti boli organizovaní v HSES²⁹ nadšene očakávali príchod GERMUŠKU, že sa s ním poradia, či majú vstúpiť do JRD, alebo stáť mimo a vraj zachovať si akúsi slobodu. Iné poznatky k menovanému zistené neboli.

5./ Š T O F A Jozef³⁰ [...] zamestnaný v Dukelských tehelniach Drienov ako robotník. Je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru. Doposiaľ k menovanému neboli zistené žiadne závadové poznatky.

6./ M A N Í K František³¹ [...] zamestnaný v Pozemnej stavby Prešov ako robotník. Menovaný je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru. Doposiaľ nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky a taktiež nebol dostatočne obsadený.

7./ J U S K O Imrich³² [...] zamestnaný u Krajskej správy vodných tokov a meliorácií Prešov ako robotník. Menovaný je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

8./ Č E K A N Ján³³ [...] zamestnaný v Zberných surovinách Prešov ako robotník. Menovaný je evidovaný podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru a obsadený informátorom „FEROM“³⁴. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

9./ V A Š Á K Alexander³⁵ [...] Doposiaľ nie je zamestnaný ani v jednom podniku. Je obsadený inf. [ormátorom], „VLADO“³⁶ a agentom „REDAKTOR“³⁷ po línii 3. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

10./ G A L D U N Andrej [...] Menovaný bol predurčený do zamestnania v Československých štát. [nych] lesoch. Podľa posledného prešetrenia dostal sprievodku od odboru pracovných síl Rady MNV³⁸ Prešov do zamestnania v Pozemných stavbách Košice. Je evidovaný podľa TRMV č. 1/59. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky. Je pozorovaný po línii 3. odboru.

- 24 Andrej Germuška – stredoškolský učiteľ, riaditeľ učiteľského ústavu v Prešove a v rokoch 1939 – 1945 poslanec snemu Slovenskej republiky. Po vojne odsúdený v rámci retribučného súdnicstva v neprítomnosti na 15 rokov odňatia slobody. PODOLEC, Ondrej. *Prvý slovenský parlament. Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017, s. 264 a 383.
- 25 Pozorovací zväzok bol na A. Germušku založený v auguste 1960 pre podozrenie z nepriateľskej činnosti podvracania republiky.
- 26 Identitu tajného spolupracovníka „MARTIN“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.
- 27 Pod krycím menom „JELEŇ“ viedlo OO MV Prešov agentúrny zväzok k osobe Juraj Jurčo. Zväzok bol zaregistrovaný 12. 5. 1954 pod reg. č. 3685, ukončený bol 3. 7. 1972 pod arch. č. 9407.
- 28 Jednotné roľnícke družstvo.
- 29 Hlinkova slovenská ľudová strana.
- 30 Jozef Štofa bol v roku 1959 ako hlava skupiny J. Štofa a spol. odsúdený Krajským súdom Prešov pre trestný čin spolčovania proti republike na 4 roky odňatia slobody.
- 31 František Maník bol v rámci skupiny J. Štofa a spol. odsúdený pre trestný čin spolčovania proti republike na 3 a pol roka odňatia slobody.
- 32 Imrich Jusko bol ďalší z odsúdených v skupine J. Štofa a spol. Súd mu vymeral trest odňatia slobody v dĺžke 4 roky.
- 33 Ján Čekan bol 29. 3. 1951 odsúdený štátnym súdom v Bratislave pre trestný čin vyzvedačstva, hanobenia spojeneckého štátu a pokusu o vyzvedačstvo na 10 rokov odňatia slobody. Medzi jeho hlavné obvinenia patrilo, že sa ako gréckokatolícky kňaz v roku 1950 postavil proti pravoslávizácii gréckokatolíckej cirkvi a následne písal listy do USA, v ktorých opisoval situáciu v Československu a prosil o milodary. Na slobodu bol prepustený na amnestiu prezidenta republiky 10. 5. 1960. ŠA BA, f. Štátny súd v Bratislave, 2 Ts III I+/51. Rozsudok nad J. Čekanom z 29. 3. 1951, s. 1–4.
- 34 Identitu tajného spolupracovníka „FERO“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.
- 35 Alexander Vašák bol 29. 3. 1950 odsúdený štátnym súdom v Bratislave pre trestný čin neoprávneného opustenia republiky na 18 mesiacov odňatia slobody.
- 36 Pod krycím menom „VLADO“ viedlo 3. oddelenie 2. odboru KS MV Košice agentúrny zväzok k osobe Michal Parák. Zväzok bol zaregistrovaný 11. 8. 1956 pod reg. č. 1607, ukončený bol 15. 9. 1972 pod arch. č. 9464.
- 37 Pod krycím menom „REDAKTOR“ viedlo 1. oddelenie 2. odboru KS MV Košice agentúrny zväzok k osobe Alexej Persidskov. Zväzok bol zaregistrovaný 9. 6. 1954 pod reg. č. 6, ukončený bol 7. 8. 1967 pod arch. č. 8522.
- 38 Miestny národný výbor.

11./ T A R N Ó C Y Ľudovít³⁹ [...] zamestnaný v Piloimpregna Prešov. Vzhľadom na to, že v Prešove nemá doposiaľ byt, mieni si nájsť zamestnanie v Liptovskom Mikuláši, kde by mohol bývať v spoločnej domácnosti so svojou matkou. Menovaný je evidovaný podľa tajného rozkazu min.[istra] vnútra č. 1/59 po línii 3. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

12./ T U K O V Á Terézia⁴⁰ [...] Menovaná sa v tunajšom okrese prihlásila, avšak ihneď sa odhlásila do dolného Kubína, býv.[alý] okres Trstená. Menovanej materiály boli odstúpené patričným OO–MV.

13./ K O K O V Á Anna⁴¹ [...] menovaná doposiaľ nie je zamestnaná v žiadnom podniku. Je evidovaná podľa TRMV č. 1/59 po línii 3. odboru. Doposiaľ však k nej neboli zistené žiadne závadové poznatky.

14./ P E T R A Š K O Andrej⁴² [...] zamestnaný v Prešovských tehelniach ako robotník. Na menovaného bude založený pozorovací zväzok nakoľko sa jedná o býv.[alého] dôstojníka. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

15./ R O Z B O R A Štefan⁴³ [...] zamestnaný vo Východoslovenských kameňolomoch so sídlom Fintice ako robotník. Menovaný je rozpracovaný KS–MV Košice, 3. odborom 1. odd.[elením] Doposiaľ nami nie je obsadený, ani k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

16./ O U L I C K Ý Jaroslav [...] Menovaný bol predurčený do zamestnania na Píle Prešov, avšak doposiaľ do zamestnania nenastúpil a prehlási, že on pôjde do zamestnania do Prahy. Je pozorovaný po línii 3. odboru, avšak neboli k nemu zistené žiadne závadové poznatky.

17./ V R Á B E Ľ Karol⁴⁴ [...] Menovaný bol predurčený do zamestnania v OSP⁴⁵ Sabinov, avšak či už sa zamestnal zistené nebolo. Je kontrolovaný po línii 3. odboru.

18./ K A N Č E V Mikuláš⁴⁶ [...] zamestnaný v OSP Prešov, je kontrolovaný po línii 3. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

19./ S T R A K A Jozef⁴⁷ [...] doposiaľ nenastúpil do zamestnania, je kontrolovaný po línii 3. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

20./ K A P I Š I N S K Ý Ján⁴⁸ [...] bol predurčený do zamestnania v Kameňolome Záhradné, avšak doposiaľ do zamestnania nenastúpil. Je pozorovaný po línii 3. odboru, avšak závadové poznatky k nemu neboli zistené.

21./ P J O N T E K František⁴⁹ [...] Doposiaľ nie je zamestnaný ani k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky. Je pozorovaný po línii 3. odboru.

22./ Z I P S E R Karol⁵⁰ [...] zamestnaný doposiaľ nie je. Bol určený do zamestnania v Pot.[ravnom] Ľud.[ovom] družstve, avšak do tohto odmietol nastúpiť ako robotník a chce sa zamestnať v zdravotníctve,

39 Ľudovít Tarnócy bol v roku 1958 Ľudovým súdom v Rožňave odsúdený na podmienený trest 18 mesiacov odňatia slobody. Po ďalšom odsúdení v roku 1959 si trest odpykával vo väzení.

40 Terézia Tuková bola v roku 1954 odsúdená Krajským súdom v Prešove pre trestný čin velezrady na 10 rokov odňatia slobody.

41 Anna Koková bola v roku 1955 odsúdená Krajským súdom v Prešove pre trestný čin velezrady na 13 rokov odňatia slobody.

42 Andrej Petraško bol v roku 1956 odsúdený Krajským súdom v Prešove pre trestný čin velezrady a poburovania proti republike na 7 rokov odňatia slobody.

43 Štefan Rozbora bol v roku 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave pre trestný čin velezrady na 20 rokov odňatia slobody.

44 Karol Vrábek bol v rámci procesu so skupinou Ernest Dittrich a spol. odsúdený Štátnym súdom v Bratislave (8. 12. 1950) pre trestný čin vyzvedačstva na 15 rokov odňatia slobody.

45 Okresný stavebný podnik.

46 Mikuláš Kančev bol v roku 1958 odsúdený Krajským súdom v Prešove pre trestný čin združovania proti republike na 3 roky odňatia slobody.

47 Jozef Straka bol v roku 1952 súdený pred Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Jozef Zmuda spol. Súd ho spod obvinenia z trestného činu sabotáže oslobodil. V roku 1958 ho však v ďalšej trestnej veci – trestný čin združovania proti republike, Krajský súd v Prešove odsúdil na dva a pol roka odňatia slobody.

48 Ján Kapišínský bol v roku 1954 odsúdený Krajským súdom v Prešove pre trestný čin velezrady a vyzvedačstva na 13 rokov odňatia slobody.

49 František Pjontek bol v decembri 1949 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Karol Folta a spol. pre trestný čin vyzvedačstva na 12 rokov odňatia slobody. Po odvolaní mu Najvyšší súd v Prahe v máji 1950 zmenil rozsudok na 18 rokov odňatia slobody.

50 Karol Zipser bol v marci 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Viktor Palkovič a spol. pre trestný čin vyzvedačstva na 18 rokov odňatia slobody.

lebo vraj je ošetrovateľom. Je pozorovaný po línii 3. odboru, avšak doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

23./ H R E H A Ján [...] zamestnaný ako súkromnohospodáriaci roľník v Bystrom. Je kontrolovaný po línii 4. odboru agentom „VIADUKT“⁵¹ a „VAJDOM“⁵². Cestou agentúry bolo zistené, že tento pred roľníkmi na svojej dobytka povedal, že on bude i naďalej súkromne hospodáriť, do JRD nevstúpi, lebo on sa vie ako držať. Na menovaného bude založený pozorovací zväzok.

24./ P U L S Z K Ý Gejza⁵³ [...] Doposiaľ nie je zamestnaný, lebo je nemocný. Snaží sa dostať lekárske potvrdenie, že je nemocný na podklade čoho by mohol dostať ľahšiu prácu. Je pozorovaný po línii 4. odboru cestou informátora „SVAGROM“⁵⁴. Závažnejšie poznatky k menovanému zistené neboli.

25./ B A L Č Á K Jozef⁵⁵ [...] Menovaný má zákaz pobytu v Župčanoch po dobu troch rokov. Kde sa ubytuje zistené doposiaľ nebolo. Je kontrolovaný 4. odborom cestou agenta „GUNÁR“. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky.

26./ K I Č U R A Jozef⁵⁶ [...] doposiaľ nie je zamestnaný v žiadnom podniku. Je pozorovaný o línii 4. odboru cestou agenta „SMREK“⁵⁷. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne poznatky.

27./ S A B O L Ľubomír [...] Do zamestnania doposiaľ nenastúpil. Je pozorovaný po línii 4. odboru, avšak doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky. Je obsadený agentom „SVAGOR“.

28./ S A X A Alexander [...] doposiaľ je bez zamestnania. Je pozorovaný po línii 4. odboru, doposiaľ neboli na neho zistené žiadne závadové poznatky.

29./ M I Ž Í K Juraj⁵⁸ [...] zamestnaný v Dukelských tehelniach ako robotník. Menovaný je kontrolovaný po línii 3. odboru, avšak k nemu doposiaľ neboli zistené žiadne závadové poznatky.

30./ P E C H Ý Mikuláš⁵⁹ [...] zamestnaný v Cementárni Bystré ako robotník. Je pozorovaný po línii 4. odboru. Doposiaľ k menovanému neboli zistené žiadne závadové poznatky.

31./ K I Č U R A Jozef⁶⁰ [...] Menovaný je pozorovaný po línii 4. odboru. Doposiaľ k nemu neboli zistené žiadne závadové poznatky. [...] ⁶¹

Poznamenávam, že presnejšie údaje k uvedeným osobám nebolo možné uviesť, lebo títo prichádzali dosť oneskorene. Niektorí z nich s určeným zamestnaním nesúhlasia na základe čoho sa stáva zmena, jak v zamestnaní tak aj bydlisku. Ich činnosť bude sledovaná jak agentúrou OO–MV tak aj agentúrou VB a cestou OZ⁶²–VB. Zistené poznatky budú vám ihneď hlásené.

Vypracované 2.x.

l.x. pre adresáta

l.x. pre spis.

Náčelník OO – MV

npor. Kačer v.r.

51 Identitu tajného spolupracovníka „VIADUKT“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.

52 Identitu tajného spolupracovníka „VAJDA“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.

53 Gejza Pulszký bol 12. 2. 1952 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave pre trestný čin velezrady na 14 rokov odňatia slobody. Archív Ústavu pamäti národa v Bratislave (ďalej A ÚPN), f. Vyšetrovacie spisy, a. č. V 690. Rozsudok Štátného súdu v Bratislava nad G. Pulszkým a M. Pechým z 12. 2. 1952, s. 2.

54 Identitu tajného spolupracovníka „SVAGOR“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.

55 Jozef Balčák bol v roku 1957 odsúdený Krajským súdom v Prešove pre trestný čin spolčovania proti republike na 6 rokov odňatia slobody.

56 Jozef Kičura, bývalý príslušník ZNB, bol 21. 1. 1949 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Michal Kočiš a spol. na 12 rokov odňatia slobody.

57 Pod krycím menom „SMREK“ viedlo OO MV Humenné agentúrny zväzok k osobe Štefan Drabant. Zväzok bol zaregistrovaný 25. 6. 1959 pod reg. č. 3430, ukončený bol 8. 7. 1968 pod arch. č. 9179.

58 Juraj Mižík bol v decembri 1949 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Karol Folta a spol. pre trestný čin velezrady a vyzvedačstva na 20 rokov odňatia slobody. Po odvolaní mu Najvyšší súd v Prahe v máji 1950 zmenil rozsudok na 25 rokov odňatia slobody.

59 Mikuláš Pechý bol 12. 2. 1952 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave pre trestný čin velezrady na 12 rokov odňatia slobody. A ÚPN, f. Vyšetrovacie spisy, a. č. V 690. Rozsudok Štátného súdu v Bratislava nad G. Pulszkým a M. Pechým z 12. 2. 1952, s. 2.

60 Ide o identickú osobu ako v bode 26.

61 Nasleduje zoznam 24 amnestovaných osôb, ktoré boli odsúdené za kriminálne trestné činy a mali byť kontrolované oddeleniami VB. Keďže pre našu prácu nie sú tieto osoby podstatné, túto časť dokumentu sme vynechali.

62 Okrskoví zmocnenci.

DOKUMENT Č. 3

1961, 2. jún, Trebišov. Opatrenia k amnestantom po línii ministerstva vnútra, originál.

A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Objektové zväzky, a. č. OB – 9315/4, Amnestanti.

Okresní oddělení Ministerstva vnitra
T r e b i š o v.

A-0610/1961

Trebišov dne 2. júna 1961.
Tajné!

OPATŘENÍ K AMESTANTŮM PO LINII MV

V rámci amnestie v roce 1960 se vrátili do zdejšího okresu po lince Štb 23 amnestantů: s toho 17 robotníků, 3 knězi, 1 důstojník, jeden učitel a 1 úředník.

Největší počet vrátivších se amnestantů je z řad osob, které byly zapojeny do BL⁶³ a to 9 osob, 7 robotníků, t. j. soukromých rolníků, t. č. robotníků, 1 učitel a 1 úředník.

Dále se vrátili 3 knězi, dva rim.[sko] katolické církve a jeden nesjednocený grek.[o] kat.[olí] Taktěž se vrátilo v rámci této amnestie 6 členů sekty SJ⁶⁴, kteří si odpykávali trest, že nevezali zbraň do ruky jako byli povoláni k výkonu vojenské přesenní služby.

Jedna osoba jako je bývalý důstojník byl souzen za velezradu jako důstojník v armádě a dalších pět osob bylo souzeno podle 1 hlavy trestního zákona⁶⁵.

Rozdělení jako i obsazení po jednotlivých bázích je nasledující:

- Církev:
- 1./ Kravjanský Zoltán, rim.[sko] kat.[olí] kněz, bytem Budince – Trebišov.
 - 2./ Jenčík Vojtech, rim.[sko] kat.[olí] kněz, bytem Sečovce – Trebišov.
 - 3./ Kopčay Ladislav, nesjednocený grek.[o] kat.[olí] K.[rá]ovský] Chlmec.
 - 4./ Ješo Július, člen sekty SJ, t. č. odpykáva trest 3 lety.
 - 5./ Šimko Gregor, člen sekty SJ, bytem M.[alá] Trňa – ŠM⁶⁶ M.[alá] Trňa.
 - 6./ Kovalík Jozef, člen sekty SJ, bytem Raškovce, zamněstn.[án] Vojany.
 - 7./ Hutka Ján, člen sekty SJ, bytem Bašta, zamněstnán Ostrava.
 - 8./ Duč Jozef, člen sekty SJ, bytem Z.[emplínske] Hradište, KCS Trebišov, vodič.
 - 9./ Gergel Zoltán, SJ, bytem Z.[emplínske] Hradište, ČSAD Trebišov.

Bývalí lidé:

- Takáč Ján, nepracuje, bytem N.[ižný] Žipov.
Vincej Štefan, Cihelna Lastovce – bytem Lastovce.
Jurako Štefan, KS Trebišov, bytem M.[alý] Ruskov.⁶⁷
Presbruch Ján, JRD N.[ižný] Žipov, jako opravár.⁶⁸

63 Bývalí ľudia.

64 Svedkovia Jehovovi.

65 Pravdepodobne sa tu myslí Zákon na ochranu ľudovo demokratickej republiky č. 231/1948 Zb., ktorého prvá hlava hovorí o trestných činoch proti štátu.

66 Štátne majetky.

67 Dnes Nový Ruskov.

68 Za údajmi je rukou dopísané slovo „spolupracovník“.

Pavlík Michal, KCS Trebišov, bytem M.[alý] Ruskov.
 Lučanský Štefan, OSP Trebišov, bytem M.[alý] Ruskov.
 Popreňák Andrej, OSP Trebišov, bytem M.[alý] Ruskov.
 Šprinc Štefan, Ing.⁶⁹ stavby Košice, bytem Slanec.
 Tóth Vojtech, Drevona – Pribeník, bytem Biel.
 Tarr Ján, OSP V.[eľké] Kapušany, bytem Biel.
 Kurtyová Júlia, Horný Jatov ŠM, bytem tamtéž okr.[es] Šaľa.
 Ladanyi Pavol, ŠM V.[eľký] Kamenec, bytem M.[alý] Kamenec.
 Valo Ignác, ŠM Z.[emplínska] Teplica, bytem Egreš.
 Zubko Štefan, ŠM Z.[emplínska] Teplica, bytem Egreš.

Rozdelení týchto osob je jen po lince 3. odboru po cirkvi, obsazení týchto osob jako i rozpracování řídí orgán npor. Zemánek.

Po base bývalí lidé, rozpracovku jako i obsazení vede Pokrivňák.

V současné době je v rozpracovce osoba Jenčík Vojtech⁷⁰, rim.[sko] kat.[olický] kněz bez pastorače, bytem Sečovce v případě ADAM oper.[ativní] svazek pozorovací. Na jmenovaného jsou získány poznatky, že tento se chce za každou cenu dostat do zaměstnání jako úředník ně podobně, doposud nepracuje nikde neb jej nikde nechtějí přijat jako úředníka a manuální práci se jmenovaný stále vyhýbá. Taktéž je zjištěno, že jmenovaný stále cestuje a taktéž v Sečovcích je navštěvován neznámými osobami i knězi, o kterých jména doposud nejsou zjištěny.

O p a t ř e n í:

Zařídít cestou ONV⁷¹ odbor pracovních sil v Trebišově předvolání jmenovaného za účelem rozebrání pracovní povinnosti a dát jej pracovat do některého podniku kde je agentura, aby takto jmenovaný mohl být pod agenturní kontrolou.

Provede: npor. Zemánek do 15. 7. 1961.

Navštívit, respektive přijít do styku s rim.[sko] kat.[olickým] knězem Kapušanským ze Sečovců a s tímto rozebrat otázku činnosti Jenčíka v Sečovcích a to zda neprovádí náboženské obřady a podobně. V daném případě u Kapušanského se jedná o bývalého spolupracovníka.

Provede: npor. Zemánek do 15. 7. 1961.

V blízkém okolí bydliště jmenovaného vyhlédnout vhodnou osobu člena KSS⁷², za účelem obsazení jmenovaného aktivistem k jeho cestám a návštěvám neznámými osobami.

Provede: npor. Zemánek do 15. 7. 1961.

Obstavit jmenovanému PK⁷³ za účelem kontroly jaké tento udržuje styky mimo Sečovce.

Kravjanský Zoltán⁷⁴, rim.[sko] katolický kněz bez pastorače, bytem Budince, zaměstnán v⁷⁵ Vojany. Do 27. dubna 1961 byl zaměstnán na JRD Ruská, kde jmenovaný aniž by pracoval využíval toto JRD odkud dostával za každý měsíc 45 pracovních jednotek. V tomto směru byla provedena dokumentace kde se

69 Inžinierske.

70 Vojtech Jenčík bol v roku 1954 odsúdený Krajským súdom v Košiciach pre trestný čin velezrady a vyzvedačstva na 16 rokov odňatia slobody.

71 Okresný národný výbor.

72 Komunistická strana Slovenska.

73 Previerka korešpondencie.

74 Zoltán Kravjanský bol 18. 7. 1951 odsúdený Štátnym súdom v Bratislave v rámci skupiny Tibor Fedoronko a spol. pre trestný čin združovania proti republike na 3 roky odňatia slobody. ŠA BA, f. Štátny súd v Bratislave, 2 Ts III 62/51. Rozsudok nad skupinou T. Fedoronko a spol. z 18. 7. 1951, s. 7.

75 Nečitateľné slovo.

toto všechno potvrdilo, jen s tím, že správa JRD v Ruské schválila, aby jmenovaný těchto 45 pracovních jednotek dostal.

O p a t ř e n í:

Na novém pracovišti zařídit cestou závodní stráž a to vedoucích k obsazení jmenovaného na pracovišti, jako tento se zapájí do práce, jaké má styky na pracovišti a zda neprovádí náboženskou činnost mezi zaměstnanci.

Provede: npor. Zemánek do 20. 7. 1961.

Projednat s vedením podniku jako i se ZO⁷⁶ KSS aby tento kněz byl zaměstnán na takém místě kde by docházel co nejméně do styku s dělníky a takto aby nemohl na těchto působit po stránce náboženské.

Založit na jmenovaného operativní pozorovací svazek, napojit zároveň na jmenovaného agenta VEŽA⁷⁷.

Provede: npor. Zemánek do 20. 7. 1961.

KOPČAY Ladislav, bývalý nesjednocený grek.[o] katolický kněz, zaměstnán na ŠM Fejseš – K.[rá-fovský] Chlmec, bytem tamtéž.

Jmenovaný jako bývalý grek.[o] katolický kněz navštěvuje obce kde se v minulosti ukrýval a kde působil jako kněz, kde provádí náboženské obřady, jako jsou křty, sobáše, spovědě a podobně. V dnešní době se jmenovaný podrobil operaci a je nemocen.

V daném případě bude k tomuto poznatku provedená dokumentace a to provádění jeho náboženských obřadů bez státního souhlasu.

Provede: npor. Zemánek do 30. 7. 1961.

Případ po zadokumentování odstoupit k realizaci, taktéž zadokumentovat jeho postoj v zaměstnání, t. j. že vyštval skladníka a sám se dostal na jeho místo.

DUČ Jozef⁷⁸, bytem Z.[emplínske] Hradište, zaměstnán jako vodič u KCS v Trebišově. Jmenovaný je člen sekty SJ.

Jsou zjištěné poznatky, které jsou i dokumentovány, že jmenovaný navštěvuje i nadále občany a to kteří nejsou v sektě SJ a těchto získává do sekty SJ. Konkrétně co je dokumentováno je jako jmenovaný navštívil Štefana Jana v Z.[emplínském] Klečenove⁷⁹, kterého získával do sekty a sliboval mu, že jako vstoupí do sekty tak jej bude peněžně podporovat a taktéž že zůstane jen málo lidí na světě a to budou jen členové sekty SJ. Taktéž mu sliboval i literaturu.

Jelikož se jedná u osoby Štefana Jana o bývalého spolupracovníka bude za tímto účelem tohoto využito aby se jmenovaný nechal získat do sekty SJ a takto pak celkově odhalit činnost DUČE Jozefa aby se tato dala dokumentovat a jmenovaný byl znovu realizován.

Provede: npor. Zemánek do 15. 8. 1961.

Pokud se týká ostatních členů sekty SJ, kteří se vrátili v rámci amnestie na svobodu tak tyto všichni jsou stále zapojeni v činnosti sekty SJ, t. j. stále vyznávají jehova. Jako například KOVALÍK Jozef, tento se vyjadřuje, že on i nadále bude členem sekty SJ a aktivně bude toto vyznávat i kdyby se mněl zase znovu dostat do vězení.

76 Závodná organizácia.

77 Pod krycím menom „VEŽA“ viedlo OO MV Trebišov agentúrny zväzok k osobe Antonín Kočka. Zväzok bol zaregistrovaný 12. 5. 1959 pod reg. č. 3308, ukončený bol 14. 12. 1965 pod arch. č. 7530.

78 Jozef Duč bol v marci 1960 odsúdený Vojenským súdom v Košiciach pre trestný čin nenastúpenia do vojenskej služby odsúdený na tri a pol roka odňatia slobody.

79 Dnes súčasť obce Zemplínska Nová Ves.

Další poznatek k osobě člena sekty SJ a to k Štefanovi Zubkovi⁸⁰, který byl odsouzen za činnost v BL⁸¹, ale po vrácení se v rámci amnestie byl získán do sekty SJ a v dnešní době agituje na pracovišku jako i mimo pracoviška za sektu SJ. V daném případě je v tomto směru provedená i dokumentace a to jako agitoval na ŠM Čalovce.

V daném případě bude dokončená dokumentace a osoba bude postavená před soud. Dokončení dokumentace:

Provede: npor. Zemánek do 20. 8. 1961.

PAVLÍK Štefan, zaměstnan u KCS v Trebišově jako dělník, jmenovaný velmi jeví zájem o mládež, na druhé straně jmenovaný se stále stýká s osobami, které byli v minulosti činné v HSLŠ a HG⁸².

Za účelem prověření poznatků k této osobě na jmenovaného založit operativní svazek a jmenovaného rozpracovat.

Provede: pprap. Pokrivňák do 20. 7. 1961.

Šprinc Štefan, bývalý učitel, zaměstnan u Ing. staveb Košice, bytem Slanec. K jmenovanému jsou získány poznatky, že tento se projevuje velmi kladně a taktéž velmi lituje na veřejnosti, že se dostal do vězení jeho neopatrností. Hned po jeho vrácení se v rámci amnestie navštěvoval podobné osoby /amnestanty/ za účelem napsání děkovného dopisu s.[oudruhu] prezidentu a taktéž napsání dopisu spoluvězňům, kteří zůstali na svobodě. V tomto směru toto i jmenovaný uskutečnil.

Jelikož se jedná o inteligentní osobu, bývalý učitel, jeho manželka je taktéž zaměstnána jako učitelka, jeho syn studuje právě na vysoké škole, bude jmenovaný rozpracován jako typ, respektive kandidát na verbovku a verbovka jmenovaného se uskuteční v druhém půlroku 1961.

Provede: npor. Zemánek a pprap. Pokrivňák.

Jmenovaného obsadit agentem VAŠKO⁸³, za účelem chování tohoto v rodinném kruhu a soukromém.

Provede: Pokrivňák do 10. 6. 1961.

VALO Ignác⁸⁴, zaměstnan na ŠM v Čalovce, bytem Egreš, k této osobě byla provedena dokumentace a to jako jmenovaný pobožuje na ŠM proti malému platu a proti pokrokovosti. Materiál i dokumentace byla odstoupena na vyšetřující odbor.

Pokud se týká dalších osob z řad amnestantů tak k těmto pokud jsou získávány poznatky, tak se jedná o osoby, které se zapojili dobře do pracovního procesu a není proti jmenovaným získán žádný závadných poznatků po stránce Stb, nebo VB. Jedná se o osoby, které jako i před zajištěním pracovali manuálně jako robotníci a rolníci. Ani v dnešní době žádný z amnestantů nepracuje jinak jako manuálně mimo Jenčíka, který doposud nepracuje nikde. Pokud se týká změny zaměstnání, tak žádný z těchto osob neměnil zaměstnání.

Další opatření, které bude k těmto osobám provedeno a to, přesně bude proveden výpis těchto osob na všechny skupiny zdejšího OO-MV a to s tím kde tyto bydlí, pracují za účelem obsazení těchto osob jak na pracoviškách tak i v místu bydliště agenturou.

Do 10. 6. 1961 provede pprap. Pokrivňák.

Náčelník OO-MV:

npor. Zedníček J. v. r.

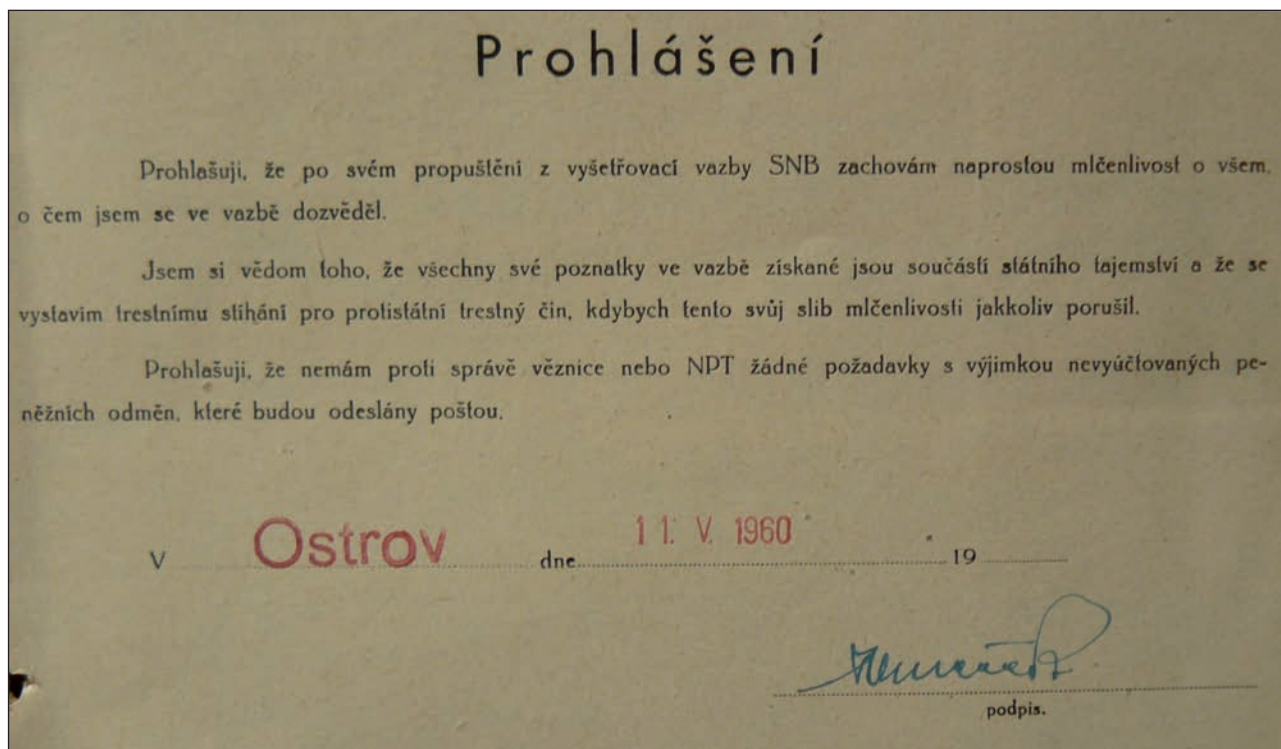
80 Štefan Zubko bol v roku 1953 odsúdený Krajským súdom v Košiciach pre trestný čin velezrady na 17 rokov odňatia slobody.

81 Biela légia.

82 Hlinkova garda.

83 Identitu tajného spolupracovníka „VAŠKO“ sa nám nepodarilo jednoznačne preukázať.

84 Ignác Valo bol v roku 1953 odsúdený Krajským súdom v Košiciach pre trestný čin velezrady na 15 rokov odňatia slobody.

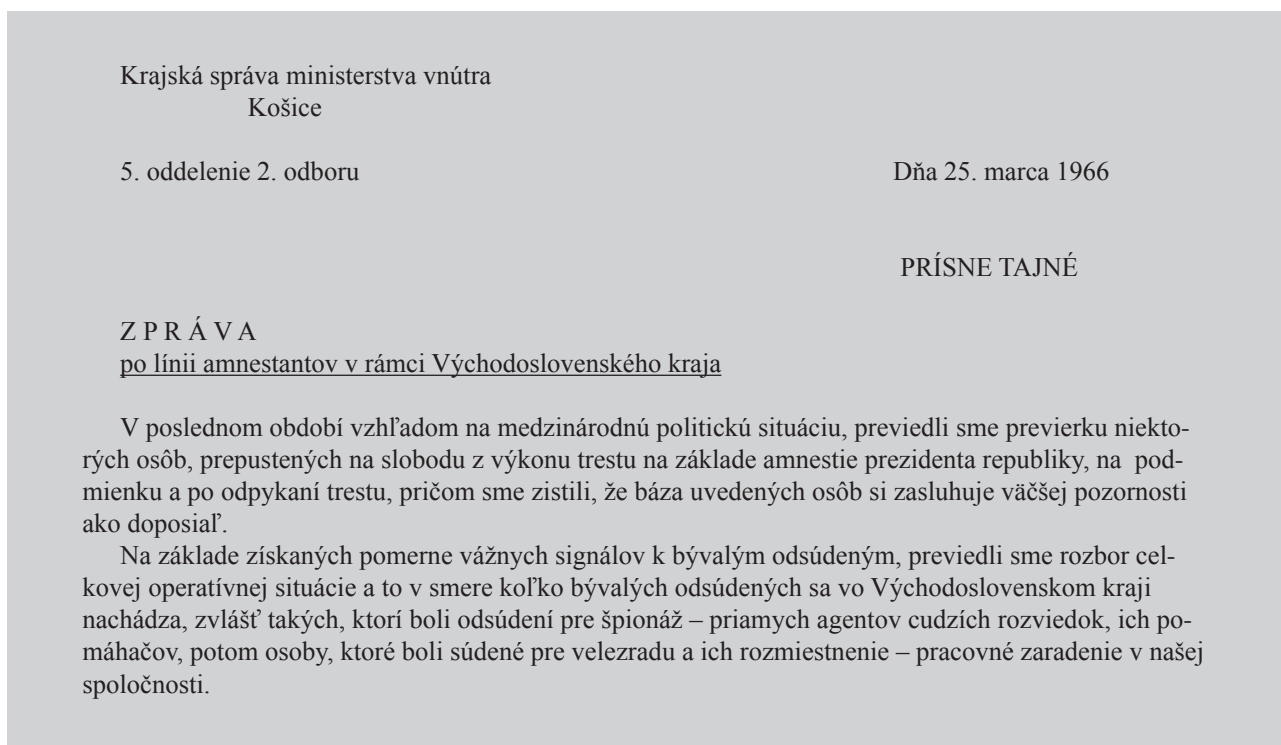

Každý vězeň (nielen politický) podpisoval pri prepustení na slobodu vyhlásenie o zachovaní mlčanlivosti (Zdroj: NA Praha)

DOKUMENT Č. 4

1966, 25. marca, Košice. Správa o amnestantoch vo Východoslovenskom kraji, originál.

A ÚPN, f. KS ZNB S-ŠtB Košice, Objektové zväzky, a. č. OB – 9315/4, Amnestanti.

Po zhrnutí všetkých dostupných materiálov sme zistili, že v našom kraji je celkovo okolo 200 osôb v minulosti súdených za rôzne protištátne trestné činy. Z uvedeného počtu je:

- Agenti cudzích rozvedok a ich pomáhači 39 osôb
- Velezrada 92 osôb
- Ostatné /poburovanie, hanobenie, teror a pod./

V samotných Košiciach je:

- 10 osôb súdených pre špionáž
- 12 osôb súdených za velezradu

V okrese Košice sa nachádza:

- 2 osoby súdené za špionáž
- 8 osôb súdených za velezradu

Z celkového počtu bývalých odsúdených prevažná väčšina pracuje v priemysle, ako napr. VSŽ⁸⁵, VSS⁸⁶, Inžinierske stavby, Pozemné stavby a pod. Ďalšia časť pracuje na poľnohospodárstve, 8 osôb zostáva úradnícke miesta.

Z osôb súdených pre špionáž a velezradu je celkove v rámci Východoslovenského kraja evidovaných podľa RMV č. 10/1964⁸⁷ 25 osôb.

Podľa získaných poznatkov celá rada bývalých odsúdených nevyvíja žiadnu činnosť proti nášmu zriadeniu. Na druhej strane bývalí odsúdení, t. j. ďalšia časť aj keď aktívne proti nášmu zriadeniu nepracuje cez to sú poznatky, ktoré hovoria v tom smere, že medzi sebou hodnotia hospodársku a medzinárodnú situáciu. O medzinárodnej situácii hovoria ako o nebezpečnej z hľadiska vzniku III. svetovej vojny, ku ktorej keby došlo – dôjde aj znova k rozdeleniu sveta v prospech tábora kapitalizmu.

Taktiež je zistené, že niektorí bývalí odsúdení hovoria o tom, že treba „vyčkať“ čo prinesie situácia a potom budú vedieť, kde sa majú zaradiť⁸⁸.

Mimo uvedeného pomerne často hovoria o terajších ekonomických ťažkostiach u nás, o novom riadení národného hospodárstva a vyjadrujú sa v tom zmysle, že nové riadenie neprináša a neprinesie žiadnych výsledkov, ba naopak prinesie krach našej ekonomiky. Takéto názory prejavujú hlavne tieto osoby: dr. SLÁVIK, RYBÁRIK, JARKOVSKÝ, ZÁTOPEK, dr. ANDĚL a ďalší.

Mimo uvedeného ZÁTOPEK ako bývalý agent CIC⁸⁸ sa pred našou agentúrou vyjadril v tomto smere, že má uložené peniaze v zahraničí, ktoré mu mala ukladať rozvedka za jeho prácu proti ČSSR⁸⁹. O peniazoch, ktoré má uložené v zahraničí hovorí, že rád by tieto dostal do ČSSR, cestu však doposiaľ nemá, legálnym spôsobom tieto získať nechce.

Taktiež bolo zistené, že uvádzané osoby odpočúvajú cudzie rozhlasové relácie, ktoré však na verejnosti nerozširujú, hovoria o tom len v úzkom kruhu známych. Niektorí z nich – konkrétne dr. SLÁVIK sa vyjadruje o našom zriadení ako o židobolševickom a o našich popredných činiteľoch hovorí, že sú židia.

Tiež sú poznatky o tom, že bývalí odsúdení sa dopúšťajú tr.[estných] činov rozkrádania majetku v socialistickom vlastníctve, konkrétne u bývalého agenta CIC ZÁTOPEK, zamestnanca VSŽ, potom Michala KOČIŠA, pomáhača agentom CIC.

Ďalšia časť bývalých odsúdených, zvlášť z rad farárov, mníšok a rôznych siekt, taktiež osoby bigotne nábožensky založené pridržiavajú sa cirkevnej politiky a na tejto platforme aj naďalej zostávajú. O svojich náboženských citoch hovoria pred svojimi známymi a nijako sa netaja tým, že v cirkevnej otázke musí dôjsť k zmenám.

85 Východoslovenské železiarne.

86 Východoslovenské strojárne.

87 RMV č. 10 zo 17. 2. 1964 „Evidování nepřátelských osob“.

88 Counterintelligence Corps – vojenská kontrarozvedka USA.

89 Československá socialistická republika.

Je zaujímavé u bývalých odsúdených to, že aj keď väčšina z nich nepracuje aktívne proti nášmu zriadeniu, no na strane druhej udržiavajú medzi sebou písomné styky, zvlášť medzi Ostravou, Košicami, Bratislavou, Prahou a ďalšími priemyselnými centrami, kde sú amnestanti zamestnaní.

V priebehu roka 1965 boli zachytené poznatky, že takýto styk – písomný je medzi bývalým odsúdeným zo Žiliny, t. č. v Ostrave ŠEBANOM a SABOLOM-PALKOM Antonom⁹⁰ z Košíc.

V tejto súvislosti AZ⁹¹ boli potvrdené úkonom K-3⁹², kde ŠEBAN píše MACHÁLKOVÍ do Košíc, že za krátku dobu v Ostrave budeme hostiť prešovského župana SABOLA, je nás hodne čo sme prešli „štátnym bytom“ v Ostrave, na základe čoho aj štátna bezpečnosť musí zvýšiť stavy.

Ďalej je možné uviesť, že bývalý agent CIC Kazimír ZÁTOPEK, zamestnaný na VSŽ Košice, udržiava písomné styky s bývalými predstaviteľmi nár.[odno] soc.[ialistickej] strany⁹³, konkrétne s Milošom RICHTEROM z Brna, ROUBIKOM, dr. DOHNÁLEKOM, ADAMÍKOM, RAČANSKÝM a HEIDOM z Prahy. ZÁTOPEK s uvedenými udržiaval úzke priateľské styky už po dobu výkonu trestu v Leopoldove.

Činnosť bývalých odsúdených sa prejavuje aj v tom, že za každú cenu chcú dosiahnuť revíziu rozsudkov, tým aj rehabilitáciu a tak usvedčovať a kompromitovať orgánov MV pred justičnými orgánmi. Takáto činnosť bola zistená u agenta CIC ZÁTOPKA z VSŽ, Karola RYBÁRIKA, ktorý spolupracoval s USA rozvedkou, t. č. zamestnaný na VSŽ, JUDr. SLÁVIKA z Košíc, v minulosti súdený za velezradu.⁹⁴ Uvedení počas rozhovorov s našou agentúrou uvádzajú, že práve na nich bolo použité násilie – porušovaná socialistická zákonnosť, následkom čoho sa museli k trestnej činnosti doznať.

Tu je nutné podotknúť, že všetci bývalí odsúdení sa navzájom podozrievajú zo spolupráce s Štb, či už v dobe výkonu trestu alebo na slobode. Pokiaľ je možné hovoriť o ich dôvere navzájom, dôverujú si opravdu len vtedy, keď sa navzájom preverili, že nie sú spolupracovníkmi Štb.

Veľa bývalých odsúdených sa riadne zapojilo do pracovného procesu, nestarajú sa o ďalšie dianie, či už vo svete alebo u nás doma.

Na tunajšom oddelení sa nachádzajú poznatky k jednotlivým bývalým odsúdeným z rad ľudákov, ktorí už vo výkone trestu organizovali protištátnu separatistickú činnosť a mali sa dohodnúť, že po prepustení budú aj naďalej pokračovať v trestnej činnosti.

V tomto smere je potrebné spomenúť bývalého prešovského župana, veliteľa PO-HG⁹⁵, po oslobodení v DS⁹⁶ SABOLA-PALKU, ktorí za svoju činnosť za tzv. slov.[enského] štátu, bol odsúdený na trest smrti, neskoršie trest zmenený na 25 rokov odňatia slobody.

SABOL-PALKO vo výkone trestu zorganizoval skupinu, ktorá prevádzala nepriateľskú činnosť. Skupina bola spojená so zahraničím. Menovaný v roku 1964 bol prepustený z výkonu trestu na podmienku a hneď po príchode na slobodu začal nadväzovať styky s bývalými ľudákmi, ktorí tiež boli prepustení na slobodu z výkonu trestu.

Aktívna ľudácka – separatistická činnosť sa prejavuje aj u bývalého agenta CIC Imricha KOČIŠA zo Spišského Hrhova, zamestnaný na ŠM Spišský Hrhov. KOČIŠA jeho spoluväzni v dobe výkonu trestu hodnotili ako osobu, ktorá je nádejná, že niečo môže urobiť pre vytvorenie nového slovenského štátu.

Ako bolo zistené, KOČIŠ udržiava styky s bývalými odsúdenými jednak z Bratislavy a to s istým LABUDOM, WASERMANNOM, TURÁKOM, v mieste bydliska s býv.[alým] odsúdeným KOPKÁŠOM a ďalšími.

90 Anton Sabol-Palko (1904), pred vojnou riaditeľ meštiackej školy a mešťanosta Prešova. V roku 1938 veliteľ HG pre oblasť Prešova, v rokoch 1939 – 1940 veliteľ HG v Prešovskej župe. Bol aj vládny zmocnencom pre východné Slovensko. Po vojne bol zatknutý a ľudovým súdom v Bratislave 22. 5. 1948 odsúdený na trest smrti. V máji 1949 mu prezident republiky milosťou zmenil trest smrti na trest doživotného odňatia slobody. V roku 1958 bol Krajským súdom v Karlových Varoch odsúdený za rozvracanie republiky na ďalšie štyri roky odňatia slobody. CHREŇO, Jozef. *Malý slovník slovenského štátu 1938 – 1945*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1965, s. 160.

91 Agentúrne správy.

92 Úlohová previerka korešpondencie.

93 Československá strana národne socialistická.

94 Na konci vety rukou dopísane: Letko Jozef a ďalší.

95 Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy.

96 Demokratická strana.

V Košiciach udržuje styky so SABOLOM-PALKOM. KOČIŠ sa prejavuje ako krajne nepriateľský živel voči našej republike /viď zpráva z pohrebu⁹⁷/.

Taktiež ako bolo agentúrnou cestou zistené, aj bývalý odsúdený Jozef LETKO zo Spišskej Novej Vsi po príchode z výkonu trestu mal záujem pracovať proti nášmu zriadeniu, čo bolo potvrdené AZ, tak aj ďalšími prostriedkami agentúrno-operatívnej práce. Keď od svojich zámerov upúšťal sa vyjadril v tom smere, že sabotáž nemá cenu prevádzať, túto si prevádzajú sami komunisti. LETKO aj naďalej ostáva na platforme ľudáckeho separatizmu.

Z krátko vyhodnotenia operatívnej situácie medzi amnestantami je vidieť, že báza bývalých odsúdených si zasluhuje väčšej pozornosti ako doposiaľ, preto navrhujem:

1/ Zprávu rozobrať na vedení odboru, zvlášť sa zamerať na osoby, ktoré v minulosti boli súdené pre špionáž či už ako priami agenti rozviedok alebo ich pomáhači, potom osoby súdené pre velezradu, ktorých ako je zo štatistiky vidieť, je ich pomerne hodne.

2/ Nakoľko nie je možné terajším systémom našej práce zabezpečiť ich prísnu kontrolu, zabezpečiť ich kontrolu tak, že budú pridelení na jednotlivé oddelenia tunajšej KS–MV, zvlášť na také oddelenia, kde sú lepšie možnosti ich agentúrneho obsadenia.

3/ Po bývalých odsúdených spracovať orientírovku na jednotlivé OO–MV v kraji, zisťovať ich činnosť a žiadať aktívnu kontrolu, tiež budovanie agentúry, previesť ich evidovanie podľa RMV č. 10/64.

4/ Problém amnestantov sa stáva vážnym, preto navrhujem referát amnestantov obsadiť špeciálne jedným skúseným operatívnym pracovníkom.

Náčelník 5. oddelenia:
/mjr. Lazorčák/ v. r.

Branislav Kinčok • Political Prisoners Granted an Amnesty Monitored by the State Security

The documents that are commented on reveal the issue of political prisoners who were granted an amnesty, the issue that appeared as an activity of the State Security units at the end of the 1950s for the first time. Persons were released from prison after their time of custodial sentence lapsed, or after the half of their sentence was over and those released after an amnesty. State Security units were supposed to monitor their activities. The significance of this issue increased after the President of the Republic granted an amnesty in 1960, when the majority of political prisoners were released. Political prisoners released from jail were classified as members of the category of the “former people” and after that files were maintained about them by respective Regional Administrations and District Units of the Ministry of Interior. Selected documents provide information on the activities of the State Security against political prisoners released due to the amnesty, since they left prisons till 1966. The first two documents describe measures adopted by the security units before and shortly after those sentenced persons were released, the third document information from the monitoring one year after being released and the fourth document is dedicated to the situation in this respect in the second half of the 1960s.

Mgr. Branislav Kinčok (1979)

Absolvent histórie na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Pracuje v Sekcii vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa. Vo svojej činnosti sa venuje politickým procesom v komunistickom Československu po roku 1948, činnosti Štátní bezpečnosti, ako aj problematike vojnových a povojnových vzťahov Červenej armády so slovenským obyvateľstvom. Je spoluautorom monografie *Slovenskí generáli 1939 – 1945* (2013), *Gustáv Husák a jeho doba* (2015) a autorom viacerých vedeckých štúdií a odborných článkov.

97 „Z pohrebu“ rukou prepísané na „od TS Volodá“.

ROK 1988 – V ZNAMENÍ OPATRNÉHO ÚSTUPU

ONDREJ PODOLEC

Rok 1988 možno z hľadiska vývoja perzekúcie cirkví normalizačným režimom označiť z viacerých hľadísk za zlomový. V komunistickom Československu mal vzťah štátu a cirkví predovšetkým kľúčový celospoločenský dosah, keďže po februárovom prevrate v roku 1948 zostali cirkvi jediným inštitucionalizovaným činiteľom s potenciálom relevantného odporu voči totalitnému režimu. Toto tvrdenie platilo osobitne pre normalizačné Slovensko, kde sa ťažisko proti režimovým aktivitám sústreďovalo práve v štruktúrach skrytej (tajnej) katolíckej cirkvi, ktorú tvorili kňazi, rehoľníci i laickí aktivisti pôsobiaci bez štátneho súhlasu.

Početne dominantná katolícka cirkev predstavovala pre komunistický režim zložitý problém. Jej hierarchicky usporiadaná riadiaca štruktúra bola podriadená vatikánske- mu centru, ktoré sa nachádzalo mimo mocenského dosahu československých orgánov. Preto už v roku 1949 došlo prostredníctvom tzv. cirkevných zákonov k vytvoreniu akýchsi paralelných štátnych riadiacich orgánov, s ambíciou nahradiť tak legitímnu cirkevnú hierarchiu, ktorá mala byť postupne izolovaná. Úplné podriadenie cirkví malo byť základným predpokladom k dosiahnutiu konečného cieľa – likvidácie náboženstva ako „ópia ľudstva“. Politika československého režimu pritom patrila k najrepresívnejším aj v rámci komunistického bloku. Nedo-

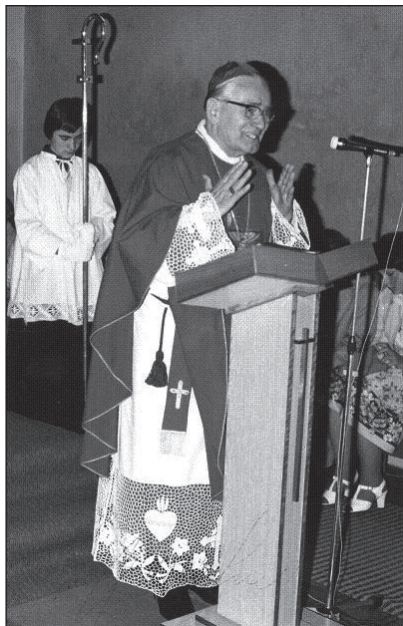
držovanie reštriktívnych zákonov, vrátane „nelegálneho“ pôsobenia duchovných bez štátneho súhlasu bolo počas celého trvania komunistického režimu tvrdo trestnoprávne postihované. Postupne totiž začali popri „oficiálnej“ hierarchii paralelne pôsobiť aj štruktúry skrytej cirkvi, ktorá disponovala aj vlastnými biskupmi, ktorí mohli vysviacať ďalších tajných biskupov a kňazov. Jej personálny základ tvorili najmä rehole, ktoré sa komunistický štát pokúsil násilne zrušiť v roku 1950. Liberalizácia komunistického režimu v duchu nového kurzu nastoleného sovietskym komunistickým vedením na čele s Michailom Gorbačovom (perestrojka – prestavba a glasnosť) sa v československých podmienkach presadzovala veľmi pomaly. Hoci bola

v oficiálnej propagande podporovaná, reálne čelila odporu prestarnutej normalizačnej vládnucej garnitúry. Osobitne to platilo o cirkevnej politike, kde ešte aj v druhej polovici 80. rokov boli kňazi i veriaci vystavení rôznym formám trestnoprávnej i administratívnej perzekúcie.¹

Oficiálne deklarovaná liberalizácia režimu sa neodzrkadlila ani v stále tvrdošijných postojoch československej delegácie pri rokovaníach s Vatikánom, ktoré bránili vo vymenovaní biskupov pre viaceré dlhodobo uprázdnené diecézy (na Slovensku bola v roku 1988 už napríklad 38 rokov bez biskupa Spišská diecéza i grécko-katolícka eparchia v Prešove, 27 rokov košická diecéza, 16 rokov Rožňavská diecéza).² Normalizačný československý režim trval

1 K prenasledovaniu cirkví počas normalizácie pozri najmä: HRABOVEC, Emília. *Slovensko a svätá stolica v kontexte vatikánskej východnej politiky (1962 – 1989)*. Bratislava: Vydavateľstvo Univerzity Komenského, 2016; PEŠEK, Jan, BARNOVSKÝ, Michal. *V zovretí normalizácie. Cirkvi na Slovensku v rokoch 1969 – 1989*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2004; LETZ, Róbert. Komunistický režim a katolícka cirkev na Slovensku v 80. rokoch. In: JAŠEK, Peter, NEUPAUER, František, PODOLEC, Ondrej, JAKUBČIN, Pavol, eds. *Sviečková manifestácia I. Štúdie. Spomienka a svedectvá*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2015, s. 23 – 41; HALKO, Jozef. *Arcibiskupov zápas. Životná cesta Mons. RNDr. Júliusa Gábríša*. Trnava: Spolok sv. Vojtecha, 2008; JAKUBČIN, Pavol, FIAMOVÁ, Martina, eds. *Prenasledovanie cirkví v komunistických štátoch strednej a východnej Európy. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Bratislava 30. september – 2. október 2009*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010; HLINKA, Anton. *Sila slabých a slabosť silných. Cirkev na Slovensku v rokoch 1945 – 89*. Trnava – Bratislava: Spolok sv. Vojtecha, 1990; MIKLOŠKO, František. *Nebudete ich môcť rozvrátiť. Z osudov katolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1943 – 89*. Bratislava: Archa, 1991; ŠIMULČÍK, Ján. *Katolícka cirkev a nežná revolúcia 1989*. Prešov – Bratislava: Vydavateľstvo Michala Vaška v spolupráci s Nadáciou Milana Šimečku 1999; BALUN, Peter, ed. *1988. Rok pred zmenou. Zborník a dokumenty*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2009.

2 ŠIMULČÍK, Ján. *Čas svitania*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 1998, s. 23.

Na začiatku roku 1988 pôsobili na Slovensku len dvaja biskupi: nitriansky – Ján Pásztor (vľavo) a banskobystrický – Jozef Feranec (Zdroj: Internet)

na menovaní predstaviteľov kňazskej organizácie „Pacem in terris“, ktorú fakticky sám účelovo vytvoril. Politiku komunistického režimu teda akoby aj na konci 80. rokov stále charakterizoval výrok riaditeľa sekretariátu pre veci cirkevné Karla Hružy, ktorý po krátkom období čiastočnej slobody pre pôsobenie cirkví (v rokoch 1968 – 1969) v čase nástupu normalizácie stanovil politickú líniu slovami: „Cirkev sa znovu musí naučiť báť sa.“³

Situácia katolíckej cirkvi na Slovensku i v celej ČSSR bola na začiatku roka 1988 veľmi zložitá.⁴ Z hľadiska absencie legitímnej cirkevnej hierarchie sa nachádzala v kritickom stave, ktorý aj komunistický režim zrejme považoval za dlhodobu politicky neudržateľnú. Po smrti trnavského apoštolského administrátora arcibiskupa Júliusa Gábriša totiž stáli biskupi len na čele dvoch diecéz – pričom obaja (nitriansky Ján

Pásztor, ktorý o niekoľko mesiacov v novembri zomrel a banskobystrický Jozef Feranec) už prekračovali vek (75 rokov), v ktorom boli podľa cirkevného práva povinní požiadať pápeža o uvoľnenie zo svojho postu. Na druhej strane bola z hľadiska katolíckej cirkvi podstatne lepšia situácia, pokiaľ išlo o religiozitu i aktívny prístup veriacich. Napriek dlhým desaťročiam perzekúcií bola cirkev stále živým a dynamickým organizmom. Prispievala k tomu aj aktivizácia skrytých neoficiálnych štruktúr, laického apoštolátu i širokých mas veriacich, pričom bolo dôležité, že podstatnú časť z nich tvorili mladí ľudia. Masovosť účasti na púťach reálne znižovala možnosť štátnych zásahov proti nim a tiež napomáhala prekonávať bariéru strachu pred následnými perzekúciami zo strany komunistického režimu. Prvým vážnym varovaním preň boli už v roku 1985 dovtedy nevídané masové prejavy

protestu účastníkov púte na Velehrade (pri príležitosti 1 100. výročia smrti sv. Metoda), ktorú chcel komunistický štát premeniť na ideologicky neutrálnu mierovú slávnosť.

K osobitosti roku 1988 prispel aj fakt, že bol pápežom Jánom Pavlom II. vyhlásený za Mariánsky rok. Táto skutočnosť motivovala veriacich k ešte väčšej aktivite, osobitne k účasti na tradičných púťach na miesta spojené s mariánskym kultom. Už na začiatku roka bola navyše spustená podpisová akcia, ktorá nadobudla na pomery komunistického štátu nebyvalé rozmery. Petícia pod názvom *Podnety katolíkov na riešenie situácie veriacich občanov v ČSSR* obsahovala 31 bodov požiadaviek smerujúcich k ukončeniu diskriminácie veriacich a iniciovala ju skupina moravských katolíkov v novembri 1987. Dôležitým faktorom bolo, že sa k nej pripojil aj najvyšší český cirkevný hodnostár kardinál František Tomášek, a tak ju komunistický štát už nemohol obligátne označiť za akciu samozvaných nelegálnych cirkevných štruktúr. V snahe netrieštiť sily upustili aktivisti slovenskej skrytej cirkvi od iniciovania vlastnej podpisovej akcie, ktorú nevediac o moravskej akcii nezávisle pripravovali s hlavnou požiadavkou menovania biskupov. Petíciu napokon podpísalo vyše pol milióna občanov ČSSR, z čoho takmer 60 % podpisov pochádzalo zo Slovenska⁵, hoci tvorilo len tretinu počtu obyvateľov republiky. V tomto prípade nešlo už len o účasť v anonymnom dave na masovej púti – pripojiť svoj podpis a vystaviť sa tak možným následkom v podobe rôznych foriem perzekúcií bolo vo vtedajších podmienkach prejavom vysokej miery odvahy i občianskej statočnosti.

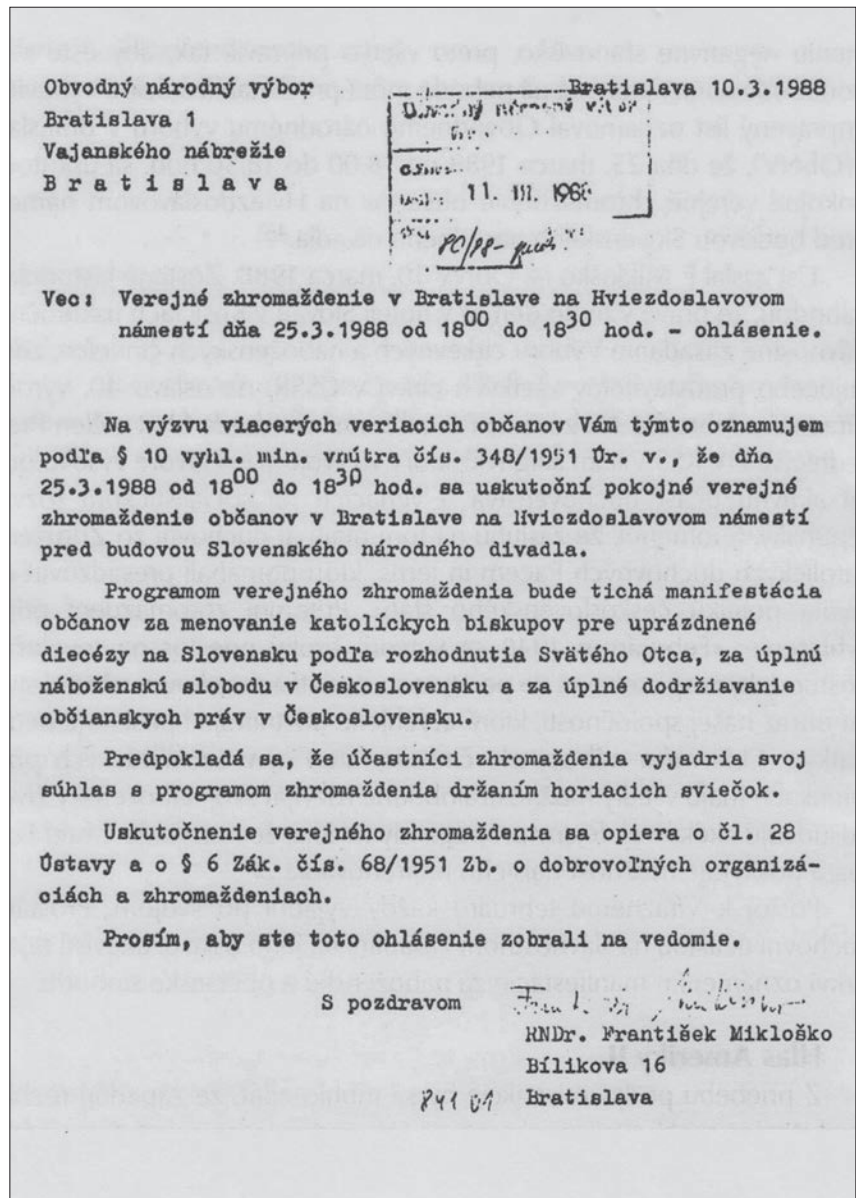
3 ŠIMULČÍK, J. *Čas svitaní*, s. 15.

4 HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s. 302n; tiež PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. *V zovretí normalizácie*, s. 147n; LETZ, R. *Komunistický režim a katolícka cirkev*, s. 23 – 41.

5 ŠIMULČÍK, Ján. *Čas odvahy: Najväčšia podpisová akcia za náboženskú slobodu – 500 000 občanov ČSSR*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2017; ŠIMULČÍK, J. *Čas svitaní*, s. 26; HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s. 312n; tiež PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. *V zovretí normalizácie*, s. 149; LETZ, R. *Komunistický režim a katolícka cirkev*, s. 37.

Klíčovou udalosťou roka, ktorá mala celospoločenský dosah, bola Sviečková manifestácia, ktorá sa konala 25. marca 1988 v Bratislave. Bola prvým masovým verejným vystúpením proti komunistickému režimu v Československu od roku 1969. Jej účastníci požadovali dodržiavanie náboženských slobôd a občianskych práv. Na podnet, ktorý prišiel zo slovenského exilu, ho zorganizovali kresťanskí aktivisti z prostredia skrytej katolíckej cirkvi. Širokú pozornosť doma i v zahraničí vzbudila brutalita štátneho zásahu, ktorý už bol neobvyklý v podmienkach postupne sa liberalizujúceho sovietskeho bloku.⁶

Na pretrvávajúcu proticirkevnú politiku československého komunistického štátu v súvislosti s prebiehajúcou petíciou sa rozhodol zareagovať aj kardinál Tomášek formou osobitného listu adresovaného predsedovi federálnej vlády ČSSR Lubomírovi Štrougalovi. Datoval ho symbolicky na sviatok svätého Vojtecha – 23. apríla 1988, pričom v ňom reflektoval aj nedávnu bratislavskú Sviečkovú manifestáciu „proti ktorej bezpečnosť bezdôvodne uplatnila drastické násilie...“ Formu listu, ako písal, zvolil, aby vládu informoval o svojom stanovisku „k udalostiam prvých mesiacov tohto roku, ktoré sa dotýkajú vzťahu katolíckej cirkvi a štátu“. Takto chcel zároveň „osvetliť pravý význam týchto udalostí v širších súvislostiach a poukázať na nutnosť vyvodiť z nich správne dôsledky“. Opätovne sa prihlásil k prebiehajúcej podpisovej akcii, ktorej zámerom bolo „dosiahnutie zásadného obratu vo vzťahu štátu k cirkvi“. Okrem iného tiež požadoval „zaplnenie katastrofálneho prázdna na hierarchickej úrovni“. Konštatoval, že: „Katolíci sú si vedomí svojich práv. Budú ich naďalej požadovať a sú odhodlaní prinášať aj obeti.“⁷

Úradné oznámenie Františka Mikloška o konaní Sviečkovej manifestácie (Zdroj: ŠIMULČÍK, J. *Čas odvahy*)

Československý komunistický režim sa teda cítil byť pod dvojitým tlakom – na jednej strane ho zneisťoval vývoj vo vnútri sovietskeho bloku a zároveň pociťoval rastúcu aktivitu „zdo-

la“ – zo strany kňazov i laikov. V širšom zmysle ho chápal ako časť koordinovanej „aktivizácie síl vnútorného a vonkajšieho protivníka“ a v tomto zmysle sa vedenie štátostrany 29. apríla 1988

6 Blížšie pozri KOREC, Ján Chryzostom a spolupracovníci: *Bratislavský veľký piatok*. Bratislava: Lúč, 2008; ŠIMULČÍK, J. *Čas svitaní*, s. 81n; JAŠEK, P., NEUPAUER, F., PODOLEC, O., JAKUBČIN, P., eds. *Sviečková manifestácia* I.

7 Pozri Národný archív v Prahe (ďalej NA), fond (f.) Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 70/88, bod (b.) 13 K dopisu arcibiskupa F. Tomáška predsedovi vlády ČSSR s. L. Štrougalovi. (Za poskytnutie dokumentu ďakujem kolegovi Petrovi Jašekovi). List bol tiež publikovaný na <http://www.moderni-dejiny.cz/clanek/dopis-kardinala-tomaska-lubomiru-strougalovi-z-23-4-1988/>

PODNETY KATOLÍKOV K RIEŠENIU SITUÁCIE VERIACICH OBČANOV V ČSSR

/Text petície podpísanej na výzvu kardinála F. Tomáška/

1. Našou základnou požiadavkou je odluka cirkvi od štátu, s ktorej by vyplývalo, že štát nebude zasahovať do organizácie a činnosti cirkvi.
Z tejto základnej požiadavky vyplýva väčšina ostatných našich návrhov, i keď ich dodržiavanie by malo byť samozrejmé i v prípade, keď odluka cirkvi od štátu nie je.
2. Žiadame, aby štátne orgány nebránili menovaniu nových biskupov. Týmto menovanie nových biskupov nech sa stane vnútornou záležitosťou cirkvi, do ktorej by štát nezasahoval.
3. Žiadame, aby štátne orgány nezasahovali do menovania kňazov do duchovnej správy farností /zrušenie tzv. štátneho súhlasu/. Všetky organizačné opatrenia v tejto veci nech sú prevedené do sféry vnútorných záležitostí cirkvi.
4. Žiadame, aby štátne orgány nezasahovali do výberu a neurčovali počet študentov na teologických fakultách a taktiež aby nezasahovali do výberu vyučujúcich.
5. Žiadame obnovenie CM bohosloveckej fakulty v Olomouci.
6. Žiadame zavedenie trvalého diakonátu podľa rozhodnutia pápeža Pavla VI. zo dňa 18. júna 1967 pod názvom "Všeobecné zásady o trvalom diakonáte, ktorý sa má zaviesť v latinskej cirkvi".
7. Žiadame, aby bola obnovená činnosť všetkých doterajších mužských i ženských reholných spoločenstiev vrátane prijímania nových členov, ako je to i v praxi v NDR a Poľsku.
8. Žiadame, aby bolo uznané právo veriacich vytvárať voľné laické náboženské spoločenstvá, ktoré ako neformálne komunity rôzneho vekového a sociálneho zloženia, usmernené kňazom, podľa koncilového dekretu "Apostolicam actuositatem" /IV,18/, slúžia duchovnému rastu svojich členov. Tieto spoločenstvá sú u evanjelických kresťanov oddávna samozrejmé a v súčasnej dobe existujú u katolíkov ako v západných krajinách, tak i napr. v NDR, Poľsku i v Maďarsku.
9. Žiadame, aby sa vyučovanie náboženstva konalo mimo školy, buď v cirkevných priestoroch na fare, v kostole, alebo v iných budovách. Aby bolo prevedené do sféry vnútorných vecí cirkevných. Prihlášky detí na vyučovanie náboženstva nech sa podávajú farskému úradu a rozsah vyučovania, rozdelenie detí nech určí na návrh duchovného správcu miestny ordinár.
10. Žiadame, aby bolo dovolené kňazom navštevovať nemocnice a väzenia, keď si to pacienti, väzni alebo ich príbuzní želajú, ale i na základe vlastného priania kňaza. Umožniť náboženské obrady v nemocniciach a väzeniach. Dovoľiť veriacim vo výkone trestu nosiť kríž a ďalšie náboženské symboly a tiež mať u seba náboženskú literatúru. Umožniť im spoveď a duchovné rozhovory s kňazmi.
11. Žiadame súhlas ku konaniu exercícií alebo duchovných cvičení pre laikov.
12. Žiadame, aby každé farské spoločenstvo u nás mohlo mať farskú radu, ako je to i u iných cirkvi u nás a v iných štátoch, kde by laici boli nápomocní kňazom, aby sa spoločne riešili problémy farností a tiež preto, aby sa mohla racionalizovať duchovná správa.
13. Žiadame možnosť vzájomného styku s kresťanskými organizáciami na celom svete podľa vlastného výberu.
14. Žiadame, aby veriacim občanom bolo umožnené organizovanie a účasť, či už samostatne alebo spoločne, na pútné miesta v zahraničí.

Text petície „Podnety katolíkov na riešenie situácie veriacich občanov v ČSSR“ (Zdroj: ŠIMULČÍK, J. *Čas odvahy*)

- 2 -

15. Žiadame, aby veriacim občanom boli v plnom rozsahu zabezpečené náboženské publikácie podľa skutočných potrieb veriacich. Umožniť založenie náboženských nakladateľstiev pod vedením cirkevných predstaviteľov, povoliť vydávanie náboženských časopisov rôzneho zamerania, povoliť otvorenie verejných knižovní a čítární s náboženskou literatúrou.
16. Žiadame, aby rôzne opisovanie a rozširovanie náboženských textov nebolo považované za nedovolené podnikanie alebo iný trestný čin alebo prečin.
17. Žiadame možnosť odoberania náboženskej literatúry zo zahraničia podľa záujmov a potrieb veriacich. Preto žiadame, aby táto literatúra nebola colnými orgánmi zabavovaná.
18. Žiadame právo na programy v rozhlase a televízii po dohode so Zborom ordinárov ČSR a SSR alebo neskôr predsedami biskupskej konferencie.
19. Žiadame, aby bolo ukončené zámerné rušenie vatikánskeho rozhlasu v českej a slovenskej reči a tiež vysielanie sv. omše každú nedelu zahraničným rozhlasom.
20. Žiadame, aby bola dovolená nielen ateistická propaganda, ale aby bolo dovolené a umožnené i verejnú šírenie kresťanského učenia, ako duchovnými osobami tak i laikmi. Preto tiež žiadame, tak ako je využívaným právom marxistov a iných ateistov, že kriticky hodnotia náboženstvo a cirkev, aby bola daná rovnaká možnosť i kresťanom a iným občanom, aby i oni mohli vo svojich publikáciách a verejnom živote podrobiť kritickému hodnoteniu učenie marxizmu-leninizmu a aby táto činnosť nebola posudzovaná ako trestný čin.
21. Žiadame, aby boli vrátené zabrané cirkevné budovy, ktoré si z vlastných prostriedkov zadovážili variaci občania a ktoré sú potrebné pre činnosť cirkvi.
22. Žiadame, aby bola umožnená stavba nových kostolov, tam kde sa vyskytuje ich potreba.
23. Žiadame zamedzenie svojvoľného odstraňovania krížov, sôch a kaplniek a iných náboženských a kultúrnych pamiatok z rôznych miest.
24. Žiadame, aby právomoc cirkevných tajomníkov bola vymedzená na základe marxistickej zásady, že "cirkvi sa musia stať slobodnými a na štátnej moci nezávislými spolkami občanov rovnakého zmysľania".
25. Žiadame urýchlenú a dôslednú rehabilitáciu nezákonne odsúdených kňazov, rehoľníkov a aktívnych náboženských laikov.
26. Žiadame zamedzenie diskriminácie veriacich kresťanov v zamestnaní, predovšetkým v školstve.
27. Žiadame, aby veriaci občania malo možnosť v rámci petičného práva vždy sa vyjadrovať k akýmkoľvek otázkam, o ktorých sú presvedčení, že je ich morálnou povinnosťou sa k nim vyjadriť. Žiadame tiež, aby za túto svoju aktivitu neboli obviňovaní z nezákonnej činnosti a aby im petičný materiál nebol zabavovaný.
28. Žiadame, aby boli zrušené všetky právne predpisy, ktoré neoprávnené kriminalizujú značnú časť náboženskej činnosti duchovných i laikov.
29. Žiadame doplnenie alebo úpravu článkov 16, 20, 24, 28 a 32 našej ústavy tak, aby boli v súlade s našimi návrhmi.
30. Žiadame tiež, aby všetky platné zákony a záväzné právne predpisy, dotýkajúce sa priamo alebo nepriamo náboženskej oblasti, boli uvedené do súladu s Medzinárodným paktom o občianskych a politických právach.
31. Žiadame, aby bola utvorená zmiešaná komisia, zložená zo zástupcov štátnych orgánov a zástupcov katolíckej cirkvi včítane laikov menovaných otcom kardinálom Tomáškom a ordinármi vernými Sv. Otcovi, ktorá by sa našimi návrhmi zaoberala a ich riešila.

obrátilo s apelatívnym listom na členskú základňu (základné organizácie KSČ). Tento stav sa v roku 1988 konečne začal postupne prejavovať aj v rokovaníach s Vatikánom, pri ktorých československá delegácia začala strácať pôdu pod nohami.⁸ Výstižne to vo svojej oficiálnej správe pre stranické vedenie charakterizoval jej vedúci Vladimír Janků, keď o rokovaníach na začiatku roku 1989 poznamenal, že prebiehali „v atmosfére rôznych špekulácií o vývoji v socialistických krajinách“.⁹ Československý štát tak bol postupne ochotný akceptovať aj nominácie biskupov, ktoré dovtedy odmietal. Výsledkom ústupkov boli dve júnové biskupské vysviacky v Trnave a Prahe, ktoré sa podľa oficiálnej správy pre Predsedníctvo ÚV KSČ konali už „v atmosfére vypätého katolíckeho triumfalizmu“.¹⁰

V prvej polovici roku 1988 československý režim pod tlakom vyššie spomínaných faktorov zadefinoval zmenu koncepcie cirkevnej politiky, čo sa malo neskôr prejaviť aj v príslušnej pripravovanej legislatíve. Predsedníctvo ÚV KSČ na svojom 70. zasadaní 13. mája 1988 prerokovalo oficiálne stanovisko k listu kardinála Tomáška a zároveň schválilo materiál definujúci „*Některá aktuální opatření na úseku církevní politiky*“, ktoré predložil podpredseda vlády Matej Lúčan. Kardinálov list označili ako ultimatívnu požiadavku na „*generálnu zmenu celej cirkevnej politiky štátu*“. Spolu s listom adresovaným katolíckym veriacim v Československu ho oficiálne označili za spustenie „*nátlakovej akcie*“. Jeho obsah označili za „*súhrnné vyjadrenie požiadaviek nezákonných štruktúr a zároveň ich ‚autorizáciu‘ osobou*

najvyššieho cirkevného hodnostára v ČSSR. Jeho neoddeliteľnou súčasťou je zároveň pokus tieto nezákonné štruktúry legalizovať.“ Tomáškovi malo byť dané jasne najavo, že „*na platforme ním predloženej nemožno rozvíjať akýkoľvek dialóg.*“ Predstavitelia cirkví mali byť zvolaní na spoločné stretnutie, kde im mal byť prezentovaný súbor čiastkových ústupkov v proticirkevnej represii „zabalený“ vo forme akejsi novej koncepcie cirkevnej politiky. Zároveň malo dôjsť k „*faktickému dištancovaniu sa oboch zborov ordinárov od kardinálových invektív.*“¹¹

Prezentované zmeny boli zdôvodnené tým, že momentálne „*dozreli možnosti riešiť niektoré problémy, ktoré zbytočne zaťažujú vzťahy medzi cirkvami a spoločnosťou.*“ V kontraste s „konfrontačným“ prístupom „nelegálnych“ štruktúr i kardinála Tomáška mali byť výsledkom „konštruktívneho“ dialógu s lojálnou časťou Katolíckej cirkvi a Združením katolíckych duchovných *Pacem in terris*. Aktuálne malo dôjsť k týmto zmenám politiky:

- 1) Ukončenie administratívneho obmedzovania vyučovania náboženstva (opatrenie malo zároveň zabrániť jeho „nezákonnému“ prenášaniam na fary a do bytov, kde ho štátna moc nemala pod kontrolou a kde sa zároveň „*uvoloňoval priestor na pôsobenie rehoľníkov a rehoľníč.*“).
- 2) Umožnenie vstupu do ženských reholí v súvislosti s „*prestárlosťou rehoľníč.*“ Malo ísť o akési dočasné riešenie potrieb niektorých sociálnych ustanovizní a charitných domovov dovtedy, kým nebude „ana-

lyzovaná“ existencia rádov a kongregácií. Mal byť zvolený „*postup, ktorý by bol plne v rukách československého štátu a domácich štruktúr a nevyvolával potrebu zákonných úprav.*“¹²

- 3) Čiastočné saturovanie potreby náboženskej literatúry, keďže bolo oficiálne konštatované, že tieto „*potreby nie sú uspokojené.*“ Malo sa tak diať formou „*vybudovania a rozšírenia existujúcich polygrafických kapacít.*“ Pripúšťal sa pritom aj kontrolovaný dovoz literatúry zo zahraničia. V oblasti periodickej tlače sa malo „pružne“ reagovať na potreby tlače, ktorá je „*svojím obsahom v súlade s našimi cirkevno-politickými záujmami.*“ (napríklad zvýšením nákladu štátom kontrolovaných *Katolíckych novín*).
- 4) Legalizácia štatútu „laických diakonov“¹³, pomocou ktorých mal byť riešený problém nedostatku kňazov v Českej socialistickej republike. Komunistický štát si od tohto kroku sľuboval, že „*popri istých rizikách by na druhej strane bolo možné touto cestou dostať do diakonskej služby niektorých pozitívne orientovaných občanov, ktorí by navyše mohli rozšíriť rady združenia katolíckych duchovných Pacem in terris.*“
- 5) Realizácia požiadaviek slovenskej organizácie *Pacem in terris*.¹⁴
- 6) Zmena charakteru združenia katolíckych duchovných *Pacem in terris*. Komunistický štát v tomto prípade plánoval účelovú zmenu charakteru organizácie, aby sa naň už nevzťahoval dekrét Kongregácie pre klérus *Quidam episcopi*

8 Bližšie pozri HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s.302n; CUHRA, Jaroslav. *Československo-vatikánska jednání 1968–1989*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2001; CASAROLI, Agostino. *Trýzeň trpělivosti. Svätý stolec a komunistické země (1963–1989)*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001.

9 HRABOVEC, E. *Slovensko a Svätá stolica*, s. 334.

10 Pozri príslušný dokument v predkladanej edícii (1988, 17. jún, bez miesta. Informace o svěcení nových biskupů římskokatolické církve v ČSSR).

11 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 70/88, b. 13 K dopisu arcibiskupa F. Tomáška předsedovi vlády ČSSR s. L. Štrougalovi.

12 Išlo zrejme o snahu obísť právny problém, nakoľko zrušenie reholí po roku 1950 nemalo žiadny zákonný podklad.

13 Ide o inštitút stálych (trvalých) diakonov v katolíckej cirkvi.

14 Pozri poznámku č. 44.

z 8. marca 1982, ktorý zakazoval sa v nej angažovať v tejto organizácii. Tá mala stratiť charakter výlučne kňazskej organizácie doplnením o „určitý počet pozitívnych laikov“.¹⁵

Nové kroky v cirkevnej politike boli v súlade s vyššie uvedeným plánom prezentované na stretnutí podpredsedu vlády M. Lúčana s predstaviteľmi katolíckej cirkvi, ktoré sa konalo 20. mája 1988 v Hrzánskom paláci v Prahe. Tomuto „federálnemu“ stretnutiu predchádzalo analogické podujatie na úrovni Slovenskej socialistickej republiky (predstaviteľov katolíckej cirkvi prijal 12. apríla 1988 predseda vlády SSR Peter Colotka), ktoré bolo reakciou na Sviečkovú manifestáciu. Veľavravným obrazom reality normalizačného Československa boli problémy s praktickou realizáciou vyššie popísaných minimálnych ústupkov zo strany komunistického štátu. Vyvolali dokonca

nespokojnosť a ostrú kritiku aj v organizácii kolaborujúcej s komunistickým režimom – na júnovom zasadaní slovenskej organizácie Združenia katolíckych duchovných Pacem in terris.¹⁶

Vyššie popisované plánované ústupky v cirkevnej politike značne zaostávali za akcelerujúcim vývojom v sovietskom bloku v rokoch 1988 – 1989, a tak následné pripravované legislatívne zmeny napokon išli značne za ich rámec. Komunistický štát sa novelou Trestného zákona, ktorá nadobudla konkrétnejšie rysy až v roku 1989, plánoval vzdať dlhoročne aplikovaných nástrojov represie proti náboženským aktivitám, keď mala zaniknúť trestnosť náboženských aktivít mimo jeho priamej kontroly. Z Trestného zákona malo teda byť úplne vyradené zneužívanie náboženskej funkcie (§ 101) – paragraf umožňujúci napríklad postih režimu nepohodlných kázní, tiež marenie dozoru nad cirkev-

mi a náboženskými spoločnosťami (§ 178) – paragraf postihujúci činnosť duchovných bez oficiálneho štátneho súhlasu, ako aj porušovanie zákona o rodinnom práve (§ 211), na základe ktorého sa postihoval náboženský obrad uzavretia manželstva bez predchádzajúceho civilného sobáša.¹⁷

Obsahom predkladanej edície dokumentov je reflexia udalostí z oblasti vzťahov komunistického štátu a katolíckej cirkvi v roku 1988 na pôde mocenského centra štátu – Predsedníctva ÚV KSČ. Prehľad jednotlivých zasadaní prikladáme v tabuľke č. 1.

Edícia zahŕňa reakciu na list kardinála Tomáška, reakciu na sviečkovú manifestáciu i správy o priebehu púť a biskupských vysviacok, ktoré sú, samozrejme, jednostranným a ideologicky determinovaným pohľadom exponentov komunistického režimu na tieto náboženské podujatia.

Tab. č. 1

Prehľad príslušných zasadnutí predsedníctva ÚV KSČ

ZASADANIE PREDSEDNÍCTVA ÚV KSČ	NÁZOV PRÍSLUŠNÉHO BODU ZASADANIA
67. zasadanie P ÚV KSČ 22. apríla 1988	Informatívna správa o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. marca 1988 v Bratislave a o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v SSR u predsedu vlády Slovenskej socialistickej republiky.
70. zasadanie P ÚV KSČ 13. mája 1988	K listu arcibiskupa Františka Tomáška predsedovi vlády ČSSR s[údruhovij]. L[ubomírovi] Štrougalovi.
72. zasadanie P ÚV KSČ 3. júna 1988	Informácia o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi a Združenia katolíckych duchovných Pacem in terris ¹⁸ . Prejav podpredsedu vlády ČSSR Mateja Lúčana na stretnutí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi a Združenia katolíckych duchovných Pacem in terris.
74. zasadanie P ÚV KSČ 22. apríla 1988	Informácia o vysvätení nových biskupov Rímskokatolíckej cirkvi v ČSSR.
77. zasadanie P ÚV KSČ 8. júla 1988	Informácia o priebehu púť na Velehrade ¹⁹ a v Levoči ²⁰ .
81. zasadanie P ÚV KSČ 25. augusta 1988	Informácia o priebehu púť v Nitre-Kalvárii, Oščadnici, Turzovke a na Starých Horách. ²¹

15 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 70/88, b. 13 K dopisu arcibiskupa F. Tomáška predsedovi vlády ČSSR s. L. Štrougalovi.

16 PEŠEK, J., BARNOVSKÝ, M. *V zovretí normalizácie*, s. 156.

17 NA, f. Předsednictvo ÚV KSČ 1986–1989, P 66/88, b. 3. Politicko-právni záměry novelizace ustanovení § 109 trestního zákona (trestní čin opuštění republiky).

18 Stretnutie sa konalo 20. 5. 1988 v Hrzánskom paláci v Prahe.

19 Púť sa konala 2. 7. 1988.

20 Púť sa konala 3. 7. 1988.

21 Púte sa konali 13. – 14. 8. 1988.

Zásah policajných áut a vodných diel proti Sviečkovej manifestácii (Zdroj: ŠIMULČÍK, J. *Čas svitania*)

DOKUMENT Č. 1

1988, 21. apríl, Praha. Informatívna správa o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. marca v Bratislave a o prijatí predstaviteľov rímskokatolíckej cirkvi v SSR u predstaviteľov vlády Slovenskej socialistickej republiky.²²

NA, f. P ÚV KSČ 1986 – 1989, P67/88, bod k informáci 6²³

Informácia

o demonštratívnom zhromaždení dňa 25. 3. 1988 v Bratislave

Operatívnymi prostriedkami bolo zistené, že čelní predstavitelia nelegálnych štruktúr – RNDr. František Mikloško a JUDr. Ján Čarnogurský dňa 10. 3. 1988 spracovali na Obvodný národný výbor Bratislava I doporučené zaslali list – ohlásenie o verejnom zhromaždení na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave dňa 25. 3. 1988 v čase od 18,00 do 18,30 hod. so zapálenými sviečkami na podporu pápeža a za obsadenie biskupských miest v ČSSR. O pripravovanej akcii nelegálnych cirkví JUDr. Ján Čarnogurský v prítomnosti RNDr. Františka Miklošku telefonicky informoval pracovníkov rozhlasovej stanice Hlas Ameriky – Antona Hlinku. Tohoto požiadal, aby sa o pripravovanej akcii zmienil v nasledujúcich dňoch s príslušným komentárom.

22 Išlo o dodatkový bod schôdze Predsedníctva ÚV KSČ, 22. 4. 1988, na ktorom mali jeho členovia prerokovať informácie o udalostiach spojených s nedávnou Sviečkovou manifestáciou v Bratislave.

23 Dokument bol v roku 1998 publikovaný v ŠIMULČÍK, J. *Čas svitania*, s. 205 – 208.

Existujú dokumenty o tom, že Svetový kongres Slovákov v Kanade začal organizovať toto podujatie už v decembri 1987.²⁴ V súčinnosti s emigrantskými kruhmi sa na podporu demonštrácie otvorenie postavilo aj Rádio Vatikán, ktoré vo svojom vysielaní už 10. 3. 1988 podalo informáciu o pripravovanej demonštrácii, tzn. skôr než bolo oznámenie RNDr. Miklošku odoslané Obvodnému národnému výboru Bratislava I. To, že akcie podobného protispoločenského charakteru podporuje samotný Vatikán, svedčí aj priebeh rokovaní čs. delegácie s Vatikánom v dňoch 11. – 14. apríla t. r., kedy sa vatikánska delegácia, napriek protestom československej vládnej delegácie od akcií podobného charakteru nedišťancovala. Z toho jasne vyplýva, že Vatikán vo svojich plánoch, vo vzťahu k socialistickým štátom, najmä ČSSR, cieľavedome a plánovite počíta s nátlakovými akciami, snažiac sa zneužiť prebiehajúci proces prestavby a demokratizácie našej spoločnosti. Kalkuluje s tým, že československý štát pod tlakom akcií podobného charakteru pristúpi k ústupkom a postupnej realizácii požiadaviek, ktoré predkladajú nelegálne cirkevné štruktúry a extrémne orientovaní aktivisti politickej klerikalizmu z radov laických štruktúr.

Na základe pokynu Ústredného výboru KSS bola vytvorená komisia, ktorá vypracovala alternatívy priebehu demonštrácie a patričné protiopatrenia. Činnosti komisie sa zúčastnili ss.²⁵Lazar²⁶, Šlapka²⁷, Válek²⁸, Sádovský²⁹, Barták³⁰ a Mikula.³¹

Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné zabezpečil, že predstavitelia rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi sa od podujatia dišťancovali³². Vyhlásenie zboru ordinárov Slovenska bolo zverejnené v deníkoch i cirkevnej tlači. Uskutočnil sa tiež televízny príhovor kanonika Záreckého, dekana Bratislavy, ako aj docenta Krajčího, učiteľa cirkevného práva a prodekana Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty vo vysielaní Československého rozhlasu. Obaja odsúdili podobné aktivity ako nekatolícke a čisto politické. Okrem toho tento sekretariát zabezpečil opatrenia aj v seminári bohosloveckej fakulty na zamedzenie účasti poslucháčov tejto fakulty na demonštrácii. Zároveň boli vykonané preventívne opatrenia v spolupráci s orgánmi štátnej moci, aby pri akcii neboli zneužívané autobusy, najmä k hromadným zájazdom do Bratislavy.

Obvodný národný výbor Bratislava I. uskutočnenie demonštrácie nepovolil, čo žiadateľovi RNDr. Mikloškovi³³ riadne oznámil. Mestský prokurátor hlavného mesta SSR Bratislavy okrem toho upozornil RNDr. Miklošku, že konanie takejto demonštrácie je v rozpore so zákonom č. 126/1969 Zb.³⁴

Dňa 25. 3. 1988 cca o 16,15 hod. sa začali grupovať veriaci pred katolíckym kostolíkom Notre Dame na Hviezdoslavovom námestí³⁵. O 18,00 hod. sa vytvorila skupina asi 600 ľudí pred národným

- 24 Prvý podnet na konanie sviečkovej manifestácie naozaj prišiel zo zahraničia – v podobe listu Mariána Šťastného Jánovi Čarnogurskému, ktorý bol prepašovaný na Slovensko. V konečnom dôsledku o jej konaní rozhodli vedúce osobnosti skrytej cirkvi 6. marca v byte tajne vysväteného kňaza Rudolfa Fibyho.
- 25 Myslí sa: súdruhovia.
- 26 Štefan Lazar, minister vnútra SSR a vysoký stranický funkcionár – člen ÚV KSS.
- 27 Gejza Šlapka, vysoký funkcionár komunistickej strany – vedúci tajomník mestského výboru KSS v Bratislave, člen Predsedníctva ÚV KSS a člen ÚV KSČ, poslanec Snemovne národov Federálneho zhromaždenia.
- 28 Miroslav Válek, významný slovenský básnik, minister kultúry SSR, poslanec SNR a vysoký stranický funkcionár – člen Predsedníctva ÚV KSS.
- 29 Ladislav Sádovský, vysoký stranický funkcionár – vedúci oddelenie štátnej administratívy ÚV KSS, kandidát ÚV KSS.
- 30 Štefan Barták, primátor hlavného mesta SSR Bratislavy, vysoký stranický funkcionár – člen ÚV KSS.
- 31 Štefan Mikula, náčelník Správy Zboru národnej bezpečnosti hlavného mesta SSR Bratislavy a Západoslovenského kraja.
- 32 Ide o zovšeobecňujúcu interpretáciu autorov správy.
- 33 František Mikloško, disident, kresťanský aktivista, v druhej polovici 80. rokov z politických dôvodov musel pracovať ako robotník. Po roku 1989 predseda SNR a dlhoročný poslanec.
- 34 Podľa Ústavy ČSSR z roku 1960 (ústavný zákon č. 100/1960 Zb.) i zákona č. 68/1951 Zb. sa občanom oficiálne deklaratívne zaručovala „sloboda zhromažďovania a sloboda pouličných sprievodov a manifestácií“. V rozpore s týmto ustanovením umožňoval zákon č. 126/1968 Zb. manifestáciu zakázať (Jeho prijatie bolo oficiálne zdôvodnené ako „dočasné opatrenie“ v súvislosti s protestmi obyvateľov ČSSR proti okupácii vojskami Varšavskej zmluvy v roku 1968). Neexistencia ústavného súdu (hoci ho ústava zakotvovala) neumožňovala namietať protiústavnosť zákona.
- 35 Kostol Nanebovzatia Panny Márie na Palackého ulici, nazývaný podľa rehole, ktorá tam v minulosti pôsobila „Notre Dame“. Dnes sa pred ním nachádza pamätník pripomínajúci Sviečkovú manifestáciu.

divadlom a zapálili sviečky. Súčasne začali spievať štátnu hymnu, následne aj iné piesne³⁶. Zástupcovia Obvodného národného výboru Bratislava I. v spolupráci s Verejnou bezpečnosťou vyzvali zhromaždených, aby sa rozišli, pretože ide o nepovolenú akciu. Po neposlúchnutí výzvy príslušníci Verejnej bezpečnosti vykonali pokus o rozptýlenie davu najprv pomocou osobných áut VB, potom za pomoci vodných diel, ktoré s miernym tlakom použili voči skupine asi 200 občanov. O 18,25 hod.³⁷ bolo už Hviezdoslavovo námestie vyprázdnené. Skupina účastníkov demonštrácie sa potom presunula na Štúrovo námestie. Poriadková služba bola o 19,00 hod. odvolaná.

Na zhromaždení sa zúčastnili traja duchovní a jedna rehoľníčka. Účasť poslucháčov bohosloveckej fakulty nebola zistená. Podľa dostupných informácií sa protestnej demonštrácie zúčastnilo cca 2000 občanov, z ktorých asi 600 bolo so sviečkami. Príslušníci Verejnej bezpečnosti predviedli za účelom identifikácie redaktorov západných oznamovacích prostriedkov, ktorí sa pokúšali priebeh demonštrácie nafilmovať. Oficiálni predstavitelia cirkvi a duchovní toto demonštratívne zhromaždenie odsudzujú a charakterizujú ho ako podujatie s jasne protispoločenským a protisocialistickým zameraním. Opatrenia československých štátnych orgánov a orgánov bezpečnosti považujú za adekvátne. Mnohí duchovní, ale aj predstavitelia štátnych orgánov dostávajú až výhražné anonymné listy s tým, že niektorí sa snažia zneužiť aj oficiálnych predstaviteľov cirkvi a v ich mene píšu stanoviská, ktorými sa prihlasujú k požiadavkám nelegálnych cirkevných štruktúr /vid' falzifikát listu biskupa Feranca adresovaný predsedovi vlády SSR/. Pisateľ falzifikátu stavia biskupa Feranca do pozície obhajcu organizátorov demonštrácie tvrdiac, že tento nesúhlasí s postupom československých orgánov a orgánov bezpečnosti proti organizátorom a účastníkom demonštrácie. Rovnako tvrdí, že biskup Feranec nesúhlasí s obsahom televízneho vysielania kanonika Záreckého dňa 23. 3. 1988, a protestuje proti článku „Spľasla bublina provokácie“, uverejneného v denníku Pravda 28. 3. 1988. Pisateľ falzifikátu stavia biskupa Feranca do pozície obhajcu predstaviteľov klérofašistického štátu vrátane jeho prezidenta Jozefa Tisu. Ďalej uvádza, že biskup súhlasí so zákazom činnosti a rozpustením Združenia katolíckeho duchovenstva Pacem in terris v súlade s požiadavkou Vatikánu.

K takému stanovisku sa prihlásili aj všetci predstavitelia protestantských nekatolíckych cirkvi a odsúdili snahu ilegálnych zložiek rímsko-katolíckej cirkvi. Požadujú od štátnej správy politickú protiofenzívu v oznamovacích prostriedkoch, pretože skutoční veriaci nie sú dostatočne informovaní o tendenciách zneužiť náboženstvo na negatívne politické ciele. Pritom je jasné, že naši veriaci spoluobčania sú často cieľavedome dezinformovaní o charaktere a zámeroch aktivít, ktoré organizujú predstavitelia ilegálnych cirkevných štruktúr.

Predstavitelia cirkvi ponúkajú štátnej správe svoju aktívnu účasť na verejných vstúpeniach, besedách, televíznej tribúne otázok a odpovedí, k otázkam náboženskej slobody a reálnych náboženských potrieb veriacych. Ukazuje sa možnosť vytvorenia pozitívnej politickej ekumény tých síl v cirkvách, ktoré sledujú tzv. čisté náboženstvo, zbavené akýchkoľvek protispoločenských politických nánosov. Takéto besedy by mali byť namierené proti tým, ktorí chcú zneužiť veriacych na iné, než náboženské ciele a dať jasnú odpoveď, že legálne pôsobiace cirkvi a náboženské spoločnosti v našich podmienkach správne chápu postavenie a poslanie cirkvi v socialistickej spoločnosti.

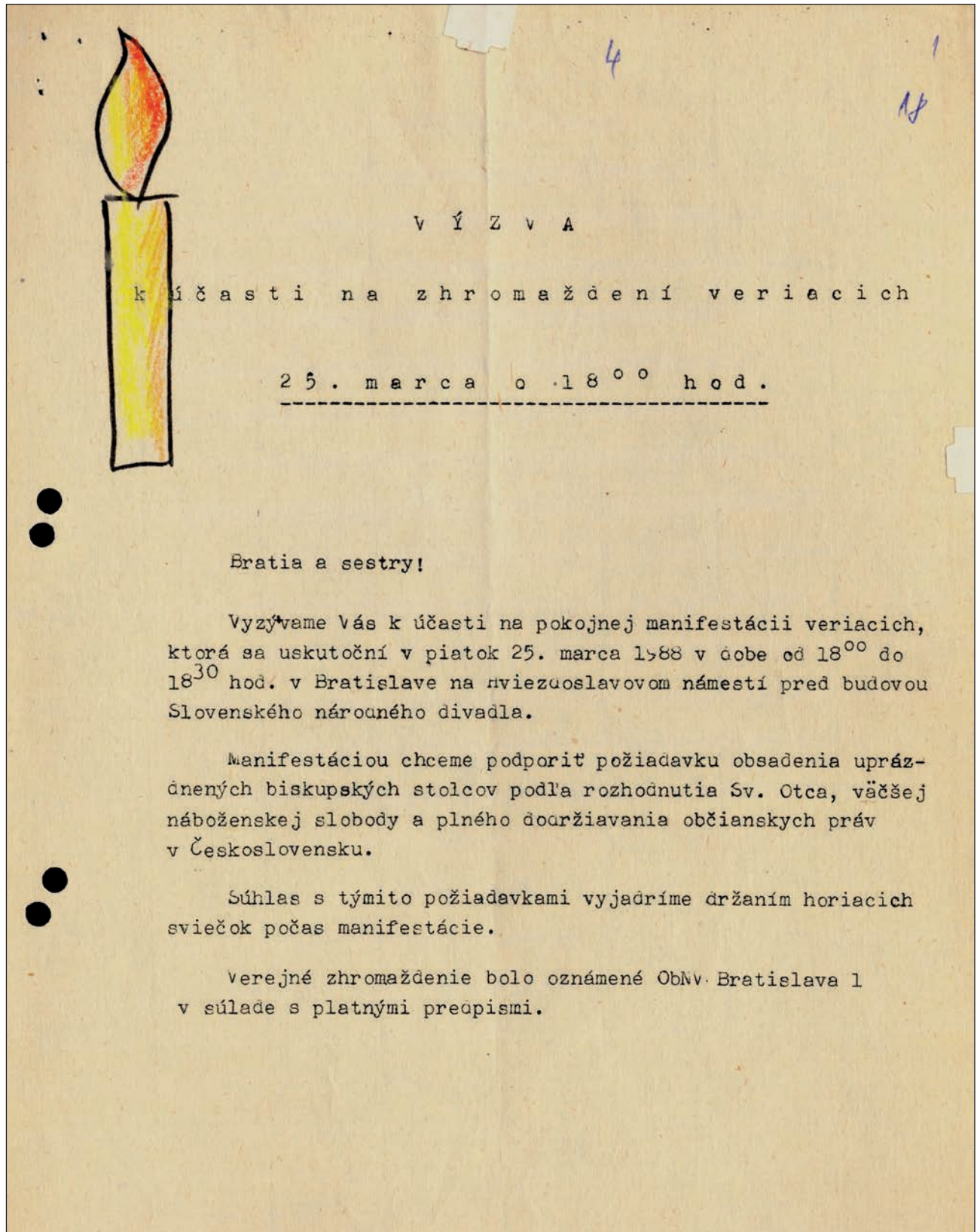
Bratislava 20. apríla 1988

Vypracovali: M. Válek, minister kultúry SSR

Š. Lazar, minister vnútra SSR

36 Išlo o mariánske piesne z oficiálne vydaného Jednotného katolíckeho spevníka, používaného pri bohoslužbách. V pôvodnej verzii dokumentu prerokovanej Predsedníctvom ÚV KSS bol uvedený a následne škrtnutý atribút „ľudácke“ piesne.

37 V pôvodnej správe prerokovanej Predsedníctvom ÚV KSS sa uvádzal čas 18.45 hod.

Výzva na účasť na Sviečkovej manifestácii (Zdroj: SNA)

Informácia o prijatí predstaviteľov rímsko-katolíckej cirkvi v SSR u predsedu vlády SSR dňa 12. 4. 1988

Na prijatí predstaviteľov rímsko-katolíckej cirkvi u predsedu vlády SSR dňa 12. 4. 1988 sa zúčastnili všetci pozvaní biskupi, ordinári, predstavení cirkevných zariadení a združenia katolíckeho duchovenstva Pacem in terris v SSR okrem rožňavského kapitulného vikára Beláka, ktorý bol

odcestovaný na pozvanie berlínskej konferencie v Holandsku. Hlavným účelom prijatia³⁸ bolo informovať predstaviteľov cirkevných kruhov o súčasných medzinárodnopolitických a vnútropolitických udalostiach a ubezpečiť ich o seriózných zámeroch československých štátnych orgánov v riešení problémov rímsko-katolíckej cirkvi a veriaciach. Boli informovaní snahe niektorých jednotlivcov a skupín z radov nelegálnych cirkevných štruktúr zneužiť prebiehajúci proces prestavby a demokratizácie našej spoločnosti na vyvinutie sústredného tlaku proti nášmu štátu. Na prijatí boli ubezpečení, že československý štát si váži veriaciach spoluobčanov, ich podiel pri procese prestavby a plnení, no pred nátlakovými akciami nebude ustupovať. Prítomní boli ubezpečení o tom, že riešenie otvorených problémov je možné jedine na základe seriózneho prístupu oficiálnych predstaviteľov pri uplatňovaní ich požiadaviek.³⁹

V prvej časti prijatia pozvaných prijal minister kultúry SSR s. M. Válek a informoval ich o postoji československých štátnych a politických orgánov k provokatívno-politickému zhromaždeniu veriaciach na Hviezdoslavovom námestí v Bratislave dňa 25. 3. 1988. Pri tejto príležitosti požiadal prítomných, aby prijali príslušné opatrenia na zamedzenie možnosti zneužitia cirkevných slávností v závere Mariánskeho roku na protispoločenské výpady a zneužívanie veriaciach na demonštračné akcie. Súdrh Válek ich zároveň požiadal, aby vykonali opatrenia k presunu bohoslužieb dňa 1. mája 1988 tak, aby tieto nekolidovali s prvomájovými oslavami.

Všetci prítomní predstavitelia rímsko-katolíckej cirkvi rozhodne a otvorene odsúdili demonštratívne vystúpenie dňa 25. 3. 1988, ktoré zorganizovala nelegálna cirkev. Vyjadrili súhlas s opatreniami, ktoré prijali orgány štátnej správy a orgány bezpečnosti napriek tomu, že sa západné oznamovacie prostriedky snažia vykonané opatrenia dramatizovať.⁴⁰

V druhej časti prijal predstaviteľov rímsko-katolíckej cirkvi predseda vlády s. P. Colotka⁴¹, príhovor predsedu vlády je pripojený k tejto informácii.⁴²

Za združenie katolíckych duchovných Pacem in terris pozdravil predsedu vlády SSR dekan Ján Zabák⁴³, poslanec Slovenskej národnej rady.

38 Skutočným účelom operatívne zvolaného stretnutia bolo prezentovať dobré vzťahy medzi predstaviteľmi Slovenskej socialistickej republiky a „oficiálnymi“ predstaviteľmi katolíckej cirkvi, vrátane Združenia katolíckeho duchovenstva Pacem in terris – organizácie kňazov vytvorenej komunistickým režimom.

39 V pôvodnej správe prerokovanej Predsedníctvom ÚV KSS sa nachádzal atribút: „opodstatnených“ požiadaviek.

40 Ide o ničím nepodložené tvrdenia – väčšina účastníkov stretnutia sa jednoznačným vyjadreniam skôr vyhýbala.

41 Peter Colotka, predseda vlády SSR, podpredseda federálnej vlády ČSSR, vysoký stranícky funkcionár – člen Predsedníctva ÚV KSS a Predsedníctva ÚV KSČ, vysokoškolský profesor (odbor občianske právo).

42 Predseda vlády SSR Peter Colotka vo svojom prejave dal do kontrastu „konštruktívne“ rokovania medzi predstaviteľmi štátu a „oficiálnymi“ predstaviteľmi katolíckej cirkvi a „*polutovaniahodné nátlakové akcie, ktorých organizátori sa usilujú zneužiť náboženské ctenie veriaciach na jednoznačné politické, protičeskoslovenské ciele*“. Nepriamo prisľúbil splnenie viacerých požiadaviek, ktorých zoznam bol predložený prítomnými predstaviteľmi katolíckej cirkvi. Takto sa mali riešiť „*problémy, ktoré súvisia s vytváraním podmienok pre uspokojovanie reálnych potrieb cirkvi a veriaciach občanov*“. Ocenil „*konštruktívny, zodpovedný prístup pri posudzovaní týchto potrieb a zvažovaní možnosti nášho štátu*“. V súvislosti s „*provokačným zhromaždením v Bratislave*“ uviedol, že orgány štátnej moci postupovali „*v zmysle právnych predpisov o obnovení verejného poriadku*“. Mali tak postupovať preto, „*aby sa predišlo horším možným následkom*“. Zároveň sa od zásahu aj nepriamo dištancoval, keď sa verejne ohradil voči informácii širenej rozhlasovou stanicou Hlas Ameriky, podľa ktorej „*poriadkovú službu riadil predseda vlády*“. (Colotka vo svojich memoároch uvádza, že si po páde komunistického režimu s redaktorom Hlasu Ameriky Antonom Hlinkom túto záležitosť vzájomne vyjasnili. V čase Sviečkovej manifestácie sa Colotka nachádzal v Prahe a po návrate do Bratislavy mu mal jeho syn povedať, že na jeho mieste „*by vo funkcii nezotrval ani minútu*“. Colotka v memoároch tiež tvrdí, že táto udalosť prispela k jeho skorému odstúpeniu so straníckych a štátnych funkcií. Pozri COLOTKA, Peter. *Vo víre času*. Praha: D + Gallery, 2015, s. 264, 265).

43 Ján Zabák, dekan a farár vo farnosti Bratislava-Nové mesto (Blumentál), predseda slovenského Združenia katolíckych duchovných Pacem in terris a poslanec Slovenskej národnej rady.

Po oficiálnych príhovoroch sa rozprúdila neformálna diskusia, v rámci ktorej neboli zo strany predstaviteľov rímsko-katolíckej cirkvi nastolené nové požiadavky.⁴⁴

Biskup Feranec⁴⁵ sa verejne dištancoval od falzifikátu listu, v ktorom je postavený do svetla obhajcu požiadaviek nelegálnych cirkevných štruktúr. Jeho vystúpenie⁴⁶ je taktiež pripojené k tejto informácii.

Celé prijatie predstaviteľov rímsko-katolíckej cirkvi prebiehalo v srdečnej a otvorenej atmosfére. Podľa ohlasov duchovných takto ho charakterizovali aj sami a zároveň vyjadrili, že v takýchto stretnutiach vidia aj najlepšiu možnosť otvoreného dialógu i spôsob riešenia otvorených otázok.

Bratislava 14. 4. 1988

Vyhotovil: Dr. Jurkovský

DOKUMENT Č. 2

1988, 3. jún, bez miesta. Informace o přijetí představitelů římskokatolické církve a sdružení katolických duchovních *Pacem in terris*⁴⁷

NA, f. P ÚV KSČ 1986 – 1989, P72/88, bod k informaci 3 /s. J. Fojtík⁴⁸/

Na základě závěrů PÚV KSČ z 13.5.1988 k aktuálním otázkám v oblasti římskokatolické církve a s ohledem na dopis kardinála Tomáška vládě ČSSR, uskutečnilo se 20. 5. 1988 v Hrzánském paláci přátelské setkání místopředsedy vlády ČSSR s . Mateje Lúčana⁴⁹ s katolickými biskupy a ordináři a představiteli Sdružení katolických duchovních *Pacem in terris*.

Přijetí se zúčastnili biskupové J. Feranec, J. Lebeda⁵⁰, J. Sokol⁵¹, kapitulní vikáři K. Jonáš, J. Hendrich, J. Kavale, L. Horký, Š. Onderko, Š. Garaj, dočasní správci diecézí F. Vymětal / předseda federálního výboru SKD *Pacem in terris*/ a T. Spišák. Pro nemoc se omluvili biskupové J. Pásztor⁵² a A. Liška⁵³, a ordinář

- 44 Představitelia slovenskej organizácie Združenia katolíckych duchovných *Pacem in terris* na čele s poslancom Jánom Zabákom predložili predsedovi vlády Slovenskej socialistickej republiky P. Colotkovi tieto požiadavky: 1. zvýšenie počtu študentov bohosloveckej fakulty, 2. umožniť študentom bohoslovca zahraničné stáže, 3. umožniť prijímanie uchádzačov o štúdium aj z radov absolventov priemysloviek, 4. umožniť sústreďovanie prihlášok na vyučovanie náboženstva na farských úradoch – t. j. zmena v Smerniciach Ministerstva školstva a Ministerstva kultúry SSR, 5. zvýšiť náklad katolíckych novín pre potreby ZKD *Pacem in terris*, 6. prehodnotiť doterajší systém rozdeľovania Katolíckych novín prostredníctvom PNS, 7. umožniť vydávanie tzv. podielových publikácií pre veriacich a beletristickú náboženskú literatúru, 8. umožniť dovoz náboženskej literatúry pre študijné potreby duchovných, 9. zvýšiť náklad jednotného katolíckeho spevníka, 10. zvýšiť náklad svätého písma, 11. umožniť dovoz obrázkovej biblie z Juhoslávie pre potreby *Pacem in terris* a biskupských úradov, 12. povoliť zriadenie kňazského domova pre prestarých kňazov vo Východoslovenskom kraji, 13. umožniť prijímanie ženského rehoľného noviciátu k opatere prestarých duchovných a rehoľných sestier, retardovaných detí v sociálnych ústavoch a pod. Bližšie pozri Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Predsedníctvo ÚV KSS, (za poskytnutie dokumentu ďakujem kolegovi Petrovi Jašekovi).
- 45 Jozef Feranec, banskobystrický sídelný biskup, predseda Zboru slovenských ordinárov.
- 46 Prejav biskupa Feranca mal viac všeobecný a diplomatický charakter, pričom sa zjavne snažil vyhnúť zaujatiu jasného stanoviska k nedávnym udalostiam. Vyslovil v ňom nádej, že aktuálne stretnutie i československo-vatikánske rokovania je „*prejavom dobrej vôle tvoriť dobré vzájomné vzťahy dialógom – nie demonštračne – a naplniť náš spoločenský život, tým i medzinárodný čistým mierovým ovzduším*“. Prejavil nádej, že „*realistické postoje*“ predsedu vlády Colotku i ministra Válka „*otvárajú nové možnosti v našom cirkevnom živote...*“
- 47 Išlo o dodatkový bod schôdze Predsedníctva ÚV KSČ, 3. 6. 1988.
- 48 Predkladateľom materiálov k tomuto bodu rokovania Predsedníctva ÚV KSČ bol Jan Fojtík, vysoký stranícky funkcionár – člen Predsedníctva ÚV KSČ, poslanec Snemovne národov Federálneho zhromaždenia.
- 49 Matej Lúčan, podpredseda federálnej vlády ČSSR, poslanec Snemovne národov Federálneho zhromaždenia, vysoký stranícky funkcionár – člen ÚV KSČ.
- 50 Jan Lebeda, generálny vikár pražskej arcidiecézy.
- 51 Ján Sokol, administrátor trnavskej arcidiecézy, budúci biskup.
- 52 Ján Pásztor, nitriansky sídelný biskup.
- 53 Antonín Liška sa stal biskupom (pomocným biskupom pražskej arcidiecézy) až v júni 1988.

J. Hirka.⁵⁴ Dále představitelé SKD Pacem in terris J. Měšťan, V. Javůrek, J. Zabák, J. Šťastný, L. Ostrák. Přítomni byli ministři kultury ČSR a SSR M. Kymlička⁵⁵ a M. Válek a ředitelé sekretariátů vlád ČSSR, ČSR a SSR pro věci církevní V. Janků, F. Jelínek a V. Mačovský.

Posláním setkání bylo informovat uvedené katolické představitele v souvislosti s prohlášením vlády ČSSR o zásadních stanoviscích a řešeních v oblasti církevní politiky, včetně odpovědi vlády ČSSR na dopis kardinála Tomáška.

Úvodní výklad s. Lúčana byl vyslechnut s mimořádným zájmem a pozorností. V otevřeném rozhovoru, který následoval, vystoupili téměř všichni katoličtí činitelé, včetně dvou nových biskupů.⁵⁶ Především vítali setkání tohoto charakteru, při kterých jsou pohotově informováni o současných problémech a jsou nalézána účelná řešení. Vyjadřovali jednoznačný souhlas s politikou vlády usilující o další posílení kladného vývoje vztahů mezi státem a římskokatolickou církví a podporu cílům společenské přestavby. Dále poděkování za pochopení státu pro potřeby církve a věřících a za přijatá řešení, týkající se změn v přihlašování dětí na vyučování náboženství, zvýšení nákladů základní náboženské literatury a doplnění ženských řádových domovů dalšími pracovníci. Oceňovali ten přístup vlády, kdy za seriózní partnery při konstruktivním dialogu a řešení problémů považuje vláda oficiální představitele domácí církve a odmítali snahy, postupy a cíle nelegálních církevních struktur, řízených ze zahraničí. Postup kardinála Tomáška, i když nebyl z pochopitelných důvodů napadán otevřeně a jmenovitě, byl de facto odsouzen jako licoměrný, poškozující zájmy církve a věřících.

V pozitivní atmosféře setkání byly vyjádřeny ze strany katolických představitelů, vedle většiny těch, kteří jednoznačně vyjadřovali uvedené postoje, i hlasy dalších, kteří přicházeli jednak s novými konstruktivními názory a dále s náměty i doporučeními k jejich řešení. Uváděli, že existující problémy je možné řešit ne vyvoláváním emocí, ale na základě upřímného dialogu, odstraňovat vše, co u z minulosti překáží. Někteří oceňovali pozitivní roli, kterou SKD Pacem in terris vykonalo pro církve a vztahy mezi státem a církví, v mírové práci, i podporou ordinářům. Vyslovovali přání, aby došlo k obsazení dalších biskupských stolic. Někteří označovali toto setkání za historické s ohledem na posun při řešení existujících problémů. Projevovali také obavy z nevlasteneckých postojů mladých duchovních a bohoslovců, kterých se málo dotýká pozitivní vlivy a zamýšleli se nad jejich výchovou. Zdůrazňovali, že přijatá řešení budou mít velmi kladný ohlas v církvi, neboť jsou dokladem toho, že stát nepostupuje proti církvi a duchovním, ale odmítá jejich zneužití proti zájmům věřících a společnosti. Připomínali také, že láska k vlasti vždy patřila a bude patřit ke kněžskému myšlení a čínění, že výsledky kladného dialogu povedou k dalšímu posilování vědomí věřících o tom, že jsou doma v této své republice a nikde jinde. Bylo vyslovováno přání, aby se noví biskupové zapojovali z konstruktivních pozic do dialogu se státem, aby určitý vzestup zájmu a náboženství, který vítají, byl správně usměrněn a aby neřešením otevřených otázek se nedávala zbraň do rukou nepřátel. Bylo také řečeno, že svůj určitý podíl na napětích mají i někteří duchovní a že mají v tomto smyslu odpovědnost, aby např. nedocházelo ke zneužití církevních slavností a pod.

Pokud jde o další náměty, byla požadována úprava udělování státních souhlasů k výkonu duchovenské činnosti – konkrétně aby kupř. nemusel být písemný souhlas s výpomocí duchovního v sousední farnosti, ale aby platila pouze oznamovací povinnost. Diskutovalo se též o otázce vojenských kateder na bohosloveckých fakultách i potřebě nových budov fakult. Byla připomínána skutečnost, že ne vždy odpovědní pracovníci státu na nižších stupních realizují linii vlády při svých postupech a řešeních. Bylo doporučováno, aby při prohrěšku duchovního především příslušní církevní činitelé podrobili kritice jeho postup v zájmu jeho poučení a aby první reakcí nebylo administrativní odebrání státního souhlasu bez jakéhokoliv vysvětlení. Bylo vysloveno i několik námětů pro oblast církevního tisku a vydavatelské činnosti.

V diskusi vystoupili také ministr kultury SSR M. Válek a ředitelé sekretariátů vlád ČSSR, ČSR a SSR pro věci církevní. Závěrečné vystoupení s. Lúčana, ve kterém znovu připomněl zásadní otázky církevní politiky státu, reagoval na některá diskusní vystoupení a podpořil realizaci některých dalších námětů, bylo přijato s jednoznačným souhlasem. Setkání bylo zakončeno obědem, při kterém se dále neformálně hovořilo o různých aktuálních otázkách.

54 Ján Hirka, administrátor prešovskej gréckokatolíckej eparchie.

55 Milan Kymlička, minister kultúry ČSR.

56 Išlo o biskupov, ktorí mali byť vysvätení v júni 1988.

Setkání s. Lúčana s katolickými představiteli splnilo své poslání. Oddělilo ordináře od konfrontační linie nezákonných struktur a politiky i kardinála Tomáška a posílilo platformu seriózní spolupráce státu a seriózního řešení otevřených otázek. Je pochopitelně otázka, v jaké míře se v praxi potvrdí přijetí této linie a ochota naplňovat ji v konkrétních podmínkách příštího vývoje. Bude to zřejmě vyžadovat neustálý aktivní vliv v tomto směru v následujícím období.

Podle prvních ohlasů lze předpokládat, že linie vlády bude přijata a podpořena naprostou většinou duchovních a věřících jako seriózní a jediné možná, i když bude nezbytné překonat i záměrně šířené názory o tom, že jedinou cestou řešení vztahů mezi státem a církví je permanentní vyvolávání tlaků na stát.

Kardinál František Tomášek – pražský arcibiskup a český prímás, autor listu predsedovi federálnej vlády z 23. 4. 1988 (Zdroj: www.cirkev.cz)

Cirkevná politika ČSSR očami karikaturistu rakúskych novín *Kronenzeitung* (28. 3. 1988) (Zdroj: ŠIMULČÍK, J. *Čas svitanja*)

DOKUMENT Č. 3

1988, 17. jún, bez miesta. Informace o svěcení nových biskupů římskokatolické církve v ČSSR⁵⁷

NA, f. P ÚV KSČ 1986 – 1989, P74/88, bod k informaci 3 /s. J. Fojtík^{58/}

Dne 11.6.1988 se konalo v Praze v katedrále Sv. Víta svěcení pomocných biskupů pražské arcidiecéze Jana Lebedy a Antonína Lišky a 12. 6. 1988 v katedrále Sv. Jana Křtitele v Trnavě svěcení biskupa – apoštolského administrátora trnavské arcidiecéze Jána Sokola.

Pražského svěcení se účastnilo přibližně čtyři a půl tisíce a v Trnavě 12 – 15 tisíc věřících. Obou svěcení se účastnily delegace diecézí římskokatolické církve z ČSSR, stovky duchovních, řeholních sester a bohoslovců. Přítomny byly také delegace biskupských konferencí vedené kardinály a biskupy z MLR, Rakouska, NSR, NDR a PLR.

57 Išlo o dodatkový bod schůzky Predsedníctva ÚV KSČ, 17. 6. 1988.

58 Predkladateľ materiálu v Predsedníctve ÚV KSČ.

Svatý stolec na svěcení zastupoval arcibiskup Francesco Colasuonno – apoštolský nuncius se zvláštním posláním a Mons. John Bukowski⁵⁹ – pracovník Rady pro veřejné záležitosti církve. Československý stát byl na svěcení zastoupen ministry kultury národních republik a řediteli sekretariátů pro věci církevní vlád ČSR a SSR.

Samotný akt svěcení všech tří biskupů proběhl dle platných církevních regulí. Hlavními světiteli, za asistence dalších biskupů z ČSSR a ze zahraničí, byli v Praze kardinál F. Tomášek a v Trnavě arcibiskup Francesco Colasuonno.

Obě svěcení proběhla v atmosféře vypjatého katolického triumfalismu a presentace dalších požadavků římskokatolické církve vůči ČSSR. Maximalistické požadavky, které zazněly ve vystoupení

kardinála F. Tomáška, F. Colasuonna a dalších, se setkávaly se souhlasem u zúčastněných věřících, který byl demonstrován frenetickým potleskem během obřadů. K vysloveným provokacím, např. ke skandování politických požadavků, však nedošlo.

V rámci tzv. plných náboženských svobod byly při svěcení zvláště zdůrazňovány následující požadavky:

- obsazení všech biskupských stolic v ČSSR,
- vytvoření plného prostoru pro činnost a společenské působení mužských a ženských řádů,
- dostatek duchovních a v této souvislosti i otevření nových bohosloveckých učilišť,
- prohloubení katolické výchovy v rodinách,
- posílení společenského postavení církve v ČSSR s cílem, aby se stala rovnoprávným partnerem státním orgánům,
- podstatné zesílení vlivu církve na výchovu a mravní orientaci mládeže.

Tyto aktivity mají být hlavním obsahem vyhlášeného desetiletí duchovní obnovy našich národů, s důrazem na Mariánský kult. Požadavky byly ostentativně vyhlašovány, provokativně formulovány a samotná svěcení byla vydávána za první dílčí úspěch na této cestě, jako výsledek nátlaku na státní orgány, a ne seriózních jednání mezi ČSSR a Vatikánem.

Závažná je ta skutečnost, že při obou svěceních byl dán prostor k vystoupení tajně vysvěcenému biskupovi Otčenáškov, který je řadovým farářem a nemá státní souhlas k vykonávání biskupské funkce. Otčenášek zahájil v Praze svěcení projevem k oslavě kardinála Tomáška, kterého vyzdvihl jako jediného uznávaného mluvčího církve u nás a garanta realizace jejich zájmů. Otčenášek se oficiálně prezentoval i při svěcení v Trnavě a ostentativně se kontaktoval s představiteli zahraničních církevních delegací. Tuto aktivitu je třeba hodnotit jako snahu protizákonně de facto legalizovat tajné církevní struktury.

Vystoupení hlavních církevních představitelů na svěcení mělo jasný cíl – snížit církevní autoritu těch představitelů římskokatolické církve, kteří mají loajální vztah k socialistickému státu a nahradit je novými biskupy, plně oddanými cílům a politice Vatikánu. Ve svých vystoupeních se vatikánský představitel ani nezmínil o tom, že jmenování nových biskupů je výsledkem seriózního přístupu čs. státu k řešení církevně politických otázek a k jednáním s Vatikánem. Tato skutečnost opět svědčí o nezměněném přístupu Vatikánu k politice čs. státu, která byla znovu výrazně vyjádřena např. při setkání místopředsedy vlády ČSSR s. Mateje Lúčana s biskupy a ordináři římskokatolické církve a vedením SKD Pacem in terris a projevuje se i při jednáních s Vatikánem. Při svěcení nedostali představitelé Pacem in terris prostor k vystoupení, ale zároveň se v průběhu svěcení nevyskytly žádné konkrétní výpady proti jeho činnosti.

Světlým bodem trnavského svěcení bylo vystoupení biskupa Ferance, který jako jediný ocenil pozitivní úlohu čs. státu při jmenování nových biskupů.

Při hodnocení relativně nízké účasti na pražském svěcení je třeba zdůraznit skutečnost, že se ho účastnili především aktivní nositelé nátlakové politiky Vatikánu a ilegálních struktur. Ve srovnání s tím mělo svěcení v Trnavě charakter významné náboženské slavnosti.

Není pochyb o tom, že celá koncepce svěcení a jeho průběh se realizovaly dle pokynů Vatikánu. Vatikánské představitelé vystupovali sebejistě a provokativně. V rozhovorech několikrát vyslovili požadavek setkat se během tohoto svého pobytu v ČSSR s příslušnými státními představiteli k jednání o dalších krocích ve vzájemných vztazích. Za neodkladné prohlašovali řešení situace v Olomouci, Banské Bystrici a v Nitě.

59 Ján Bukovský, arcibiskup slovenského pôvodu, pôsobil vo viacerých funkciách v diplomatickej službe Vatikánu.

Vatikánská delegace se během svého pobytu neoficiálně setkala s ministrem kultury SSR s. Válkem, který jí tlumočil závažné výhrady k postupu Vatikánu.

V souladu se směrnicemi a cíli Vatikánu vystoupil ve svém závěrečném slově i nově vysvěcený biskup Ján Sokol, který formuloval koncepci duchovní obrody Slovenska.

Po návratu do Prahy se delegace Vatikánu setkala 14.6. se s. V. Janků, ředitelem sekretariátu vlády ČSSR pro věci církevní. S. Janků uvedl, že na dobrou vůli ČSSR reagoval Vatikán celou serií velmi negativních kroků, jako bylo zejména zveřejnění dopisu kardinála Tomáška, zveřejnění výpadu protipostoji vlády ČSSR, provokativní požadavek účasti militantních představitelů emigrace na svěcení, a posléze účast Otčenáška na svěcení i nekorektní vystoupení F. Colasuonna. Postup Vatikánu je zcela v rozporu s vyhlášenými zásadami a nutně vedl v ČSSR ke ztrátě důvěry v elementární serióznost jeho jednání. Colasuonno byl nucen uznat plnou podloženost těchto závěrů, licoměrně odsuzoval postup Radio Vatikán a prohlašoval, že ani na dopisu F. Tomáška, ani na relacích rozhlasu prý nemají žádný podíl. Na závěr se Colasuonno pokoušel dohodnout příští schůzku či alespoň návštěvu Bukovského za účelem kanonického šetření v červenci. Bylo jim řečeno, že v atmosféře, kterou sami vyvolali, je to nereálné. Uvidíme, jak se budou věci dále vyvíjet a na podzim se můžeme k věcem vrátit diplomatickou cestou.

Svěcení biskupů v ČSSR se stalo předmětem velkého zájmu západních sdělovacích prostředků, které vyzdvihovaly linii prosazovanou kardinálem F. Tomáškem. Po obřadech svěcení se v západních médiích projevuje určité uspokojení nad dosaženým úspěchem. Je však zdůrazňováno, že je třeba intenzivněji pokračovat v nátlakových akcích vůči ČSSR, aby bylo dosaženo liberalizace náboženských poměrů v zemi.

Sekretariáty vlád ČSSR, ČSR, SSR pro věci církevní.

DOKUMENT Č. 4

1988, 8. júl, bez miesta. Informace o průběhu poutí na Velehradě a v Levoči⁶⁰

NA, f. P ÚV KSČ 1986 – 1989, P77/88, bod k informaci 3

Ve dnech 2. a 3. července 1988 se konaly tradiční poutě na Velehradě a v Levoči. Stranické a státní orgány věnovali jejím přípravám značnou pozornost, což se odrazilo v obou případech jednak na účasti věřících a jednak v celkové organizaci. Průběh obou poutí byl klidný, měly charakter ryze náboženského obřadu a proběhly bez jakýchkoliv provokací.

Velehrad:

Sobotních mší se zúčastnilo celkem 1.500 věřících. V neděli se hlavní mše zúčastnilo 2.500, v průběhu všech dopoledních mší bylo přítomno 5.000 věřících. Mezi účastníky byla cca 1/3 mladých lidí. Většina účastníků se zúčastnila pouze jedné mše a zbývající část dne věnovala pozornost různým výstavám, nákupům a pout'ovým atrakcím.

Mezi účastníky byli přítomni členové nelegálních struktur, avšak aktivně nevystoupili. Během soboty a neděle přijeli na krátkou návštěvu pracovníci některých zastupitelských úřadů včetně 1. tajemníka ZÚ⁶¹ USA Normana, kteří poté pokračovali do Levoče.

60 Išlo o dodatkový bod schůzky Předsednictva ÚV KSČ, 8. 7. 1988.

61 Zastupitelského úřadu.

Biskup Ján Chryzostom Korec – vedúca osobnosť skrytej (tajnej) katolíckej cirkvi na Slovensku (Zdroj: A ÚPN)

Na púti v Šaštíne sa v 80. rokoch zúčastňovali tisíce veriacich (Zdroj: A ÚPN)

Levoča:

Sobotných mší se zúčastnilo 30.000 věřících převážně mladšího věku. V neděli přicestovalo 70.000 převážně starších účastníků. Ve srovnání s loňským rokem jde o částečný nárůst. Bylo evidováno celkem 54 procesí, která měla do 250 osob, v naprostné většině ve věku od 10 do 25 let. Proti minulým letům vystupovaly tyto skupiny organizovaněji, s větší disciplínou a menší pompézností. Proti předchozím letům se poutě zúčastnili i návštěvníci z PLR a Rakouska.

Po dohodě se státní správou byli pověřeni organizací poutě loajální duchovní, kteří konali prakticky nepřetržitě mše. Jejich vystupování i loajální charakter kázání ovlivnilo chování účastníků natolik, že mělo v podstatě pouze náboženský charakter a znemožnilo jakékoliv zneužití. V průběhu hlavní mše vystoupil kapitulní vikář Garaj, rovněž s umírněným kázáním. Vyjádřil však politování, že přítomní nemohli ve svých řadách uvítat papeže jako najváženějšího poutníka. Ocenil větší účast konstatováním, že byla větší než v uplynulých letech a stala se jednou z největších v Evropě.

Mezi přítomnými byli zaznamenaní známí exponenti Charty 77, nelegálních struktur a skupiny řeholníků v civilním oblečení. Byli přítomni pracovníci ZÚ USA, Velké Británie, Kanady a Rakouska.

Zpravodajskou činnost pokrývalo 16 novinářů a pracovníků televize z nichž nejaktivnější zájem projevovala Rakušanka Barbara Coudenhove-Calergiová.⁶² Hlavní pozornost byla věnována rozhovorům s účastníky.

4. 7. 1988
F. Cinoldr

62 Barbara Coudenhove-Calergi, redaktorka rakúskej verejnoprávnej televízie ORF.

DOKUMENT Č. 5

1988, 25. august, Bratislava. Informácia o priebehu púti v dňoch 13. – 14. 8. 1988 /Nitra-Kalvária, Ošadnica, Turzovka, Staré Hory/⁶³

NA, f. P ÚV KSČ 1986 – 1989, P81/88, bod k informaci 5

Nitra

Okresné a krajské orgány štátnej správy v príprave púte v Nitre-Kalvárii venovali zvýšenú pozornosť v súlade s opatreniami, ktoré boli prijaté k zabezpečeniu púti v roku 1988 a súčasne vychádzajú z informácií o snahách aktivizácie nelegálnych cirkevných štruktúr na uvedenej púti. Púť v Nitre-Kalvárii, ako posledná v rámci SSR časovo zapadá do záveru Mariánskeho roku. Je zrejme, že aktivita ilegálnych cirkevných štruktúr, klerikálne orientovaných laikov bola načasovaná práve na túto púť i vzhľadom ku skutočnosti, že doteraz uskutočnené púte v roku 1988 boli v súčinnosti štátnych orgánov a rím. kat. cirkvi zabezpečené tak, aby nedošlo k ich zneužitiu na protispoločenské ciele.

Okresné a krajské orgány štátnej správy v súčinnosti so Sekretariátom vlády SSR pre veci cirkevné v prípravnom období púte uskutočnili pohovory s miestnym správcom farského úradu Rábekom⁶⁴ a biskupom Pásztorom, pri ktorých boli upozornení na možné zneužitie tejto púte a súčasne bol s nimi prerokovaný program. Vzhľadom na možné aktivity nelegálnych cirkevných štruktúr bol biskupovi Pásztorovi a miestnemu správcovi Rábekovi predložený návrh k zabezpečeniu celonočného programu s cieľom zúženia priestoru k nežiaducim aktivitám. Napriek tejto skutočnosti miestny správca farského úradu nepristúpil na predložený návrh orgánov štátnej správy s odvolaním na nesúhlas biskupa Pásztor s takýmto programom s tým, že v minulosti nebolo tradíciou nitriansku púť takto zabezpečovať. Týmto krokom správca farského úradu v podstate nevedome vytvoril možnosť k realizácii vopred pripravených zámerov nelegálnych cirkevných štruktúr, v pozadí ktorých, i keď aktívne nevystupovali, stáli tajne svätený biskup Korec, Čarnogurský a otec a syn⁶⁵ Mikloškovci.

Pokiaľ ide o oficiálny, vopred odkonzultovaný program, všetky jeho body boli splnené zo strany oficiálnej cirkvi a v tomto smere nemožno nič vyčítať ani biskupovi Pásztorovi, ani miestnemu správcovi Rábekovi, až na skutočnosť, že po ukončení oficiálneho programu v sobotu 14. 8. 1988 o 22:00 hod. nezabezpečil vypnutie ozvučujúcej techniky až do nasledujúceho dňa.⁶⁶ Zároveň svojvoľne, bez vedomia biskupa Pásztor na nitriansku púť pozýval aj ostatných ordinárov rím. kat. diecéz SSR a biskupa Sokola, na základe údajnej žiadosti veriacich zaradil do oficiálneho programu. Biskup Pásztor už v prípravnom období i pri rozhovore dňa 16.8.1988 zdôraznil, že celý priebeh púte bol pripravovaný bez predbežnej konzultácie správcu farského úradu s ním. Súčasne uviedol, že by na tejto púti malo dôjsť k výraznej prezentácii rím. kat. cirkvi na Slovensku. Počas rozhovoru sa biskup Pásztor otvorene od nočného programu a invetív zo strany nelegálnych cirkevných štruktúr dištancoval a nesúhlasil s požiadavkami a negatívnymi prejavmi, ktoré odzneli počas nočného programu. K ospravedlneniu konaniu správcu farského úradu uviedol, že tento konal pod silným tlakom nelegálnych štruktúr. Zároveň podotkol, že sám požiadaval Rábeka, aby zabezpečil nerušený priebeh púte. Poukázal na to, že je poľutovaniahodné ak orgány štátnej správy vedia o činnosti tajne sväteného biskupa Korca, Čarnogurského a Miklošku a nerobia rázne opatrenia k zamedzeniu ich činnosti a beztretnému terorizovaniu čestných duchovných. Z jeho prejavu bolo jasné, že za organizovaním nočného programu stáli vyššie menovaní. Ubezpečil, že so správcom fary Rábekom bude veľmi otvorene hovoriť a dôrazne ho upozorní na nedostatky, ktorých sa dopustil pri zabezpečení

63 Išlo o dodatkový bod schôdze Predsedníctva ÚV KSČ, 25. 8. 1988.

64 František Rábek, neskorší nitriansky pomocný biskup a vojenský ordinár.

65 Pravdepodobne omyl pisateľa správy.

66 Štátna moc chcela v tomto prípade zabrániť, aby sa konal nočný mládežnícky duchovný program.

ničím nerušeného priebehu púte. Naznačil možnosť odsúdenia vyčiniť nelegálnych cirkevných štruktúr v článku, ktorý pripravuje do Katolíckych novín riaditeľ Biskupského úradu v Nitre ThDr. Ladislav Belás, šéfredaktor Katolíckych novín. Nebránil sa, že ak bude potrebné Rábeka preložiť na iné miesto, pristúpi k tomu, ale jedine na základe písomnej žiadosti okresného alebo krajského národného výboru. Nakoľko sa nechce vystavovať ešte silnejším útokom, aké boli proti jeho osobe vedené doposiaľ, ako zo strany predstaviteľov nelegálnych cirkevných štruktúr u nás, ale aj zahraničných emigrantských zoskupení a masovokomunikačných prostriedkov Hlasu Ameriky a Slobodnej Európy.

16.8.1988 bol uskutočnený pohovor aj so správcom farského úradu Rábekom na ONV v Nitre s cieľom bližšieho objasnenia nočného programu. Počas rozhovoru uviedol, že na programe, ktorý odznel nevidí nič, čo by bolo možné odsúdiť. A takto vraj celý nočný program hodnotia aj veriaci, ktorí sa ho zúčastnili. Uviedol, že z jeho strany boli urobené maximálne opatrenia, aby program, ktorý pripravila oficiálna cirkev mal nerušený priebeh. Podľa dohovoru s orgánmi štátnej správy zabezpečil vypnutie ozvučenia o 22:00 hod., avšak na základe žiadosti veriacych a silných tlakov bližšie nemenovaných osôb dal príkaz na jeho znovuzapnutie. Tým vraj chcel prispieť k uspokojeniu veriacych. Na otázky prečo nepristúpil k jeho vypnutiu, keď počul, ako prejavy odznievajú, znovu zopakoval, že nevidel dôvod, prečo by mal tak urobiť, keďže v jednotlivých vystúpeniach nebolo nič závadné. Zároveň podotkol, že znovuvypnutie ozvučovacej techniky by nebolo možné vzhľadom k tomu, že by týmto krokom mohlo dôjsť k rozbúreniu vášní veriacych a k ich otvoreným vystúpeniam i proti jeho osobe. Rábek bol požiadaný, aby napísal o priebehu púte článok do Katolíckych novín s tým, že odsúdi zneužitie púte rôznymi skupinami na iné, než náboženské ciele. Na tento náš návrh nepristúpil s odvolaním sa znovu na bezzávadný obsah programu. Netajil sa tým, že pozýval na nitríansku púť aj biskupa Sokola a ďalších ordinárov s odôvodnením, že by to bolo dôstojné zavŕšenie Mariánskeho roku. Na otázku prečo nekonzultoval program a účasť ostatných správcov diecéz s biskupom Pásztorom uviedol, že to nebolo nikdy zvykom. Z postojov a výrokov Rábeka je jasné, že už pred, ale i v priebehu púte bol na neho vyvíjaný zo strany nelegálnych cirkevných štruktúr silný tlak, ktorému neodolal.

Sekretariát vlády SSR pre veci cirkevné si overoval účasť biskupov a ordinárov na púti v Nitre. Biskup Feranec a rožňavský ordinár Spišák svoju účasť na púti nepotvrdili. S biskupom Sokolom bol uskutočnený pohovor, na ktorom biskup ubezpečil štátnu správu, že na púti nebude samostatne účinkovať a zúčastní sa púte iba ako koncelebrant biskupa Pásztoru na hlavnej omši v nedeľu. Napriek tomu sa meno biskupa Sokola objavilo v programe, ktorý bol vyvesený pred misijným kostolom na Kalvárii v Nitre v súvislosti s mariánskymi litániami na záver v nedeľu.

Pred zahájením púte zástupcovia štátnej správy navštívili správcu farského úradu p. Rábeka, upozornili ho na závery rokovaní s biskupom Pásztorom a biskupom Sokolom, na nutnosť vypnúť aparáturu po ukončení oficiálneho programu a na jeho zodpovednosť voči štátnej správe za priebeh púte. Pán Rábek ich ubezpečil, že podnikne všetko, aby púť nebola zneužitá na nenáboženské ciele.

Program púte začal o 15:00 hod. spovedaním veriacych. Spovedalo 20 duchovných v maďarskom a slovenskom jazyku, o 17:00 hod. bola maďarská omša, ktorú slúžil správca fary z Ladíc p. Urban. Kázeň bola v náboženskom duchu. O 19:00 hod., bola slovenská omša, ktorú odslúžil generálny vikár Jozef Vrablec. Kázeň mala náboženský charakter a bola zameraná na význam a ukončenie Mariánskeho roka. Počas oficiálneho programu neboli zaznamenané žiadne rušivé javy. Na týchto bohoslužbách bolo 13 tis. veriacych, z toho približne 50 % mládeže. Boli zaznamenané procesie, ktoré niesli náboženské symboly, kríž, obraz, pápeža, pápežskú zástavu a heslá „Od Márie ku Kristovi“ a „Totus tuus“ /Celý tvoj/.⁶⁷ Ďalej bolo zaznamenaných 50 autobusov a cca 2 000 osobných áut z celého Slovenska, s výraznou účasťou okresov Košice, Prešov, Dolný Kubín a Čadca.

Po ukončení oficiálneho programu o 21:00 hod. bol organizovaný program pre mládež. Program bol pripravený exponentmi tajnej cirkvi Mikloškom, Čarnogurským starším⁶⁸ a mladším a Korcom, ktorí sa na púti zúčastnili, avšak aktívne nevystupovali. Vyskytli sa výzvy a letáky, propagujúce púť v Nitre, na ktorých bol zneužitý podpis biskupa Pásztora. Program zabezpečovali mládežnícke skupiny na voľnom priestranstve pred kostolom. Tento program pozostával z pripravených pásiem, ktoré boli obsahovo zamerané na osobnosti cirkevného života na Slovensku /Vojtašák⁶⁹, Gojdič⁷⁰, Kmeťko⁷¹/, čítaním ich životopisov a na mládež na základných, stredných a vysokých školách s útokmi na ateistickú výchovu. Ďalej boli kladené požiadavky na obsadenie biskupstiev, rozmiestňovanie duchovných bez štátnych súhlasov, prijímanie na bohosloveckú fakultu na základe požiadaviek, nanesených biskupmi a aby sa prihlášky na vyučovanie náboženstva neodovzdávali na ONV. Na tomto programe mládeže sa zúčastnilo cca 7 000 veriacich. Program mal nacionalistické tendencie. Zákon o interupcii bol interpretovaný ako genocída národa, vývoj od roku 1945 ako utláčanie slovenského národa, v ktorom jedinými výraznými osobnosťami sú cirkevné osobnosti. Počas celej noci niekoľkokrát zaznela slovenská časť hymny a pápežská hymna, pozdravy Tomáškoví a Korcoví, útoky proti československým štátnym orgánom v súvislosti s procesom s Ivanom Polanským.⁷² Ilegálna cirkev a mládež mala štáb v dome na Gaguovej ulici č. 10 pod Kalváriou, do ktorého bolo možno sa dostať len na základe hesla a ružencového prsteňa. Programy prebiehali až do 05:00 hod. na ozvučenom priestore pred kostolom. Neboli zachytené invektívy proti súčasnému procesu prestavby a ani narážky na 20. výročie vstupu spojeneckých vojsk.

Oficiálny program, ktorý bol dohodnutý na nedeľu, bol dodržaný v plnom rozsahu. Hlavnú kázeň o 10:00 hod., mal nitriansky biskup p. Pásztor. V úvode poďakoval štátnej správe za to, že umožnila bohoslužby pred kostolom a že bolo zabezpečené občerstvenie. Obsahové zameranie kázne bolo orientované na zvýraznenie Mariánskeho roka a na výchovu v rodinách. Na tejto biskupskej omši sa zúčastnilo 40 tis. veriacich. Na hlavnej omši koncebroval biskup Sokol.

Čs. televízia v nedeľných aktualitách priniesla 50 sekundový šot z nitrianskej púte so zábermi na biskupskú omšu, zabezpečenie občerstvenia veriacich a informáciu o účasti na púti.

Rím. kat. cirkev sa na záver Mariánskeho roka v Nitre pripravila dôsledne. Nelegálnym cirkevným štruktúram a laickému apoštolátu sa podarilo zorganizovať na púť oproti minulosti väčší počet veriacich o cca 35 tis. Duchovní a cirkevní hodnostári dodržali vopred dohodnutý program, až na spomínaný priestupok v noci zo soboty na nedeľu, čím boli vytvorené podmienky na to, aby bola púť politicky zneužitá.

O š č a d n i c a

Púť prebehla podľa vopred dohodnutého programu. V sobotu sa jej zúčastnilo 900 veriacich. Program bol ukončený o 22:00 hod. Počas noci zostalo v kostole 80 žien. V nedeľu sa púte zúčastnilo 2 000 veriacich. Hlavnú omšu slúžil správca farského úradu p. Pitek. Jednu tretinu zúčastnených veriacich tvorili mladí ľudia do 30 rokov, zvyšok občania od 40 rokov a prestarlí. Púť prebehla bez incidentov a politických invektív.

T u r z o v k a

Púť je nepovolená zo strany cirkvi i štátnej správy. V sobotu bolo zaznamenaných 600 účastníkov, väčšinou prestarlých s deťmi. Po ceste k vode sa modlili otčenáš, zdrávas a ruženec. Zaregistrovaných bolo 5 autobusov, z toho bol jeden z Opavy s cca 20 rehoľnicami. V nedeľu sa zúčastnilo 200 veriacich, zaregistrované boli dva autobusy. Skupinka mládeže z Bardejova.

68 Myslí sa bývalý politik Pavol Čarnogurský.

69 Ján Vojtašák, spišský biskup, v komunistickom monsterprocesse bol odsúdený na 24 rokov väzenia.

70 Peter Pavol Gojdič, prešovský gréckokatolícky biskup, v komunistickom monsterprocesse bol odsúdený na doživotné väzenie.

71 Karol Kmeťko, arcibiskup, nitriansky sídelný biskup.

72 Ivan Polanský, disident a vydavateľ samizdatovej literatúry. V roku 1988 bol v politickom processe odsúdený na štyri roky väzenia.

Počas víkendu prebiehali v Turzovke Beskydské slávnosti.

Staré Hory

V sobotu sa zúčastnilo púte 1 300 veriacich zo strednej a staršej generácie. Zaevidovaných bolo 6 autobusov, jedna procesia a menšie skupinky mládeže. Počas noci bol zabezpečený celonočný program, každé dve hodiny sa uskutočnila omša.

V nedeľu sa púte zúčastnilo 3 000 veriacich, zaregistrovaných bolo 11 autobusov, 400 áut. Hlavnú omšu slúžil biskup Feranec, koncebroval veľprepošt Schubert a dekan Blaško. Spovedalo 10 duchovných. Púť prebehla bez incidentov a politických invektív.

Vzhľadom na udalosti, ktoré sa odohrali počas nitrianskej púte navrhujeme:

- venovať zvýšenú pozornosť príprave púti v Lutine 27. – 28. 8. 1988 a v Šaštíne 17. – 18. 9. 1988,
- pre tieto púte zabezpečiť program počas celej noci s cieľom eliminácie nežiaducich aktivít ilegálnych štruktúr,
- zabezpečiť, aby štáb Čs. televízie robil počas nočného programu zábery na aktivizujúce sa skupiny mimo oficiálneho programu,
- zabezpečiť článok v Katolíckych novinách o priebehu púte v Nitre s tým, že v ňom budú odsúdené nežiaduce prejavy časti účastníkov púte a bude poukázané na zneužitie púte k iným než náboženským cieľom,
- zabezpečiť, aby došlo k preloženiu farára Rábeka mimo okres Nitra, najneskôr do konca marca 1989,
- dôsledne dbať, aby program púte bol zo strany duchovného konzultovaný s biskupom a nielen v prípade nitrianskej púte,
- v decembri 1988 urobiť dôslednú analýzu pútnickej sezóny s prijatím konkrétnych politicko-organizačných opatrení pre ďalšie obdobie.

v Bratislave 18. augusta 1988

Ondrej Podolec • The Year 1988 – Seen as a Careful Retreat

The year 1988 may be called a breaking one from the point of view of persecution of churches by the so-called normalisation regime. These documents are presented with the aim to reflect main activities, from the point of view of the relationship between the Communist state and the Catholic Church, in the centre of power of the state, i.e. the Presidium of the Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia. It includes the response to the letter of Cardinal Tomášek, response to the Candle Manifestation, or news on pilgrimages and bishop's sanctifications, presenting the subjective and ideologically determined opinion of the Communist regime on these religious events.

Ondrej Podolec, PhD. (1975)

Absolvent Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, odbor história – slovenský jazyk a literatúra, a Právnickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Doktorandské štúdium absolvoval v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied, kde aj do roku 2007 pracoval. V súčasnosti je pracovníkom Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa a prednáša právne dejiny na Katedre právnych dejín a právnej komparatistiky Právnickej fakulty Univerzity Komenského. Zaoberá sa dejinami Slovenska v 20. storočí, najmä vývojom politického systému, dejinami verejnej správy i perzekúciami rôznych skupín obyvateľstva nedemokratickými režimami. Je autorom monografií *Medzi kontinuitou a diskontinuitou (Politický systém Slovenskej republiky 1939 – 1945)*, *Prvý slovenský parlament (Snem Slovenskej republiky a jeho legislatívna činnosť)*, spoluautorom publikácií *14. marec 1939 (Vznik slovenského štátu) 1. a 2. i viacerých edícií dokumentov*. Publikoval niekoľko desiatok vedeckých štúdií na Slovensku i v zahraničí.

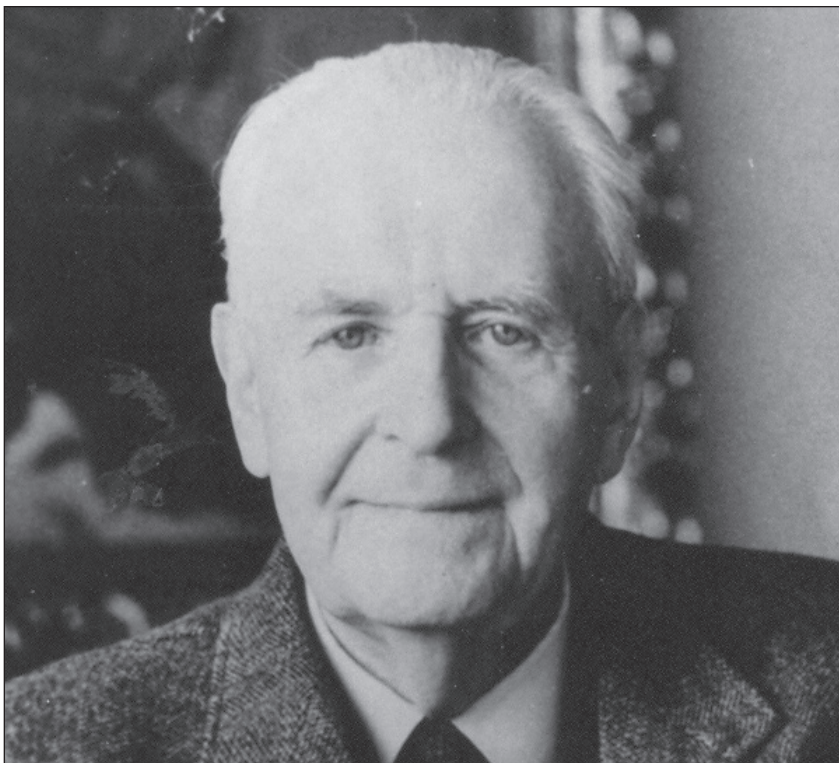
VLADIMÍR KUNA (1904 – 1996) SPRAVODLIVÝ MEDZI NÁRODMI Z RADOV EVANJELICKEJ CIRKVI AUGSBURSKÉHO VYZNANIA NA SLOVENSKU

PAVOL MAKYNA

Na „Spravodlivých medzi národmi“ z radov rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku (*Pamäť národa* 1/2017) nadväzujeme tentokrát sériou príbehov osobností z radov druhej najpočetnejšej cirkvi na Slovensku – Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. I títo hrdinovia získali za svoje konanie v prospech svojich blížnych ocenenie od štátu Izrael a radia tak Slovákov medzi národy s najväčším počtom osôb ocenených uvedeným titulom. Ved' v období holokaustu riskovali to najcennejšie, čo mali – svoje životy, ale i životy svojich blížnych.

Vladimír Kuna sa narodil 20. októbra 1904 v obci Vrbičica¹ rodičom Pavlovi Kunovi, garbiarskemu pomocníkovi, a Zuzane, rodenej Benkovej². Absolvoval Vysokú školu teologickú Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania (ďalej len a. v.) v Bratislave.³ V roku 1929, kedy štúdium ukončil, sa stal kňazom v Liptovskom Svätom Jánovi. Medzi rokmi 1938 – 1945 pôsobil v Evanjelickom cirkevnom zbore v Liptovskom Svätom Mikuláši spolu s farárom Michalom Maderom, ktorého súčasťou bola i misia v miestnej nemocnici a sirotinci.⁴

Ako riaditeľ spomínaného sirotinca dostával žiadosti od židovských rodín, aby uchránil ich deti od deportácií. Vladimír Kuna bol hlboko presvedčený o svojej povinnosti pomáhať tým najohrozenejším, ktorými boli práve židovské deti. Aj najvyšší predstavení evanjelickej cirkvi a. v. na Slovensku a Kunovi nadriadení súhlasili

Vladimír Kuna (Zdroj: www.mikulas.sk)

1 Od roku 1923 je Vrbičica súčasťou Liptovského Mikuláša.

2 Family Search [online]. [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GRQ8-XQR?cc=1554443>

3 Predchodca súčasnej Evanjelickej bohosloveckej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v rokoch 1919 – 1934.

4 ŠKODOVÁ, Edita. *Čestné občianstvo Vladimírovi Kunovi*. [online]. [cit. 2017-10-30]. Dostupné z: http://www.ecav.sk/?p=spravodajstvo/SPRecav/%C4%8Cestne_obcianstvo_vladimirovi_kunovi

s touto pomocou. Existovalo niekoľko spôsobov, prostredníctvom ktorých sa židovské deti dostali do sirotinca vo Vrbici. Napríklad sa do neho dostali potom, ako pestúnske árijské rodiny zistili ich pôvod, prípadne sa židovským rodičom podarilo získať výnimky pred deportáciami, vzťahujúcimi sa na celú rodinu. V priebehu Slovenského národného povstania (ďalej len SNP) na jeseň 1944 výrazne klesol celkový počet detí v sirotinci, pretože najmä židovskí rodičia považovali za bezpečnejšie miesto územie pod správou povstalcov. Vladimír Kuna sa v sirotinci spolu s ďalšími

opatrovateľkami snažili o atmosféru domova, napríklad formou možnosti navštevovať neďalekú školu, spoločnými hrami i udržiavaním záhrady. V novembri 1944 bol Kuna i s ďalšími podozrivými⁵ z protištátnej činnosti predvedený pred gestapo v Bratislave, ktoré ho po prepustení ďalej sledovalo. Pri prechode frontu na jar 1945 sa v sirotinci usídlila jednotka SS a deti boli evakuované do Ružomberka. Tam sa o ne starali ďalší evanjelickí veriaci. Po vytlačení Nemcov z regiónu sa vrátili späť do sirotinca. Počas holokaustu našlo v sirotinci úkryt celkovo 26 židovských detí a medzi nimi napr. Laco

Teschner s matkou, Marta Hoffmannová, Marta Freybergová s bratom Ivanom a ďalší.⁶ Po smrti farára Michala Maderu v roku 1945, ktorému zlyhalo srdce ako následok podlomeného zdravia z väznenia, sa predsedajúcim zboru stal práve Vladimír Kuna.

V roku 1959 bol presunutý na kňazskú stanicu v Partizánskom, kde pôsobil až do roku 1972. 30. januára 1972 mu štát Izrael uznal titul Spravodlivý medzi národmi,⁷ ktorý si v roku 1993 prevzal za záchranu židovských detí počas holokaustu. Zomrel 22. júla 1996 v Ružomberku a pochovaný je vo svojej rodnej obci.⁸

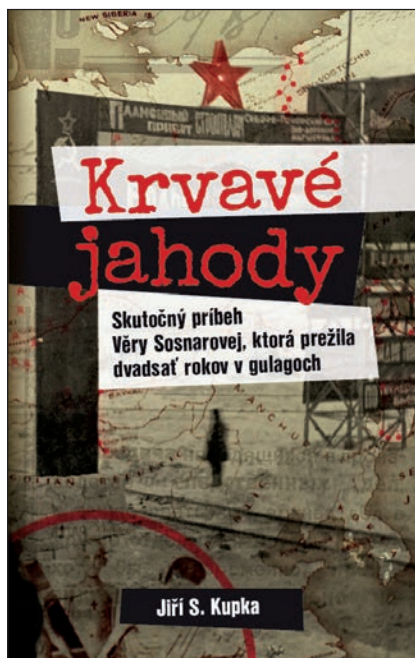
Pavol Makyna • Vladimír Kuna (1904–1996). Righteous among the Nations within Members of the Evangelical Church of the Augsburg Confession in Slovakia

The “Righteous among the Nations” is the title granted to non-Jews who contributed to saving Jews in the period of the Holocaust by their behaviour. They risked not only their own lives, but also lives of their families, to help often people unknown to them without any financial gain expected in return. Many representatives of the Evangelical Church of the Augsburg Confession were among them, among almost 580 people from Slovakia given this award.

Mgr. Pavol Makyna, PhD. (1987)

Históriu vyštudoval na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pracuje ako odborný asistent. Aktuálne pôsobí ako vedecký pracovník Sekcie vedeckého výskumu Ústavu pamäti národa, kde sa zaoberá židovským holokaustom. Vo svojej činnosti sa venuje i regionálnym dejinám mesta Púchov a historickým otázkam vzájomného pôsobenia človeka a životného prostredia. Publikoval viacero vedeckých štúdií, odborných a popularizačných článkov. Je autorom niekoľkých výstav zameraných na regionálne dejiny a spoluautorom expozície Púchovského múzea.

- 5 V. Kuna bol podozrivý napr. zo spolupráce so starším bratom Pavlom, ktorý sa zapojil do Slovenského národného povstania a velil jednotke bojujúcej proti príslušníkom SS „Schill“. Viac info. vid'. [online]. [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <http://www.muzeumsnp.sk/historia/osobnosti/plk-pavol-kuna/>
- 6 MEŠŤAN, Pavol a kol. *Encyklopédia Spravodlivých medzi národmi: Záchrancovia Židov počas Holokaustu na Slovensku I. A – L*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum židovskej kultúry v Bratislave, 2017, s. 181 – 182.
- 7 Yad Vashem – Pamätník obetí holokaustu [online]. [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: <http://db.yadvashem.org/righteous/family.html?language=en&itemId=4044263>
- 8 ŠKODOVÁ, Edita. *Čestné občianstvo Vladimírovi Kunovi*. [online]. [cit. 2017-10-29]. Dostupné z: http://www.ecav.sk/?p=spravodajstvo/SPRecav/%C4%8Cestne_obcianstvo_vladimirovi_kunovi

JIŘÍ SVĚOZÁR KUPKA

**KRVAVÉ JAHODY. SKUTOČNÝ
PRÍBEH VĚRY SOSNAROVEJ,
KTORÁ PREŽILA DVADSAŤ
ROKOV V GULAGOCH**

Bratislava, Citadella, 2017, 320 s.

Táto kniha sa nečíta ľahko a ľudia s citlivejšou povahou by ju radšej nemali čítať vôbec. Krutosti, ktorým bola vystavená Věra Sosnarová (1931) v stalinských gulagoch, by si totiž nedokázali vymyslieť ani profesionálni tvorcovia hororových filmov. Ak si však príbeh tejto dnes už 86-ročnej ženy prečítate, spoznáte zlo ukryté v komunistickej ideológii v jeho najrýdzejšej forme.

Věrina matka Libuše Šimová pochádzala z Petrohradu a pôvodne sa volala Ljuba Mjelkinová. Po boľševickom prevrate a vypuknutí občianskej vojny opustila Rusko s českým legionárom Josefom Šimom a našla nový domov v Brne. V očiach sovietského režimu sa tak dopustila zra- dy, za ktorú musela byť potrestaná. Osudný deň prišiel krátko po skončení vojny. Na základe udania suseda, mimochodom ukrajinského emigranta, bola pani Šimová 17. mája 1945 zatknutá sovietskou vojenskou kontrarozvedkou. Manžel ju síce dávno predtým opustil, no jej dcéry, 14-ročnú Věru a 9-ročnú Nađu, odvliekli tiež. Podľa nemilosrdných stalinských zákonov totiž niesli vinu za „zločiny“ svojich rodičov.

Z Brna putovali Libuša, Věra a Naďa do Budapešti, kde boli sústredované osoby určené na deportáciu. Po týždni strávenom na veľkom štadióne pokračovali v dobytých va- gónoch spolu s vojnovými zajatcami a ďalšími zatknutými rodinami v ceste na východ. V Bukurešti, kde mal transport s väzňami dlhšiu zastávku, znásilnili Věru a jej matku opití dozorcovia. Bola to však len prvý náznak pekla, ktoré na ne čakalo v sibírskom gulagu.

Do cieľovej stanice dorazil transport na začiatku septembra 1945. Väzni, ktorí mali na sebe letné oblečenie, boli vysadení priamo do začínajúcej sibírskej zimy. Věru s matkou a sestrou okamžite nahnali na práce v lese. V treskúcich mrazoch museli každý deň dvanásť hodín rúbať stromy a sťahovať z nich kôru. Kto nesplnil plán, bol bez milosti zastrelený. Ako stravu dostávali ráno 250 gramov chleba a večer surové ryby alebo misku boršču. Keď Věra našla v polievke prsty, pochopila, že do nej pridávajú ľudské mäso... A k tomu všetkému surové telesné tresty, pracovné úrazy, opakované znásilňovanie a všadeprítomná špina a vši.

Pani Šimovú neľudské podmienky v tábore zakrátko pripravili o rozum. V januári 1946 sa pokúsila sekerou ukončiť utrpenie svojich dcér, ale dievčatám sa podarilo utiecť do susedného baraku. Ich matku potom zabili dozorcovia. Po druhýkrát sa Věra a Naďa ocitli na pokraji smrti, keď v dôsledku zlých hygienických podmienok dostali týfus. Našťastie lekári nad nimi dr-

žali ochrannú ruku. Ostatných väzňov s príznakmi choroby na príkaz veliteľa tábora zatvorili v odlahlom baraku a zaživa upálili, aby predišli šíreniu infekcie.

Peklo v sibírskom gulagu trvalo osem rokov. Věru a Nađu udržala pri živote len viera v Boha a nezlomné presvedčenie, že jedného dňa opäť uvidia rodné Brno. Po Stalinovej smrti sestry z tábora prepustili, ale do vlasti odísť nemohli. Pre česko-slovenské úrady bol totiž ich návrat nežiaduci. Napriek tomu odmietli prijať sovietske občianstvo a ďalších dvanásť rokov hrdlačili na poliach, v bani aj na rybárskej lodi. Napokon skončili ako robotníčky v zlievarni v Nižnom Tagile. Tam sa na Věru a Nađu končene usmialo šťastie. Jedného zimného dňa stretli dvoch Čechov, zamestnancov Ministerstva poľnohospodárstva ČSSR, ktorí mali uzavrieť družbu s ktorýmsi kolchozom. Vďaka ich pomoci a ústretovosti policajného plukovníka Trifonova sa v roku 1965 mohli konečne vrátiť domov.

Věra potom získala prácu v Jednotnom roľníckom družstve v Novom Šaldorfe pri Znojme. Vydala sa a porodila dvoch synov. Bola však pod neustálym dohľadom Štátnej bezpečnosti a musela podpísať vyhlásenie, že bude o svojom živote v Sovietskom zväze navždy mlčať. O jej minulosti dlho nič netušili ani manžel a deti. Prehovorila o nej až po páde komunistického režimu. Od štátu sa však pani Sosnarová dodnes nedočkala odškodnenia, pretože nemá žiadne doklady, ktorými by potvrdila, že bola väznená v gulagu.

Spomienky Věry Sosnarovej zaznamenal spisovateľ Jiří Světozár Kupka v knihe Krvavé jahody. O jej slovenský preklad sa v apríli 2017 zaslúžilo vydavateľstvo Citadella. Súčasťou publikácie je rozhovor s pani Sosnarovou, v ktorom doplnila a spresnila niektoré udalosti zo svojho pohnutého života.

Tomáš Klubert

PREZENTÁCIA PUBLIKÁCIE ÚPN BISKUP ŠTEFAN BARNÁŠ

Ústav pamäti národa v spolupráci s miestnou cirkvou a občianskym združením Chápať srdcom predstavili 28. januára 2018 v Kostole Obetovania Pána v Slovenskej Vsi novú publikáciu historika Róberta Letza s názvom *Biskup Štefan Barnáš*. Publikácia približuje život biskupa Š. Barnáša, rodáka zo Slovenskej Vsi, ktorý zomrel na následky väznenia v čase komunistického režimu vo veku 64 rokov.

Štefan Barnáš sa narodil v roku 1900 v obci Slovenská Ves. Katolícku teológiu študoval v Prahe. Za kňaza bol vysvätený v roku 1925 a dizertačnú prácu obhájil v roku 1933. Pôsobil v niekoľkých farnostiach, kde bol vnímaný ako „muž solidarity“. Biskup Ján Vojtaššák ho poveril vyučovaním v kňazskom seminári v Spišskej Kapitule. Politicky sa angažoval v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane, ale len do roku 1942, kedy dal jasné stanovisko proti vyvážaniu Židov a vystúpil z HSLS, tak ako to urobili aj iní kňazi. Za biskupa bol vysvätený 5. novembra 1949 a o pár mesiacov šiel rovno do väzenia.

„Keď ochorel, dal ho lekár – väzeň previesť do väzenskej nemocnice. Náčelník väznice Jančovič ho dal odtiaľ vyhodiť, nemilosrdne zbiť a poslať späť, lebo vraj iba simuluje,“ spomína si jeden z jeho spoluväzňov.

Evanjelický farár (neskorší generálny biskup) Pavel Uhorskai opísal stretnutie so Š. Barnášom vo väzení takto: „Ponúkol mi kúsok chleba asi ako moja päsť a prosil, aby som ho neodmietol (bol to celodenný prídel chleba na jedného väzňa). Bol som prekvapený, ale ponúkaný chlieb som prijal s vďakou a poznámkou, že neviem, ako si to zaslužím a že ja ho na oplátku nemám čím počastovať. On o nijaké častovanie nestál, chcel sa so mnou len zoznámiť.“

V roku 1960 bol Štefan Barnáš po amnestii prezidenta ČSSR prepustený, no do svojej diecézy ani do rod-

Portrét biskupa Štefana Barnáša v Kostole Obetovania Pána v jeho rodnej Slovenskej Vsi
(Foto: Sylvia Leščáková)

Zľava historik ÚPN a recenzent publikácie František Neupauer, historik Róbert Letz, autor publikácie *Biskup Štefan Barnáš* a riaditeľ Sekcie vedeckého výskumu ÚPN Peter Jašek
(Foto: Sylvia Leščáková)

nej obce sa vrátiť nemohol. Musel sa zdržiavať v Pezinku pod dozorom Štátnej bezpečnosti, kde 16. apríla 1964 zomrel. Z Pezinka bol tajne prevezený do Slovenskej Vsi, kde bol pochovaný za účasti stoviek kňazov a mnohých veriach.

Súčasťou prezentácie bola moderovaná diskusia o publikácii s jej autorom Róbertom Letzom a jej recenzentom a historikom ÚPN Františkom

Neupauerom. Následne spišský biskup Štefan Sečka knihu požehnal a uviedol ju spolu s autorom knihy i synovcom biskupa Š. Barnáša, Františkom Barnášom.

Na druhý deň historici Róbert Letz a Peter Jašek predstavili osobnosť martýra Štefana Barnáša, obdobie neslobody i činnosť Ústavu pamäti národa študentom kežmarského Gymnázia P. O. Hviezdoslava.

70. VÝROČIE KOMUNISTICKÉHO PREVRATU V ČESKOSLOVENSKU

Komunistický prevrat v roku 1948 znamenal nastolenie totalitného komunistického režimu v Československu. Jeho vláda trvala 41 rokov až do Nežnej revolúcie v novembri 1989. Moc v štáte mala v rukách Komunistická strana Československa, ktorá perzekvovala všetkých svojich skutočných i potenciálnych odporcov.

Na Slovensku prebehol komunistický prevrat akoby v dvoch fázach – februárové udalosti predznamenovala jeseň kríza v roku 1947, ktorá bola akousi generálkou komunistov na prevrat v celoštátnom meradle. Komunisti systematicky hľadali prostriedky na paralyzovanie volebného víťazstva Demokratickej strany vo voľbách v roku 1946. Prostredníctvom tretej pražskej dohody sa im podarilo minimalizovať vplyv slovenských národných orgánov, kde Demokratická strana mocensky dominovala, ale ani to nestačilo. Preto vyvolali na jeseň 1947 na Slovensku vládnú krízu s cieľom diskreditovať Demokratickú stranu a rozbiť ju. Komunistami ovládaná polícia vyfabrikovala fiktívne protištátne sprisahanie na Slovensku a na svoje politické ciele neváhali komunisti zneužiť aj ťažkú hospodársku situáciu po vojne. Kríza skončila víťazstvom komunistov a rekonštrukciou Zboru poverenikov.

Februárové udalosti v Prahe spustila demisia 12 ministrov nekomunistických strán, ktorí dúfali, že príde k vypísaniu nových volieb alebo ústupu komunistov v otázkach v otázkach Zboru národnej bezpečnosti. Komunisti však demisiu využili vo svoj prospech: keďže sa k nej nepridali všetci ministri nekomunistických strán, prešli do ofenzívy. Vydali stanovisko, že ministri demisiou „zaujali miesto rozvratnej opozície“, a preto sa sami vyradili z politického života. Zároveň začali organizovať manifestácie ako nátlakový prostriedok. Už 21. februára na Staromestskom námestí K. Gottwald vyzval na vytváranie akč-

Umelecké znázornenie tzv. Víťazného februára (Zdroj: Redakcia)

ných výborov, ktoré mali „očistiť verejný a politický život od reakcie.“ 24. februára začal komunistami inšpirovaný generálny štrajk, ktorý sa stal formou nátlaku na prezidenta, aby demisiu ministrov prijal. Beneš sa podvolil o deň neskôr a podpísal menovacie dekréty nových členov vlády. Z 24 členov novej

bolo 12 komunistov, vrátane predsedu vlády K. Gottwalda. Menovaním novej vlády sa zavŕšilo prevzatie moci komunistickou stranou.

Ústav pamäti národa pri tejto príležitosti zorganizoval niekoľko podujatí, ktorými si pripomenul tento významný medzník slovenských dejín 20. storočia.

VEDECKÁ KONFERENCIA O KOMUNISTICKOM PREVRATE V ČESKOSLOVENSKU

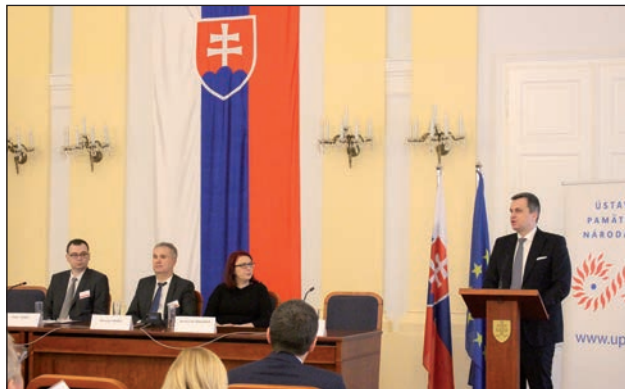
Prvým podujatím, ktorým si Ústav pamäti národa pripomenul 70. výročie komunistického prevratu v Československu, bola dvojdňová vedecká konferencia *Nastolenie komunistického režimu v Československu vo februári 1948 a jeho dôsledky pre spoločnosť*. Zamerala sa nielen na udalosti februára 1948, ale najmä na ich vplyv rôzne aspekty spoločnosti ako vplyv na vývoj medzinárodných vzťahov, na situáciu cirkví a v školstve, dosahy na právny poriadok krajiny či na bezpečnostné zložky.

Konferenciu otvoril 20. februára 2018 predseda Národnej rady Slovenskej republiky Andrej Danko. Aby sme mohli správne projektovať svoju budúcnosť, je podľa predsedu Národnej rady SR potrebné poznať svoju minulosť.

„Naša občianska aj národná sloboda sa nerodila ľahko, no občas s ňou narábame viac ako ľahkovážne. Bráňme pravdu, pretože tá je kľúčom k slobode. Dokazujme svojimi činmi, že si

Sála Ústavu SR v historickej budove Národnej rady SR, kde sa konferencia konala (Foto: Ján Endrödi)

Vedeckú konferenciu otvoril predseda NR SR Andrej Danko

(Foto: Ján Endrödi)

ctíme slobodu, že sme jej hodní,“ vyzval Andrej Danko počas otvorenia konferencie.

„Poznanie príčin, priebehu a dôsledkov februárových udalostí roku 1948 by pre nás malo slúžiť ako poučenie do budúcnosti, aby sme nedovolili opakovanie tejto smutnej histórie,“ povedala predsedníčka Správnej rady Ústavu pamäti národa Andrea Kluknavská.

Podujatie, ktoré sa konalo v historickej budove Národnej rady Slovenskej republiky na Župnom námestí v Bratislave v dňoch 20. a 21. februára 2018, zorganizoval Ústav pamäti národa v spolupráci s Národnou radou Slovenskej republiky a Ústavom pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. Na konferencii sa zúčastnilo takmer päťdesiat popredných slovenských a českých historikov, ktorí priniesli nové poznatky o udalostiach spojených s Februárom 48 a jeho dôsledkoch.

SPOMIENKA NA OBETE KOMUNIZMU PRI PAMÄTNÍKU NA BRATISLAVSKOM JAKUBOVOM NÁMESTÍ

Pamätník obetiam komunizmu na Jakubovom námestí v Bratislave po pietnom akte (Foto: Andrea Púčíková)

Obete komunizmu si pri pamätníku na Jakubovom námestí v Bratislave spoločne 22. februára 2018 pripomenuli bývalí politickí väzni, zástupcovia Ústavu pamäti národa a starosta bratislavského Starého Mesta Radoslav Števík. Pietna spomienka bola súčasťou série podujatí, ktoré Ústav pamäti národa pripravil pri príležitosti 70. výročia komunistického prevratu v Československu.

„Okrem zničených životov komunistický režim spáchal obrovský zločin na morálke ľudí v tejto krajine. Nezabúdajme na obete komunizmu, nedovoľme zľahčovať zločiny tohto režimu,“ vyzval starosta mestskej časti Bratislava-Staré Mesto Radoslav Števík. *„Verím, že sme dnes spoločne s ÚPN založili novú tradíciu a pri pamätníku obetiam komunizmu na Jakubovom sa odteraz budeme stretávať každý rok.*“

František Mikloško, ktorý sa pietnej spomienky nemohol zúčastniť, v sprostredkovanom prejave zdô-

raznil, že na obeť komunizmu nesmieme zabudnúť. Rovnako vyzdvihol statočnosť prenasledovaných, ktorí vydržali roky perzekúcie a desaťročia v pozícii občanov tretej triedy, lebo boli presvedčení o svojej pravde a zostali jej verní. *„Vďaka týmto ľuďom sme sa po páde komunizmu mohli spokojne pozrieť do očí slobodným národom Európy i sveta. Ich odkaz sme ale nedokázali doteraz dostatočne tlmočiť ani týmto slobodným národom, ani nám samým. Tieto obeť netrpeli totiž roky vo väzeniach v prvom rade pre väčší rast HDP, ale trpeli pre zachovanie ľudskej dôstojnosti, pre svoje náboženské i občianske presvedčenie, pre túžbu po slobode a slušnom živote,“* napísal.

Historik Vladimír Palko z Ústavu pamäti národa pripomenul, že odporcovia komunizmu a ich rodiny sa po prevrate vo februári 1948 stali obeťami krutého prenasledovania – boli väznení, zatváraní do táborov nútenej práce a uránových baní, prichádzali o prácu, majetok, strechu nad hlavou aj o dôstojný život. *„Dobrou správou je, že z utrpenia prenasledovaných vzišli až neuveriteľné príbehy preukázanej odvahy, ochoty obetovať svoj život za zdravie a bezpečie iných, ale aj príbehy otvoreného odporu proti režimu,“* povedal Vladimír Palko počas pietnej spomienky. Dodal, že tieto príbehy sme povinní si pripomínať a do veľkej miery sa nimi nechať inšpirovať, aby obeť konkrétnych ľudí, ktorí tu už medzi nami väčšinou nie sú, mali zmysel.

SPOMIENKA NA OBEŤ KOMUNISTICKÉHO REŽIMU NA CINTORÍNE VRAKUŇA

Ústav pamäti národa zorganizoval 25. februára 2018, teda v deň 70. výročia komunistického mocenského prevratu v roku 1948, pietnu spomienku na obeť komunizmu. Utrpenie politických väzňov, ale aj ich rodín, si pri pamätníku obeť komunistického režimu na Cintoríne Vrakúňa uctili predstavitelia štátnych inštitúcií, zástupcovia diplomatického zboru, predstavitelia združení politických väzňov a široká verejnosť. Po pietnom akte položenia vencov prečítal vedúci Kancelárie prezidenta SR Štefan Rozkopál pozdravný list prezidenta Slovenskej republiky Andreja Kisku, v ktorom prezident zdôraznil: *„Schádzame sa tu v čase, keď opäť veľmi citlivo vnímame, že slobodné pomery nie sú nikdy definitívne zaručené. Úcta k tým, ktorí za tieto hodnoty položili životy, nás zaväzuje, aby sme nezabúdali a primerane tomu aj konali.“* S prihovormi vystúpili

poslanci Národnej rady Slovenskej republiky Anton Hrnko a Edita Pfundtner, ktorí upozornili na dôležitosť nezabúdať na obeť komunizmu.

Predsedička Správnej rady ÚPN Andrea Kluknavská sa prítomným prihovorela slovami: *„Dnes už poznáme dostatočne veľa faktov na to, aby sme február 1948 odsúdili ako negatívny mílnik slovenských dejín. Veď priniesol nastolenie totalitného komunistického režimu potláčajúceho základné ľudské práva a náboženské slobody.“* Pripomenula, že *„sloboda nie je samozrejmosťou, jej cena je vysoká a zrodila sa z utrpenia tisícov nevinných“*. Predseda organizácie Politickí väzni – Zväz protikomunistického odboja Ján Litecký-Šveda odsúdil vo svojom prejave ideologickú stránku bývalého režimu, ktorej súčasťou bola *„nenávisť voči všetkému lepšiemu a krajšiemu“*. Predseda

Za Ústav pamäti národa vzdali obeť komunistického režimu úctu predsedníčka Správnej rady ÚPN Andrea Kluknavská a podpredseda Správnej rady ÚPN Ján Pálffy (Zdroj: Andrea Púčíková)

Konfederácie politických väzňov Slovenska Sandtner zdôraznil, že *„žijúcich politických väzňov komunistického režimu stále ubúda a tí, ktorí žijú, sú už väčšinou vo vysokom veku. Ale ešte stále sú tu ako živí svedkovia týchto udalostí.“*

Udalosti februára 1948, v dôsledku ktorých bol na nasledujúcich 41 rokov nastolený komunistický režim, sú odstrašujúcim príkladom uzurpovania politickej moci. V ich dôsledku zavládla na našom území totalita, ktorá so sebou priniesla stovky obeť na životoch a tisíce prenasledovaných. Na ich utrpenie nemožno zabudnúť.

VÝSTAVA O SVIEČKOVEJ MANIFESTÁCII

Udalosti aj aktérov Sviečkovej manifestácie 25. marca 1988 približuje študentom aj širokej verejnosti výstava inštalovaná v priestoroch Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí v Bratislave. Vernisáž výstavy sa uskutočnila v pondelok 26. marca 2018. Rektor Univerzity Komenského prof. Karol Mičieta zdôraznil potrebu pripomínať odvahu a statočnosť ľudí, ktorí pred tridsiatimi rokmi išli do ulíc manifestovať za náboženské slobody a dodržiavanie občianskych práv. Predsedníčka Správnej rady Ústavu pamäti národa Dr. Andrea Kluknavská vo svojom príhovore ocenila možnosť prezentovať výstavu práve na akademickej pôde Univerzity Komenského, nakoľko podľa nej „osloví študentov a pomôže im uvedomiť si, že bojovať za slobody a občiansku spoločnosť je potrebné vždy a za každých podmienok, pretože slobody, ktoré dnes máme, neboli vždy samozrejmosťou“.

Pozvanie na otvorenie výstavy prijal aj jeden z hlavných organizátorov Sviečkovej manifestácie Ján Čarnogurský. Vo svojom príhovore pripomenul medzinárodný význam

Zľava historik ÚPN Peter Jašek, jeden z organizátorov Sviečkovej manifestácie Ján Čarnogurský, predsedníčka Správnej rady ÚPN Andrea Kluknavská a rektor UK Karol Mičieta

(Foto: A. Trebatický)

manifestácie ako udalosti, ktorou sa Slováci zapísali do dejín protikomunistického odporu v strednej a východnej Európe. Pripomenul, že manifestácia bola prvým otvoreným prejavom nesúhlasu s komunistickým režimom v bývalom Československu od roku 1969 a pripravila pôdu na-

sledujúcim verejným vystúpeniam, ktoré vyústili po páde režimu v novembri 1989.

Výstava pozostáva zo šestnástich panelov s textami v slovenskom aj anglickom jazyku a bohatou fotodokumentáciou. Ide o prvú výstavu, ktorá sa venuje problematike Sviečkovej manifestácie komplexne. Zachytáva nielen priebeh manifestácie a nepriemeraný zásah bezpečnostných síl, ale aj širší dobovo-spoločenský kontext. Približuje spoločensko-politické pomery v Československu v druhej polovici 80. rokov aj perzekúcie, ktorými komunistický režim prenasledoval katolícku cirkev. Osobitné panely sú venované aktivitám zahraničných Slovákov či pôsobeniu tajnej cirkvi ako hlavnej súčasťi disentu na Slovensku. Pozornosť je venovaná aj osobnostiam, ktoré Sviečkovú manifestáciu pripravovali, ale návštevník sa môže zoznámiť i s tvármi predstaviteľov komunistického režimu, ktorí sa podieľali na potlačení manifestácie. Výstava bude v priestoroch na prízemí Univerzity Komenského vystavená do konca apríla 2018.

Výstava Sviečková manifestácia 25. marca 1988 v priestoroch Univerzity Komenského na Šafárikovom námestí v Bratislave (Foto: A. Trebatický)

ZA MICHALOM HORSKÝM (1943 – 2018)

Michal Horský (v strede) na diskusnom večeri ÚPN (Foto: ÚPN)

Dňa 18. marca 2018 zomrel v Trnave po dlhej chorobe vo veku nedožitých 75 rokov politológ a jeden zo zakladateľov Trnavskej univerzity v Trnave Michal Horský.

Michal Horský sa narodil 1. júla 1943 v Trnave. Vyštudoval históriu a filozofiu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského. V rokoch 1966 – 1968 ako vysokoškolák pracoval v redakcii časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov* a v roku 1968 bol jeho výkonným šéfredaktorom. *Echo* dokázalo kritizovať komunistický režim a po invázii vojsk Varšavskej zmluvy v auguste 1968 redakcia na čele s M. Horským vydala dve čísla časopisu s názvom *Echo okupovaných vysokoškolákov* z 30. augusta 1968 a *Echo oslobodených vysokoškolákov*, ktorého náklad samotní vydavatelia zničili.

V rokoch normalizácie pracoval M. Horský v Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany krajiny. Spolupracoval napríklad na súpise pamiatok na Slovensku a zúčastňoval sa aktivít Stromu života na Kláštorisku v Slovenskom raji. Počas Nežnej revolúcie pôsobil v Koordinačnom centre Verejnosti proti násiliu, v občasníku *Verejnosť* a v roku 1990 bol šéfom volebnej kampane VPN.

V rokoch 1990 – 1992 sa stal za VPN poslancom Snemovne národov Federálneho zhromaždenia Českej a Slovenskej federatívnej republiky a pracoval aj ako člen ústavnoprávneho výboru FZ.

V roku 1992 patril k zakladateľom Trnavskej univerzity v Trnave a do roku 2006 prednášal na Katedre politológie TU. Spolupracoval s Nadáciou Milana Šimečku v Bratislave. Neskôr v rokoch 2008 – 2009 pôsobil ako politológ na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Posledné dve desaťročia sa venoval politickej publicistike. V roku 2016 mu vyšla kniha s názvom *Politické hry*. Niekoľko rokov sa u Michala Horského v Trnave stretávali politici, politológovia a historici na neformálnych stretnutiach.

Michal Horský spolupracoval aj s Ústavom pamäti národa. V decembri 2015 bol hosťom diskusného večera na tému November 1989. Začiatkom roka 2018 poskytol ÚPN rozhovor k vydávaniu časopisu *Echo bratislavských vysokoškolákov* a poskytol kópie tohto časopisu pre ÚPN. Česť jeho pamiatke!

Patrik Dubovský

1/2017

NA ÚVOD

KRAJNÁK, Ondrej

ŠTÚDIE

PODOLEC, Ondrej: Vývoj trestnoprávnej legislatívy ako nástroja komunistického režimu, s. 3 – 16.

NEUPAUER, František, JAŠEK, Peter: Černobyľská katastrofa z pohľadu (ne)informovanosti v Československu, s. 17 – 37.

MATERIÁLY

MAKYNA, Pavol: Tri príbehy Spravodlivých medzi národmi z radov Rímskokatolíckej cirkvi na Slovensku, s. 38 – 42.

BÁRTA, Milan: Príbeh Rudolfa Galbavého, s. 43 – 50.

MIKLOVIČ, Michal: Aktívne opatrenie „LAND“, s. 51 – 57.

KARIÉRY ŠTB

PALKO, Vladimír: Michal Bilík – opora spravodajských zložiek 11. brigády PS na slovensko-rakúskom úseku štátnej hranice, s. 58 – 73.

SPRÁVY

JAKUBČIN, Pavol: Kolokvium venované osobnostiam Silvestra Krčméryho a Vladimíra Jukla, s. 74 – 94.

ROZHOVORY

JUŠČÁK, Peter: Zločiny proti ľudskosti sú nepremičateľné. Rozhovor s Neelou Winkelmannovou-Heyrovskou, s. 95 – 106.

RECENZIE

JAŠEK, Peter: Žantovský, M.: Havel, s. 107 – 109.

RED: Lang, T.: Zbavení práva – majetku – života, s. 109 – 110.

ANKETA

Výučba dejepisu na školách, s. 111 – 113.

ÚPN ŽIVÁ PAMÄŤ

s. 114 – 123.

SPOMÍNANIE

MATIOVÁ, Soňa: Ladislav Záborský – človek s pozorným srdcom, s. 124 – 127.

PREHLAD ČLÁNKOV UVEREJNENÝCH V ROKU 2016

s. 128.

3/2017

NA ÚVOD

KINČOK, Branislav

ŠTÚDIE

ŠMIGEL, Michal: „Do Sovietskeho zväzu ľahko, späť cesty niet...“ Situácia slovenských optantov na Ukrajinskej Volyni a ich snahy o návrat na Slovensko (1947 – 1968), s. 3 – 26.

JAŠEK, Peter: Tzv. Maďarský nacionalizmus v období normalizácie. Prípady Miklósa Duraya a spolupráca Výboru na ochranu práv maďarskej menšiny v Československu s Chartou 77, s. 27 – 46.

DOKUMENTY

DUBOVSKÝ, Patrik: Zakázaný diskusný príspevok Hany Ponickej na III. zjazde slovenských spisovateľov 2. marca 1977.

Príspevok „vyškrtnutých a vyškrtnutých“ autorov, s. 47 – 54.

MATERIÁLY

PALKO, Vladimír: Desaťročie sledovania: Využitie Tajnej technickej prehliadky v akcii „LEKÁR“, s. 55 – 61.

LAZORIŠÁK, Štefan: Alexander Reis Francisty – Osud skrytý v kufriku, s. 62 – 69.

KARIÉRY ŠTB

HALČÍN, Daniel: Michal Kasan, náčelník ŠTB v Západoslovenskom kraji, s. 70 – 78.

ROZHOVORY

GAREK, Martin: Šepkaj, aby nás nenašli. Rozhovor s Pavlom Traubnerom, s. 79 – 92.

PRÍBEHY

GRÚŇOVÁ, Alexandra: Michal Šustek (1936), s. 93 – 94.

GUBIŠOVÁ, Juliana: Rudolf Čavojský (1930), s. 95 – 96.

RECENZIE

PODOLEC, Ondrej: Vilímek, T.: „Všichni komunisté do uren!“ Volby v Československu v letech 1971 – 1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén, s. 97 – 98.

GAREK, Martin: Nižňanský, E.: Politika antisemitizmu a holokaustu na Slovensku v rokoch 1938 – 1945, s. 99 – 100.

ANKETA

Prežívajúce symboly totalitných režimov, s. 101 – 103.

ÚPN ŽIVÁ PAMÄŤ

s. 104 – 112.

2/2017

NA ÚVOD

JUŠČÁK, Peter

ŠTÚDIE

GUBIŠOVÁ, Juliana: Cesta ku kolektivizácii v okrese Šahy, s. 3 – 15.

PODOLEC, Ondrej: Tzv. politické trestné činy ako prostriedok perzekúcií počas komunistického režimu – vývoj právnej úpravy a aplikačná prax, s. 16 – 31.

DUBOVSKÝ, Patrik: Tridsať rokov nevyjasnená násilná smrť kňaza Štefana Poláka, s. 32 – 48.

DOKUMENTY

JAŠEK, Peter: Reakcie slovenskej spoločnosti na vznik Charty 77 vo svetle dokumentov, s. 49 – 68.

MATERIÁLY

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beata: Protikomunistický ozbrojený odpor na Slovensku: Prípady Augustín Lednický a spol., s. 69 – 77.

ROZHOVORY

JAKUBČIN, Pavol: Bolo treba bojovať, a nie sedieť v kúte. Rozhovor s Mons. Antonom Adamkovičom, s. 79 – 94.

PRÍBEHY

GRÚŇOVÁ, Alexandra: František Maník (1928), s. 95 – 96.

PAŠTEKA, Július: Príbeh štyroch sestier, s. 97 – 100.

SPOMÍNANIE

NEUPAUER, František, GAREK, Martin: Nezapodutelné poklady. Nekrológy k štyrom osobnostiam, s. 101 – 104.

ÚPN ŽIVÁ PAMÄŤ

s. 105 – 117.

NOVELA ZÁKONA O ÚPN

s. 118 – 124.

4/2017

NA ÚVOD

KLUKNAVSKÁ, Andrea

ŠTÚDIE

KINČOK, Branislav: Diskriminácia a perzekúcie bývalých slovenských príslušníkov RAF po roku 1948. Náčrt problematiky, s. 3 – 21.

KLUBERT, Tomáš: Represálie 5. poľnej roty Hlinkovej gardy v oblasti Krupiny, s. 22 – 31.

DOKUMENTY

MAKYNA, Pavol: Protizidovské násilnosti v Nových Zámkoch dňa 4. augusta 1946, s. 32 – 46.

MATERIÁLY

JAŠEK, Peter, SIVOŠ, Jerguš: Signatár Charty 77 Tomáš Petřířv v dokumentoch bezpečnostných zložiek (1978 – 1986), s. 47 – 58.

PASTVOVÁ, Emília: Objektové zväzky teritoriálnych útvarov ŠTB na Slovensku k podozreniam zo spáchania trestného činu podľa § 109 Trestného zákona, s. 59 – 67.

KARIÉRY ŠTB

MIKLOVIČ, Michal: Z Bratislavy do Montrealu. Profil príslušníka rozviedky Viliama Bezáka, s. 68 – 78.

ROZHOVORY

JAŠEK, Peter: S manželkou sme vytvorili vynikajúci tandem. Rozhovor s vydavateľom samizdatov a aktivistom tajnej cirkvi Martinom Laukom, s. 79 – 92.

PRÍBEHY

GRÚŇOVÁ, Alexandra: Ľudmila Magulová (1948), s. 93 – 94.

RECENZIE

KATREBOVÁ-BLEHOVÁ, Beata: Hromják, L.: S výrazom lásky trvám. Životopis spišského biskupa Jána Vojtaššáka, s. 95 – 97.

KINČOK, Branislav: Černák, T.: Husák. Mladé roky Gustáva Husáka (1913 – 1939), s. 97 – 100.

ÚPN INTERNE

s. 100 – 103.

SPOMÍNANIE

TÓTH, Dušan: Betty Roman – spomíname, s. 104.

Education and Culture DG

'Europe for Citizens' Programme

PROJEKT ORAL HISTORY SVEDKOVIA Z OBDOBIA NESLOBODY

Na pôde Ústavu pamäti národa postupne vznikol audiovizuálny archív, ktorý v tomto čase eviduje viac ako 2000 nosičov. Široká databáza filmových záznamov, svedeckých výpovedí a audiovizuálnych formátov o praktikách totalitných režimov na Slovensku tvorí neoddeliteľnú súčasť kultúrneho dedičstva. ÚPN aktívne napreduje v projekte, ktorého cieľom je komplexne a systematicky zachytávať svedectvá prenasledovaných osôb.

V súčasnosti máme nakrútených cez 550 svedeckých výpovedí v dĺžke viac ako 1 000 hodín audiovizuálneho záznamu. Svedectvá ošetrované autorskými právami sú bezpečne uložené v audiovizuálnom archíve ÚPN. Výpovede majú slúžiť na bádateľské a vzdelávacie účely, prípadne na výrobu budúcich TV dokumentov. Ich prehľad a ďalšie využívanie umožňuje podrobná databáza svedectiev a audiovizuálna knižnica. Metodológia nakrúcania a ďalšieho spracovania svedeckých výpovedí sa opiera o dlhodobé skúsenosti a zaužívanú prax domácich aj zahraničných partnerov v oblasti kamerového nakrúcania svedeckých výpovedí. Prepis výpovedí pamätníkov v jednotlivých videoklipech je spracovaný na základe metodiky medzinárodného portálu Pamäť národa, pripravenej partnerom projektu, združením Post Bellum. Neštandardizovaný prepis realizuje Oddelenie slovenského národného korpusu Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied.

Doposiaľ sme vymedzili tri základné kategórie s viacerými subkategóriami, do ktorých možno jednotlivých svedkov z obdobia neslobody začleniť:

1. Slovensko v rokoch 1938 – 1945

- 1.1. Koniec demokracie, represie, holokaust
- 1.2. Domáci a zahraničný protinacistický odboj

2. Prechodné obdobie 1945 – 1948

- 2.1. Koncentračné tábory a Gulagy
- 2.2. Na ceste ku komunistickej totalite

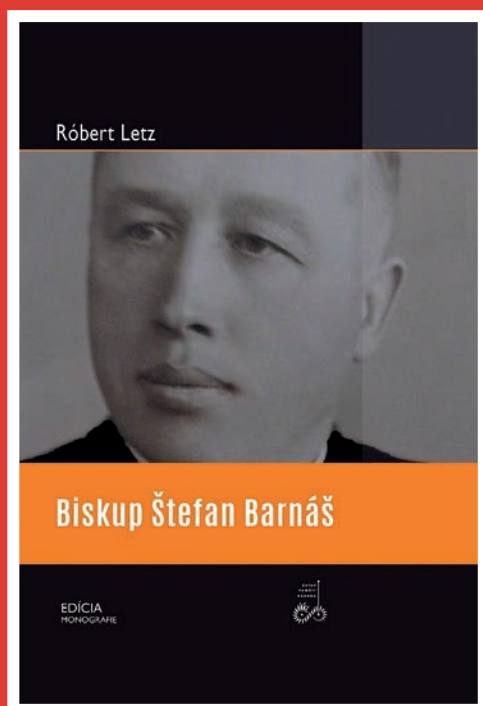
3. Komunistický režim na Slovensku 1948 – 1989

- 3.1 Perzekúcie a procesy 50. a 60. rokov
- 3.2 Úteky za hranice
- 3.3 Vylastňovanie, vysťahovanie a násilná kolektivizácia
- 3.4 Prenasledovanie cirkví
- 3.5 Obrodný proces a okupácia v roku 1968
- 3.6 Tzv. normalizácia a aktivity disentu
- 3.7 Protikomunistický odboj a disent
- 3.8 November 1989 a pád komunizmu

Viac informácií nájdete na našej internetovej stránke:

www.upn.sk

NOVÁ KNIHA ÚPN

Ústav Pamäti národa
Bratislava 2017
ISBN 978-80-89335-82-4

BISKUP ŠTEFAN BARNÁŠ RÓBERT LETZ

Vedecká monografia zachytáva život katolíckeho biskupa Štefana Barnáša, ktorý patril k významným osobnostiam slovenských dejín 20. storočia. Už v období medzivojnového Československa úzko spolupracoval s biskupom Jánom Vojtaššákom a od roku 1933 pôsobil ako profesor Vysokiej školy bohosloveckej v Spišskej kapitule, kde sa zaslúžil o výchovu katolíckych intelektuálov v 30. rokoch. Dlhodobo upozorňoval na nebezpečenstvo ateistického komunizmu. Po roku 1945, keď mu bola zverená úloha viesť spišský diecézny seminár, sa preto dostal do otvoreného konfliktu so štátnou mocou. Krátko po komunistickom štátnom prevrate ho zatkli a v roku 1951 vo vykonštruovanom procese odsúdili na 15 rokov väzenia. Na slobodu sa dostal s podlomeným zdravím až v roku 1960.